zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 21. rujna 2,,6., godište VIII, broj 188
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

O romanu "Elijahova stolica" Igora Štiksa

Festival svjetskog kazališta - Lev Dodin

Revija malih književnosti - Slovenci

Novi književni žanrovi - Marcus, Haskell, Boully

Gdje je što?

***Info i najave* 2**

In memoriam
Jermanu *Vlasta Delimar* **3**

Satira
Zarezi ludog smetlara *Ivica Juretić* **4-5**

U žarištu
Neandertalčeva svirala *Rastko Močnik* **5**
Dobrodošao Osama *Srećko Pulig* **6**
Afrika u dijalogu kultura *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Igorom Štiksom *Jadranka Pintarić* **8-9**
Razgovor s Muharemom Bazduljem *Dario Grgić* **11**
Razgovor s Lori Damiano *Roy Christopher* **34**

Kritika
Sudbina je slučajnost *Jadranka Pintarić* **10**
Ulaženje u dušu vanjskog događaja *Dario Grgić* **41**
Živo povijesno tkivo *Katarina Luketić* **42**
Podzemna trgovina ljudskim organima *Bill Gibron* **43**
Melankolični delirij o sijamskim blizancima *Steven Shaviro* **44**

Esej
O neopravdanosti pojma "manjine" *Vinko Grgurev* **12**
Uzmi, preradi i šalji dalje *Alex Aylett* **20**

Tema: Novi književni žanrovi
Priredio Zoran Roško
Hibridi proze, eseja i lirike *Ren Marcus* **13-15**
Razgovor s Johnom Haskellom *Dan Wickett* **16**
Ja nisam Jackson Pollock *John Haskell* **16-17**
Tijelo *Jenny Boully* **18**
Tekst sačinjen samo od fusnota *Arielle Greenberg* **19**

Vizualna kultura
Planet Pička *Maja Hrgović* **31**
Preoblikovanje Quingpua *Sandra Uskoković* **32-33**

Glazba
Barokni festival uspio – izvan baroka *Trpimir Matasović* **35**
Dva nova početka *Goran Pavlov* **36**

Kazalište
O poslovičnom vuku, mitskom Narcisu i globalnom protestu *Pino Ivančić i Suzana Marjanić* **37**
Razgovor s Levom Dodinom *Nataša Govedić* **38-39**

Riječi i stvari
Nalaznik potkove *Neven Jovanović* **46**

***Svjetski zarezi* 47**
Gioia-Ana Ulrich

TEMA BROJA: *Nova slovenska književnost*
Priredio Miljenka Buljević i Vanja Bjelić Pavlović
Speed je zamijenio spleen *Urban Vovk* **21**
Pomaci na fronti *Mitja Čander* **21**
Vinko *Polona Glavan* **22-23**
Vrijeme *Nejc Gazvoda* **23**
Sve je u redu *Andrej E. Skubic* **24-25**
U brodogradilištu *Dušan Šarotar* **26-27**
Pijanino *Sebastijan Pregelj* **28-29**
Most u zraku *Jure Jakob* **30**
Druga strana kože *Jana Putrle* **30**
Prostrijeli te kao meteorit *Tomislav Vrečar* **30**

Naslovnica: Darfur: Displaced women attending health education session

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Grozdana Cvitan, Rade Dragojević, Dario Grgić, Maja Hrgović Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Slabiji nastavak kultne serije osamdesetih

Magdalena Jelić

***Poroci Miamija* (*Miami Vice*), režija i scenarij: Michael Mann; uloge: Colin Farrell, Jamie Foxx, Gong Li, Luis Tosar, Naomie Harris, Ciaran Hinds, Justin Theroux, Barry Shabaka Henley**

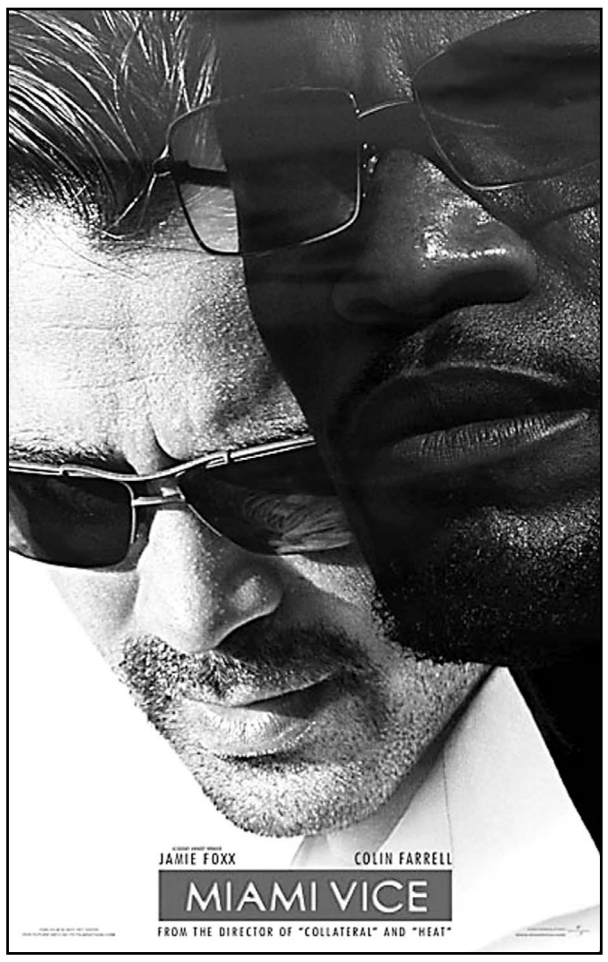

Dugo očekivana premijera filma *Poroci Miamija* konačno je odigrana i odgledana. Nakon "glamuroznog" partyja u Atriju zagrebačkog Arheološkog muzeja cijelo je društvo prevezeno autobusima do Cinestara gdje su se uzvanici udobno smjestili u dvije rezervirane dvorane. Nakon kubanskih koktela, Ferrarija, Lamborghinija i kubanskih ritmova gotovo da smo više bili u iščekivanju filma poput *Buena Vista Social Club*, a ne floridske, navodno spektakularne akcije. Film koji je promoviran kao suvremeni *remake* kultne serije iz osamdesetih, zapravo ima vrlo malo veze sa serijom. Jedino su imena glavnih junaka asocijacija sa šarenom prošlošću u kojoj je sve prekrcano sakoima zavrnutih rukava, kričavim majicama i laganim mokasinkama na bosim nogicama.

Sama akcijska priča relativno je poznata i gotovo očekivajuća. Ostavlja dojam kao da prati formulu uspješnice, pa je tako pomiješana i s idealnom dozom seksa i nasilja. Zahvaljujući tipičnoj Mannovoj režiji (*Vrućina*, *Posljednji mohikanac*, *Collateral*...) u kojoj je audio *Miami Vicea* prepun odlične glazbe, a vizualni dio filma obiluje realističnim scenama akcije i pomalo stiliziranim izgledom cijeloga filma, vrijeme će vam proteći "relativno" brzo. Ipak, postavlja se pitanje zašto je sve veći broj filmova koji izlazi iz Hollywooda – poput ovog koji traje 130 minuta – tako beskrajno dug.

Colin Farrell i Jamie Foxx su Sonny Crockett i Ricardo Tubbs, policajci u Miamiju koji se bez straha hrvaju sa svakodnevnim, konstantno ekstremnim situacijama. Bez trzaja na licu pregovaraju s najvećim glavešinama i najzloglasnijim kriminalcima. Nakon što arijevska banda policijskom doušniku pobije obitelj i još nekoliko tajnih agenata, Sonny i Ricardo ulaze u svijet švercera drogom. Gotovo brzinom svjetlosti dolaze do samog vrha bande na čijem čelu je Montoya (Luis Tosar) koji poslove vodi sa svojom poslovnom partnericom/djevojkom Isabelle (Gong Li). Ona naravno pada na "nijednoj ženi odoljiv" Sonnijev šarm i ubrzo na Kubi ispijaju Mojito i plešu u vrućem zagrljaju. Njihova "zabranjena" ljubavna priča dodatno napinje cijelu filmsku priču. Ricardu je također dodijeljena prelijepa djevojka/kolegica čija otmica je jedan od vrhunaca u filmu punom zaplitanja. "Zločesti" Colin Farell nekako nije uvjerljiv u ovoj ulozi, pa bez obzira na izrazitu simpatičnost pomalo iritira svojim pogledom preko obrva koji ne skida (ali doslovno) cijeli film. Oskarovac Jamie Foxx mnogo je bolji odabir i daleko je uvjerljiviji u svojoj interpretaciji hladnokrvnog policajca.

Golem budžet filma, koji je navodno daleko premašio sva očekivanja, vidljiv je u snažnim automobilima, pa uz Ferrari F430 Spider, koji vozi glavni dvojac, sve vrvi ovelikim Range Roverima u nekoliko boja te brzim gliserima. Lokacija iz samog naslova filma nije jedino u čemu će gledatelji moći uživati, jer je film sniman i na predivnim lokacijama Kube, Haitija, Paragvaja, Urugvaja i Dominikanske Republike. Ukupni dojam nakon izlaska filma je slabašna trojka na ljestvici od pet, a svim ljubiteljima starog *Miami Vicea* preporučam da smanje očekivanja i možda će onda moći uživati u ostalim plusevima koje ovaj film donosi.

Željko Jerman

Jermanu

Vlasta Delimar

Čovjek za kojim su neki svakako pošli je čovjek koji je potpuno opčinjavao. Čovjek za kojim su neki pošli je čovjek koji opčinjava. Čovjek za kojim su neki pošli je svakako čovjek koji potpuno opčinjava.

Neki su svakako išli za njim i bili su uvjereni da je onaj za kim tako idu čovjek koji nešto crpi iz sebe i koji nešto daje iz sebe. Neki svakako idu za njim i uvjereni su da je onaj za kim oni tako idu čovjek koji dakle iz sebe crpi nešto veliko, nešto zdravo i nešto završeno.

Onaj za kojim neki svakako idu je dakle čovjek koji je svakako crpio iz sebe nešto i da je bio čovjek koji je cijelog svog života nešto lučio iz sebe.

Nešto se lučilo iz njega, svakako da se nešto lučilo iz njega, svakako da je tu bilo nečega, svakako da se lučilo iz njega i da je imalo značaja, opčinjavajučeg značaja, trajnog značaja, borbenog značaja, jasnog značaja.

Onaj za kojim su neki svakako pošli a neki su svakako pošli za njim, onaj za kojim neki svakako idu, svakako je čovjek koji je radio i širio utjecaj.

On je bio čovjek iz kojeg se nešto bez prestanka izlučivalo. On je čovjek koji bez prestanka luči i daje nešto iz sebe. On je čovjek koji je radio i vršio utjecaj. On je čovjek koji bez prestanka iz sebe crpi nešto što je zdravo, nešto što opčinjava, nešto divno, nešto što zbunjuje, nešto što izaziva uzbuđenje kod čovjeka, nešto prosto, nešto jasno, nešto nerazumno, nešto interesantno, nešto što čovjeka odbija, nešto izvanredno. On je svakako čovjek koji nešto daje od sebe. On je čovjek za kojim su neki pošli.

On je bio čovjek koji je radio i vršio utjecaj i on je svakako čovjek koji je osjećao potrebu da radi i vrši utjecaj. On je čovjek koji je cijeloga života imao nešto davati od sebe.

On je čovjek koji je radio i on je dakle čovjek koji je radio i osjećao potrebu raditi, ne čovjek koji daje iz sebe nešto što ima značaja, nego čovjek koji je osjećao potrebu da postupa na taj način, to jest da radi i vrši utjecaj.

On je svakako radio i vršio utjecaj a raditi i vršiti utjecaj je nešto u što je on bio uvjeren da će činiti i on je to i činio, radio je i vršio utjecaj. On nije čovjek koji je završio sa svojim djelom. On nikako nije završio svoje djelo. On nekako nije potpuno završio sa svojim djelom.

On je bio čovjek iz kojeg se nešto bez prestanka lučilo, nešto što nesumnjivo sadrži stvarne vrijednosti. On je čovjek za kojim su se neki poveli. On je čovjek koji je radio i vršio utjecaj i on je čovjek koji je osjećao potrebu za tim da osjeća potrebu da tako postupa, da bude čovjek čiji se život sastoji u radu i širenju utjecaja. On je čovjek koji je nešto davao od sebe nešto što ima vrijednosti. On je čovjek koji je bez prestanka davao nešto od sebe i to što je on davao od sebe uvijek je bilo od stvarne vrijednosti. On nije čovjek koji je završio svoje djelo. On nikako nije završio svoje djelo. On nije bio čovjek koji je radio a da nije ništa davao od sebe. Ono što je davao od sebe uvijek je bilo od vrijednosti. On je neprestano davao nešto od sebe.

On još nikako nije završio svoje djelo. Neki su pošli za njim. Oni stalno idu za njim. Neki svakako idu za njim. On je čovjek koji nešto daje od sebe nešto što je od značaja. On još nikako nije završio svoje djelo.

p.s.

.....imala sam 15 godina kada sam pobjegla iz provincije.

S 21 godinom dogodio mi se Jerman uz kojeg sam spoznala ispravnost svojeg bijega. Vjerovala sam mu odmah. Nisam srela iskreniju osobu s toliko topline, dječačke.

Jerman mi je u prvim danima našeg druženja danonoćno puštao na gramofonu Leonarda Cohena. Ta čudesna mantra bila mi je neka vrsta inicijacije, buđenje, novo rođenje koje je počelo prerastati u zbiljsko rođenje, iskonsku zbilju i iskonski misterij u više postojanje. Bila sam spremna svojom mističnom intuicijom i Jermanom, sebe dostojanstveno pripremati moralno i duhovno.

Vježbali smo toleranciju kao sretnu disciplinu koju sam uz Jermana ispekla gotovo do apsoluta.

Radit ćemo iz petnih žila, rekao bi Jerman, tako je i bilo.

Svaku stvaralačku krizu pomagao si je riječima: ili se ubit ili nekaj napravit. Uz ovu patetičnu izjavu naravno, uvijek je nekaj napravil. To sam i sama kasnije često prakticirala. Djeluje dobro, terapeutski.

Najčvršće smo živjeli kroz njegovu parolu: Ovo nije moj svijet, jer trebalo je opstati kroz žestoku beskompromisnost, graditi moralne pozicije plemenitosti, biti čist u iskrenosti i istinitosti svojih načela. Trebalo se oduprijeti lažnom malograđanskom moralu koji je stalno prijetio, trebalo se nositi s rodbinom, susjedima, pa i nezrelim povjesničarima umjetnosti. Trebalo se znati nositi sa svojim strastima i vlastitim karakterom. Hrabrost je bila ta koju sam učila od Jermana. Njegovanje vlastitih vrijednosti i poštivanje drugih vrijednosti. Zdrav odnos prema vlastitom tijelu i seksualnosti.

Jednom mi je Jerman rekao: imaš prekrasne podočnjake. To je bila dobra potpora za samopouzdanje.

Jerman je radio pravi body art. Potrošio je svoje tijelo maksimalno, ne štedeći se. Trebalo je "ostaviti trag" zaista, istinski. On je to učinio pošteno.

Jerman me naučio raditi fotografiju, uveo u svijet performansa, suočio sa zbiljom ljudske boli i tragedije, naznačio svijet tantre koju kroz naše druženje nismo uspjeli ostvariti jer živjeli smo burno, ali isplatilo se. Alkohol, Jermanov saveznik, napravio je svoje. Bila sam jedna od njegovih družica, ljubavnica, njegova umjetnica – učenica, bila sam njegova "lastavica", kad se ljutio bila sam "frtalj žene" pa umjetnica "balkanistica". Ali možemo biti zadovoljni, zrelo je vrijeme za praštanje jer znamo misliti iskreno i na drugoga. Danas mogu i znam žalovati gubitak Jermana jednakovrijedno za sebe i za njega, uz sjećanje kada je znao reći: kad umrem, mnogi će žalovati zbog sebe, a ne zbog mene.

Pri kraju svoje životne plovidbe postao je najsamija osoba, nije to znao živjeti.

Tako mi je žao "ćoiću" moj.

Vlasta Delimar
Zagreb, August 18. 2006.

satira

Zarezi ludog smetlara **Ivica Juretić**

1.

Na uglu Badalićeve i Končareve ulice nalazila se zgrada-ruševina. U potkrovlju te zgrade živjela je simpatična baka,gospođa Barica. Živjela je sama.Mi mladi ljudi pomagali smo joj jer je bila teška i gotovo nepokretna:

Dolazim bakici

Bok,Barek,donel sam Vam rakiju,poglečte,prava domaća,poglečte, prozirna boca,prozirna pijača,čep od klipa kuruze,sa belom krpicom. Kaj to ni lepo?Ja volim sve domaće i prirodnoi i volim belu boju, sve nevino,poglečte,ja sam trebal bit umetnik,pa kaj to ni lepo, gde da stavim?
Barek: Tu.Ti si dobar dečec.
Ja:Ma kaj bi bil,to je meni normalno da pomažem starije.
Barek:Daj si sedi
Ja;Hvala Barek.Onda kak ste Barek?
Barek:A,kak.Viš da hriplem ko stari pes,pišalina mi je u kolenu, fifijolica mi se usmrdila.
Ja;Je kaj ćete Barek.Zato sam Vam donesel pijaču,to Vam je fina domača od grožđa ,grožđenka,kaj ni lepo ime,ona Vam je dobra za želudec, a možete si i koleno mazati.Dajte da Vam otvorim,bumo si popili da probate.
Barek:Nemrem sad,već sam si popila [illegible] ujutro
Ja;Ma kaj ne bi mogli,to Vam dojde ko aporitiv prije ručka,kaj to kuhate,nogice.Znate da sam jednom jel nogice sa šlagom,je.Evo,Barek ova je vaša a ovo moja,a to je taj servis,kaj ste pričali,kaj Vam je pokojni muž donesel iz švabije.Onda živili Barek.Onda kaj velite,kaj sam Vam rekel.Kak reže.Dajte.Bumo se kucnuli.Dajte.
Barek:Nemoj mi više nalevat.
Ja;Dobro Barek ja si bum onda još ovu Vašu popil i tak...
Barek:Sutra bu mi došla drva ,netko bi mi [illegible] trebal odnet u drvarnicu i rascepat.
Ja:Dobro da se već sad spremate za zimu,znam tu kod Vas na vrhu je fest hladno po zimi.I ja volim drva.Ja volim sve prirodno,plin je za naciste,šalim se,znam da Vas muž je bil u švapskoj vojsci,pa kaj,a kaj je mogel,čujte i ja volim disciplinu.Nema problema,znam,znam,ja bum rekel Joži,on nekog zna i ja bum pomogel ak bum mogel.Joj kak se zahukala boca,poglečte,dajte da je obrišem.Znate,Barek,kaj niste čuli da je stari Ljubek skočil s prozora.
Barek;Ma kaj brbljaš,kaj bi skočil,on ni mogel hodati ,kaj bi skakal.
Ja;Ma je,znam da je bil nepokretan u kolicima,al njegov sin,znate Martina,furt je crven,da,on je bravar,montiral mu je katapult ispod riti.Da,on je sam tražil,znate da je pripovedal,"kad mi bude dosta ja se bum sam sfundal",a ni mogel sam,zato mu je sin pomogel.Danas je retko za videti da se deca brinu za starce.Je,dogural se do prozora i stisnul gumb.Znam da nije visoko,to je drugi kat,al pal je na naočale, ne,nije ih skinul.A kaj ćete,sva sreća ,nije bil parkiran tam auto nikakav.Sigurno nećete više,dobro bum si ja onda još natočil.
Barek:Bila je nećakinja jučer kod mene,veli da je Lojzek konačno zaštihal Greticu
Ja;Pa nis znal da on ima vrt.
Barica:G.R.E.T.I.C.U
Ja:A? Gretu,pa kaj ne velite,pak kaj joj tepate,pa ona je bila žuta ko kuruza i sva zaflekana po licu,pa ona je njega maltretirala godinama,pa ona [illegible] ga je šorala i kad je bil trezan,pa on nije imal više od pedeset,ma kaj velim,bil je težak ko [illegible] kištra za pivo maksimalno.

k

satira

2.

Barek imate možda veću čašu,iz ove male mi se preleva,da,sa motorkom sam nekaj pilil,da Vam ne zaflekam pod ,da ne strune.
Barek: Pogleč si tam,viš tam onaj rep pa desno
Ja Joj,nisam primetil tak su čiste i prozirne da ih nis primetil.
Abaš su lepe,to su od senfa,kaj nemate morti kriglu kakvu.Pa imate,tak, sad ne bum proleval.Barek,kaj igrate morti loto.Paji ja slabo vidim al ispunim si jedan,da,listić,znate čovjek se uvijek nada .Barek,oprostite malo sam se zapričal,evo popili smo to.
Barek:Pa polokal si litru rakije za pol sata,ja sam to mogda imati dva dana.
Ja:Dobro Barek,ja sad moram iti. Bum vam ja donesel opet.
Onda dogovoreno.Ja bum Vam sutra,dobro,il prekosutra donesel ponovo rakiju,nemojte kaj zameriti.Ma nema problema,brat mi je doktor bum kod njega skočil.Bum Vam ja bocu uzel da ne zauzima mesto.Dobro dogovoreno Barek,oprostite.Bum Vam ja jedan dan sve počistil,kaj će Vam ove prazne boce.Bum sutra došel.

komentar

Neandertalčeva svirala

Rastko Močnik

Horda je nova, divlja i uspješnija. A svirala je ostala ista: tiha i nemoćna. Suočena s uništenjem – kao i prije 40 tisućljeća

Dok ideologije opet propovijedaju kraj povijesti, zagledanje u njene početke moglo bi biti korisno.

Svirala koja je pronađena na prethistorijskom nalazištu (iskapanju) pokraj Idrije u drugoj polovici devedesetih nije polučila pozornost koju istinski zaslužuje. Ako je uistinu riječ o svirali i ako je uistinu pripadala neandertalcu, ovo otkriće posjeduje metafizičke dimenzije. Naravno, ovisno o metafizici koju netko izabire. Nakon Durkheima postalo je opće poznato da mi kroz totemizme, religije i metafizike pokušavamo regulirati naše društvene ciljeve, pa tako u metafizičkim raspravama ne treba tražiti istinu i laži. Umjesto toga, našu pozornost treba usmjeriti na njihove praktične učinke. Ne želimo li ih proizvesti, drugi će ih isprobati na nama.

Umjetnošću nadvladati smrt

Fukuyamin *Kraj povijesti* snažno se naslanja na sadašnje stanje duha vremena, kojim dominira neoliberalizam. Derrida ga je demaskirao kao zakašnjelog učenika Alexandera Kojevea, što sigurno nije bez važnosti, s obzirom na to da je Kojev pod stare dane služio u nekim visokopozicioniranim uredima evropskih integracija, dok se u mladosti deklarirao konzervativnim/desno-krilnim marksistom. U ta vremena on je vjerovao i da Hegela treba ispraviti samo na jednoj točci: Hegel je, naime, mislio da u slici Napoleona vidi svjetski duh kako jaše na konjskim leđima, dok je Kojeve insistirao da je sada riječ o Josifu Staljinu. Kasni Fukuyama bio je uvjeren kako se kraj svijeta upravo dogodio u Japanu. To se sada prilično dobro međusobno slaže: suvremeno stanje staljinizma možemo svakodnevno promatrati na CNN-u, dok se japanizacija pokazuje kao progresivna faza u razvoju kapitalizma – naravno, uz napomenu da rasne razlike još uspješno maskiraju manevre u klasnoj borbi. Dok ideologije ponovo propovijedaju kako je povijest završila, zagledanje u njezine početke moglo bi biti korisno.

Metafizičku osnovu možemo uzeti od Georgesa Bataillea, kolege Kojevea i negativnog hegelijanca. I on je bio privučen neandertalcem – htio je doznati zašto ga je kromanjonac istisnuo. On se tako darvinistički zapitao koje su to prednosti kromanjonci morali posjedovati? Neandertalac je znao za vatru i bio je "životinja koja izrađuje oruđe", kao i čovjek. Neandertalci su pokapali svoje mrtve i vladali su simboličkim registrom – i opet nema prednosti za čovjeka. Za Bataillea to ide jedno s drugim: tko god radi dolazi u doticaj sa smrću, zato što smrt nenadano dokrajčuje radne napore. I to ne samo za individue oba spola – nego, još i u većoj mjeri, za njihove zajednice: društvo koje počiva na radu mora osigurati da ništa ne prekine njegovu reprodukciju, makar u tome procesu individue oba spola umirale poput muha. Društvo je tada prisiljeno izmisliti tradiciju, obrazovanje – cijeli simbolički registar, začinjen kultom mrtvih. Društvena reprodukcija putem rada, zajedno s reprodukcijom ljudske vrste putem seksa, sili radnika, reproduktivca, da se suoči s pitanjem smrti. Bataille izvodi sljedeći zaključak: ta je konfrontacija na strani rada isključivo negativna. Onaj tko samo radi ne može nadići puku činjenicu smrti. Kromanjonci nisu bili samo radnici, oni nisu samo pokapali svoje mrtve, kromanjonci su i oslikavali unutarnje zidove svojih špilja. Njihova evolutivna prednost nad neandertalcima bila je u tome što su bili umjetnici: mogli su nadvladati smrt jer su ju znali zamisliti i pokazati.

Melodije koje više nećemo čuti

A sada se, s ovim otkrićem u Idriji, pretpostavlja da je neandertalac bio glazbenikom. Pretpostavlja se da je upražnjavao najsuptilniju od svih umjetnosti – onu koja nije mimetička, onu koja je, po Levi-Straussu, monopol čovjeka. Nakon otkrića iz Divljih Baba, to više nije tako. Batailleov mit mora se revidirati. Možda na ovaj način: neandertalac je uistinu bio nježno i osjećajno biće, koje je svoj kratki život provodilo mučno radeći, štujući kult svojih predaka, poštujući prirodu i voleći svoje bližnje. A kada je život bio pretežak, uzeo bi svoju sviralu i preko brda nad rijekom Idrijcom odzvanjala bi njegova melankolična melodija. A onda se, prema Batailleu, u podnožju doline pojavila nova horda: agresivna, sebična, arogantna – stigli su ljudi.

Kako su se stvari nakon toga razvijale, možemo samo nagađati. Ali znamo kako je sve završilo: nekoliko okamenjenih kostiju i svirala je sve što je ostalo od neandertalca. Čovječanstvo je zavladalo planetom i srlja prema njegovu uništenju. Lako je zamisliti neandertalca kako gledajući njegove ljude, zapanjen povlači očite zaključke i govori: "Odlazim odavde!" Uzima svoju sviralu i zauvijek nestaje u mraku – zajedno sa svojom melodijom.

Neandertalčeve melodije nikad se više neće čuti, no njegova svirala jasno govori. No, u situaciji jalove javne vulgarnosti njegovu je muziku teško čuti. A ona je još točno ista kao što je bila one večeri u dolini rijeke Idrijce, samo što je horda sada mnogo brojnija i jača. Horda ima nove šamane – sada imamo nadbiskupe; ima nove ratnike – zamjenike predsjednika republike; nove tehnologije – postoje planovi za nove zatvore, koji bi zamijenili staromodne sprave za mučenje, iskorištavanje se više ne osigurava kamenom u šaci – danas elektronika onesposobljuje misao i tijelo, oružje su sada NATO-ovi topovi, a ne više buzdovan i kamena sjekira. Horda je nova, divlja i uspješnija. A svirala je ostala ista: tiha i nemoćna. Suočena s uništenjem – kao i prije 40 tisućljeća.

S engleskoga preveo Srećko Pulig

Dobrodošao Osama*

Srećko Pulig

U kojemu trenutku padaju Papine pogrešno izgovorene riječi, kada se recikliraju povijesne, s navodnicima ili bez njih, predrasude prema drugima? Sada i uvijek: u trenucima političke krize i nestabilnosti

Ako dvojica čine isto, nije isto
(Si duo faciunt idem, non est idem)

Barem mi bismo se, s obzirom na svoje novije iskustvo, u tome trebali izvještiti: dobro shvatiti i prihvatiti spoznaju da "ako dvojica čine isto, nije isto". I niti ne pokušavati komparirati prošlu aferu s karikaturama proroka Muhameda s najnovijim istupom aktualnog rimskog pape Benedicta XVI. Iako po medijskoj obradi teme ta dva događaja izgledaju slično ili čak identično (uvijek sve završava slikama demonstranata iz tzv. islamskog svijeta, koji pale zastave, slike i uzvikuju parole), riječ je o dva bitno različita događaja.

Akcije

Ponovimo telegrafski ono što iz vijesti vjerojatno znate: u svome prošlotjednom govoru na univerzitetu u Regensburgu, a u sklopu svoje "turneje" po Bavarskoj, za Bavarce domaći papa Benedict XVI., i dalje poznatiji kao ex kardinal Ratzinger, citirao je bizantskog cara iz 14. stoljeća Manuela II. Palaeologusa. Isti je, sasvim u duhu svoga križarskog vremena, napisao da je sve što je prorok Muhamed sobom donio bilo zlo i neljudsko, "poput njegove zapovjedi da vjeru koju propovijeda širi mačem."

Rečeno – učinjeno, mogli bismo reći s obzirom na poznato "papa dixit" i žilavu vjeru (i još više medijsko nametanje) u tzv. Papin moralni autoritet, ako već ne i u samu dogmu o nepogrešivosti pape. Te riječi su, za svakoga iole svjesnog političke situacije u svijetu, očekivano izazvale burne reakcije. I, na drugi način, isto tako burne protureakcije. Vatikanske službe, dužnosnici te čudne države, osobe zadužene za dobre odnose iste s tzv. svjetskom javnošću – sve to upreglo se da demantira "nesporazume" kojih nije ni bilo.

Najprije je novi vatikanski državni tajnik Tarcisio Bertone u petak objavio kako je "Sveti Otac apsolutno i duboko ožalošćen što su neki dijelovi njegova govora možda bili uvredljivi za osjećaje muslimanskih vjernika i što su protumačeni na način koji nikako ne odgovara njegovim namjerama". A onda se, nakon što su glasnogovornici, plus policijsko pojačanje dodijeljeno ljubaznošću talijanske države, na zbog kiše skraćenom nedjeljnom obraćanju (Angelus), iz svoga ljetnikovca u Castel Gandolfu, obratio on sam. Ponovivši uglavnom isto što su već rekli njemu podređeni službenici: "Duboko sam ožalošćen zbog reakcija na nekoliko pasusa moga govora na univerzitetu u Regensburgu, koji su muslimanski vjernici doživjeli kao uvredljiv". I dalje: "To je bio citat iz jednog srednjovjekovnog teksta koji nikako ne predstavlja moje osobno stajalište". Zadovoljan svojim ograđivanjem završio je riječima: "Nadam se da će to umiriti duše i razjasniti smisao mojega govora, koji je bio i jest poziv na jasan i iskren dijalog u obostranom poštivanju". Bilo je tu, kažu izvještači, usprkos kiši i svoj ozbiljnosti situacije, dobrog raspoloženja i viceva, koji su svemu dodali i novi, naoko neočekivani antisemitski zaplet (stare priče o odgovornosti Židova za Kristovo razapinjanje). I sve tako. Gaf do gafa. Ali Papa nam je obećao opširniji izvještaj s putovanja u Njemačku, za svoje opće audijencije srijedom.

Reakcije

Vatikan se, dakle, mimo svojih običaja, počeo permanentno, iz dana u dan, ispričavati. Pedantni izvjestitelji primijetili su da je Papino nedjeljno, ladanjsko obraćanje press-služba Vatikana medijima dostavila, uz uobičajeni talijanski, i na engleskom i francuskom jeziku. No, inflacija količine isprike nije donijela kvalitetu. Prije suprotno.

Za Massouda Shadjareha iz Islamske komisije za ljudska prava Papa u isprikama nije uvjerljiv, a njegov govor muzika je za rasističke predrasude. "Blaži" su u Muslimanskom vijeću Britanije, odakle poručuju da je Papa naznakom u prvom govoru da ne dijeli mišljenje sa svojim izvorom iz 14. stoljeća mogao izbjeći cijeli slučaj. Urednik britanskih Muslimanskih novosti (*Muslim News*) Ahmed Versi misli da je Papa trebao jasno naglasiti kako islam ne propovijeda nasilje.

Još su "mekši" predstavnici 3,2 milijuna njemačkih muslimana, od kojih je većina Turaka, a kojima je prva briga da ne propadne Papin posjet Turskoj, zakazan za studeni. Isto tako koncilijantni su i turski vjerski poglavari.

Drukčije je na Bliskom istoku. Kairski Al-Ahzar, moćna sunitska institucija, preko svoga predstavnika Mahmouda Ashoura traži da Papa prizna svoju pogrešku. Egipatska politička organizacija Muslimanska braća ne ispričava Papu, ali i ne vjeruje u veliku mobilizacijsku moć njegovih riječi u Evropi. U Iranu klerici pozivaju na štrajk… I to je uglavnom sve što se tiče državnih i civilnih struktura. Naravno, ekstremistički siteovi na Internetu ne oskudijevaju smrtnim prijetnjama Vatikanu, na sedam crkava, raznih varijanti kršćanstva, bačeni su Molotovljevi kokteli na Zapadnoj obali i u Pojasu Gaze, ubijena je jedna redovnica u Somaliji.

Važno je primijetiti: za razliku od koncilijantnosti ili uvrijeđenosti struktura na Istoku, te pojedinačnih prijetnji i izoliranih incidenata, zapadni konzervativni političari jasno zauzimaju stranu. Oni nemaju potrebe prijetiti, jer su već poduzeli korake i mjere. A euroatlantska

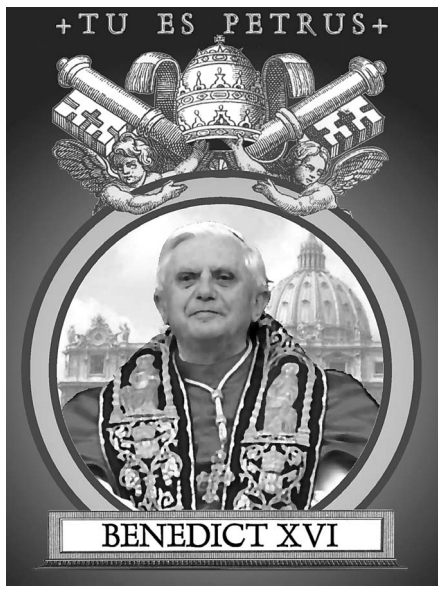

prisutnost ne samo na Bliskom istoku nego diljem svijeta, nije puka prijetnja, već svakodnevna ratna realnost. Preko vikenda je tako njemačka kancelarka Angela Merkel izjavila kako su Papu krivo razumjeli. A generalni sekretar njezine stranke CDU-a Ronald Pofalla jasnije je formulirao stav njemačke desnice (iz čijih redova Ratzinger, uostalom, i dolazi): "Svi koji napadaju Papu nisu zainteresirani za dijalog. Oni samo žele zastrašiti i ušutkati Zapad".

Posljedice

Bilo bi sasvim pogrešno na ovome se mjestu upuštati u teološku, znanstvenu ili neku drugu raspravu o tome što znači nametanje religije silom, što je to džihad – sveti rat (je li to uopće dobar prijevod) itd. i sl., kao što to neki čine, pristupajući Papinim riječima kao teorijskoj raspravi. Ne, u pitanju je nešto drugo. A to je da je crkveni poglavar uvijek, pa i u situaciji homilije, dokle god Vatikan pretendira na državnost, (i) osoba s političkom odgovornošću. Za što stoljeća vatikanske diplomacije daju dovoljnu potvrdu. Nije potrebno biti sljedbenikom teorije o vatikanskoj uroti da bi se povjerovalo kako je u povijesti te diplomacije malo što bilo slučajno. Što ne znači da se uvijek postupalo "diplomatski uglađeno". Isto tako, nije potrebno vjerovati da je Vatikan glavno središte proizvodnje dominantnih političkih ideologija posljednjih desetljeća (a nije), pa da bi se vidjelo kako uz njih dobro pristaje.

Prethodni papa Ivan Pavao II. dao je svoj nemali doprinos, ako već ne "rušenju komunizma" a ono misionarskom slavlju na socijalističkim ruševinama. A što preostaje novome papi, Benedictu XVI., kada je Fukuyamin "kraj povijesti" nekako istovremeno ostvaren i promašen? Pa, korigirati se kao i dotični, teorijom o "ratu civilizacija" drugog drčnog Amerikanca – Huntingtona. A problem s tom drugom teorijom nije, pametniji

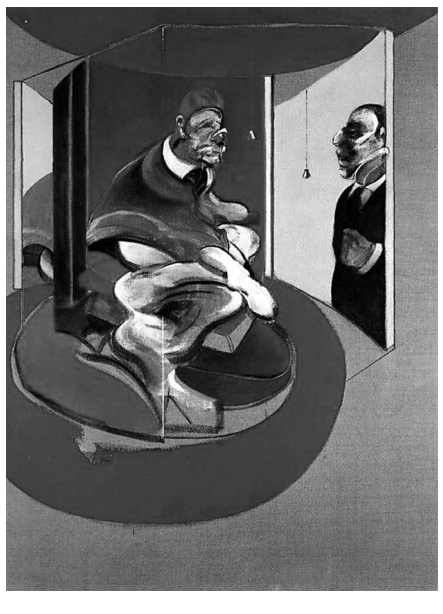

to govore od kada se ona pojavila, što je ona glupa, neistinita i retrogradna. Problem je što ona, zbog sistemskog mjesta te ideologije, ne samo u politici SAD-a, nego i EU-a i mutiranog "slobodnog svijeta" uopće – djeluje. Kao "samoispunjujuće proročanstvo", koje nakon intervencije bez konteksta, naknadno proizvodi kontekst i (ideološku) legitimaciju, tamo gdje je prije nije bilo. Pobrojite slike izbezumljenih muslimana u svojim omiljenim medijima samo ovaj tjedan i pomislite koliko dobrih kršćana, i s kakvom opremom, radi ovaj tjedan svoj časni vojnički posao i protiv koga. I što je od toga usnimljeno.

Ljubitelji "ravnoteže krivnje" reći će kako je tzv. muslimanski svijet u zabludi kada intervencije SAD, NATO-a i drugih euroatlantski integriranih na Bliskom istoku tumači kao novo križarstvo, novi pohod kršćana na muslimane, jer o tome nije riječ. S druge strane, tzv. kršćanski svijet je u krivu kada svu terorističku opasnost, a preko nje i svu ideološku usmjerenost suvremenoga svijeta vidi kao borbu protiv tzv. radikalnog islama. I više od toga: Vatikan je principijelno osudio rat u Iraku, redovito se protivi ratovima u svijetu i nasilnoj američkoj politici. No, koliko principijelno?

Islamofobija i antisemitizam sjenka su koja prati kršćanstvo kroz stoljeća, potpornji u konstrukciji drugog, koji je sve zlo, koje mi nismo. Na te teme literatura svakodnevno raste, a i površni poznavatelji povijesti ne mogu negirati kako je, barem do 20. stoljeća, u vjeri koja se svijetu nameće mačem šampion – kršćanstvo. O vjeri onih koji su slali u plinske komore ili "samo" pod jasenovački malj, sada nećemo raspredati. Da nas se ne optuži za historicističke resentimane, vratimo se u sadašnjost: u kojemu trenutku padaju Papine pogrešno izgovorene riječi, kada se recikliraju povijesne, s navodnicima ili bez njih, predrasude prema drugima? Sada i uvijek: u trenucima političke krize i nestabilnosti. Mi bismo o tome trebali nešto znati, ta na kraju 20. stoljeća dozvali smo duhove četnika, ustaša itd. Dozvali smo iluziju reprize i povijesnu grotesknu maškaradu. Izgleda da po tome nismo bili (samo) retrogradni, nego i vidoviti. Uklopili smo se u doba novih postmodernih pseudoreligioznih "križara" i "mudžahedina", za koje svi znamo da ništa ne rješavaju, pa i da su u izvjesnom smislu samo simulakrumi, slijepa crijeva povijesti, ali svejedno dobro uspijevaju.

Zato, moramo li zagovarati teoriju zavjere da posumnjamo u slučajnost Papinih krivih riječi baš u Njemačkoj, baš dan nakon pete godišnjice događaja od 11. rujna? Da povjerujemo u bigotnost i nepromišljenost jedne takve mašinerije kakva je ona vatikanska? U slučaju karikatura proroka Muhameda, barem do trenutka kada su stvar zakomplicirali danski islamisti, koji su sami docrtali još skarednije dodatke aferi, trebalo je braniti slobodu mišljenja i izražavanja. U ovome slučaju riječ je o nečemu sasvim drugom i puno opasnijem, iako se direktne posljedice čine manjima.

I za kraj: kakve neposredne veze sve te "velike ideološke priče" imaju s nama? Velike. Komentator naših najutjecajnijih dnevnih novina konstatira kako mnogi od onih koji u Aziji i Africi protestiraju protiv Papinih riječi niti ne razumiju njihov smisao. Odgovorimo protupitanjem: razumiju li hrvatski vojnici smisao svoga angažmana na Bliskom istoku? Ili, ako vam je to preapstraktno, u Bosni?

*Grafit na zidu u "evro-atlantski integriranom" Mariboru

Kulturna politika

Afrika u dijalogu kultura

Biserka Cvjetičanin

Proslavu pedesetogodišnjice Prvog kongresa crnih pisaca i umjetnika obilježava održavanje međunarodnog foruma u čijem je središtu rasprava o značenju prvog kongresa u postavljanju bitnih pitanja kulturnog razvoja i kulturne komunikacije. Tada se tražio izlaz iz izolacije, zahtijevalo priznanje vrijednosti afričkih kultura, te naglasila kultura kao sredstvo dijaloga među narodima. Pedeset godina kasnije prisutna su pitanja koja zaokupljaju međunarodnu zajednicu: kulturna raznolikost, identitet, solidarnost, dijalog kultura i religija, uloga kulturnih i obrazovnih politika…

Ovaj tjedan, od 19. do 22. rujna, održava se u Parizu, u sjedištu Unesca i na Sorbonnei, proslava pedesete godišnjice Prvog međunarodnog kongresa crnih pisaca i umjetnika. Organiziran 1956. na poticaj senegalskog intelektualca Aliounea Diopa, osnivača časopisa za kulturu i društvena pitanja crnog svijeta *Présence africaine* i izdavačke kuće istog imena, prvi kongres crnih pisaca i umjetnika postavio je pred međunarodnu zajednicu njihove fundamentalne ciljeve: afirmaciju crnačkoafričkog identiteta i priznavanje vrijednosti crnog svijeta. Bilo je to vrijeme početaka oslobađanja afričkih zemalja od kolonijalizma (prva zemlja bila je Gana iste godine), u kojem su kulturni pokreti crnaštva i afričke ličnosti imali važnu ulogu. Časopis *Présence africaine*, prvenstveno posvećen afričkoj književnosti i umjetnosti, zadržao je do danas kritički pristup afričkoj zbilji.

Picassov plakat

Prvi kongres organizirali su ugledni crnački i afrički kulturni radnici, kao što su Aimé Césaire s Martinika, Léopold Sédar Senghor iz Senegala, Richard Wright iz SAD-a, Jacques Rabemananjara s Madagaskara, Frantz Fanon s Martinika. Plakat za kongres, portret crnog čovjeka, izradio je Picasso i jedan primjerak godinama se nalazio na zidu profesorske sobe akademika Petra Guberine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Petar Guberina bio je aktivni sudionik kongresa, uz svoja dva dobra prijatelja, Senghora i Césairea. Niz poznatih europskih književnika, filozofa i povjesničara, podržalo je kongres, među ostalima, Albert Camus, Basil Davidson, Jean-Paule Sartre, George Padmore, André Gide.

Kao ishod ovog povijesnog susreta, osnovano je Afričko društvo kulture (Société africaine de culture) sa zadaćom "ujedinjenja, putem veza solidarnosti, kulturnih radnika crnog svijeta, stvaranja nužnih uvjeta za procvat njihovih vlastitih kultura, te suradnje za razvoj i sudjelovanje u svjetskoj kulturi". Pedeset godina djelovanja Afričkog društva za kulturu pridonijelo je afirmaciji književnika i umjetnika s afričkog kontinenta, a vodeći brigu o promjenama i zahtjevima današnjeg doba, osnovana je, kao nasljednica Afričkog društva, Afrička zajednica kulture (African Community of Culture) kojom predsjeda nigerijski književnik i nobelovac Wole Soyinka.

Pedeset godina kasnije

Proslavu pedesetogodišnjice Prvog kongresa crnih pisaca i umjetnika obilježava održavanje međunarodnog foruma u čijem je središtu rasprava o značenju prvog kongresa u postavljanju bitnih pitanja kulturnog razvoja i kulturne komunikacije i suradnje na svjetskoj razini. Na prvom kongresu tražio se izlaz iz izolacije, zahtijevalo priznanje vrijednosti afričkih kultura, kao jednakovrijednih europskoj, ali različitih od njih, te naglasila kultura kao sredstvo dijaloga među narodima. Kongres je u tom smislu bio prekretnica: on je označio težnju za uključivanje u suvremene svjetske razvojne tokove i, kako je naglasio Alioune Diop u uvodniku *Moderna kultura i naša sudbina* Zbornika radova kongresa, "potrebu prisutnosti crnih ljudi… i otvaranja dijaloga kultura". Frantz Fanon govorio je o rasizmu i kulturi, Ben Enwonwu o problemima suvremenog afričkog umjetnika, Aimé Césaire o kulturi i kolonijalizmu, Cedric Dover o kulturi i stvaralaštvu, Richard Wright o tradiciji i industrijalizaciji. Sudionici prvog kongresa nastojali su zacrtati nove puteve kulturne komunikacije, razumijevanja i otvaranja.

Pedeset godina kasnije, sudionici foruma posvećuju se doprinosu prvog kongresa suvremenom promišljanju svijeta. Prisutna su pitanja koja zaokupljaju međunarodnu zajednicu: kulturna raznolikost, identitet, solidarnost, dijalog kultura i religija, uloga kulturnih i obrazovnih politika… pa i globalizacija džeza. Velike su se i brze promjene zbile od održavanja prvog kongresa, otvorili novi načini komunikacije koji predstavljaju nove izazove za afričke kulture. Međutim, afrički kontinent još je daleko od dinamičnosti, dinamičnog razvoja i razmjene u svjetskim tokovima. Dovoljno je navesti podatak Unescova Instituta za statistiku prema kojem Afrika u ukupnoj razmjeni kulturnih dobara sudjeluje tek s oko jedan posto. Bez izvanredno snažnog ulaganja u obrazovanje i kulturu, neće se ni moći značajnije pokrenuti. Stoga poruka s Prvog međunarodnog kongresa crnih pisaca i umjetnika o važnosti kulture za razvoj i dijalog među narodima ostaje aktualna i danas.

Pedeset godina djelovanja Afričkog društva za kulturu pridonijelo je afirmaciji književnika i umjetnika s afričkog kontinenta, a vodeći brigu o promjenama i zahtjevima današnjeg doba, osnovana je, kao nasljednica Afričkog društva, Afrička zajednica kulture (African Community of Culture) kojom predsjeda nigerijski književnik i nobelovac Wole Soyinka

Igor Štiks

Ne miran san, nego nesanica

Jadranka Pintarić

Autor nedavno objavljenog i hvaljenog romana *Elijahova stolica* govori o odnosu starih i mladih u književnosti, svome odlasku iz Sarajeva i lutanju akademskim svijetom Pariza i Chicaga, odnosu prema pisanju, izbjegavanju banalizacija i poruci Singerova pisanja na jidišu

***U** kritičarskoj recepciji oba vaša romana u nas uvijek se ističe vaša dob: kako ste mladi za tako ozbiljno pisanje. Činilo se kako su se nad* **Dvorcem u Romagni** *svi čudili više nad time koliko vi imate godina, nego nad neobičnom i dorađenom pričom. Budući da je roman* **Elijahova stolica** *još složenije i razrađenije strukture, te govori o mitskoj nemogućnosti bijega od (tragične) sudbine, znam da se mnogi čude kako ste tako "zreli" za svoju dob. No, kako nismo uvijek živjeli u kulturi infantilizacije svega, a i iz povijesti književnosti bismo mogli izvući brojne primjere koji bi opovrgli korelaciju između piščeve dobi i "težine" djela, jasno je kako to ne bi trebala biti "tema" u recenzijama. A ipak jest. Kako vi to doživljavate?*

– Pitanje je kada doista postajemo punoljetni u književnosti tj. kada dobivamo pravo građanstva u književnoj republici. I, dakako, tko bi to uopće mogao odrediti. Kako nije riječ o nečem objektivno danom ili nečemu što se može propisati, očito je da se, u slučaju mladog pisca, radi isključivo o osobnoj procjeni čitatelja koja može rezultirati oduševljenjem ili pak neodobravanjem. Bilo kako bilo, čim rana dob postane kriterijem vrednovanja tekstova, često se, barem mi se tako čini, to okreće protiv mladog pisca samog. Ako vas i hvale zbog mladosti, nerijetko je to upravo zato da bi se naglasio nedovoljan broj vaših godina, što znači da u najboljem slučaju konkurirate u juniorskoj ligi i da vas još ne treba uzimati preozbiljno (iako je iz tako postavljenih stvari jasno da sebe očito uzimate i suviše ozbiljno, što blagonaklonim kritičarima može biti u najmanju ruku simpatično). Oni koji vam pak "zamjeraju" godine i "težinu" tema kojima se bavite, rade to da bi vas eliminirali u startu čak vam ni ne priznajući kvalitetu i talent, jer ste i za jedno i za drugo naprosto "premladi", ili se jednostavno prerano – i bez odobrenja počesto tih samih kritičara – gurate gdje vam još nije mjesto. Što se *Dvorca* tiče, kada sam ga pisao nisam razmišljao o tome imam li "dovoljan" broj godina, a najmanje ne da bih zbog toga trebao odustati. Razvio sam priču i odlučio je napisati ne smatrajući ni da sam premlad ni da sam genijalan. Nekada jednostavno imate nešto za reći u određenom trenutku, i to pokušavate učiniti na najbolji mogući način. Što se tiče *Elijahove stolice*, smatram je rezultatom procesa intelektualnog, književnog i uopće životnog sazrijevanja (iako je zrelost uvijek tek pred nama) koje je vremenski uslijedilo u godinama nakon objavljivanja *Dvorca* i u mnogo čemu se poklopilo, i možda čak bilo uvjetovano, mojim životom u Parizu.

Kraj "zlatnog doba" djetinjstva i početak lutanja

Junak **Elijahove stolice** *sredovječni je europski intelektualac, pisac u stvaralačkoj krizi, zatajenog židovskog porijekla koji u Sarajevu 1992. traži svoj izgubljeni identitet. Otkrit će svoje porijeklo i doživjeti ljubav života, da ne otkrivamo dalje iz napete priče, ali platit će za to preveliku cijenu. Vaša priča sadrži gotovo detektivski zaplet, ali zapravo "meso" romana čine težnje da se shvati i obuhvati tragičan ljudski usud u zadanom prostoru i vremenu. Jesu li to bile i vaše unutarnje borbe s obzirom na sarajevsko porijeklo i potom stjecanje životnog iskustva u europskim metropolama?*

– Drago mi je da ste naglasak stavili i na priču i na njezinu poruku ili poruke, upravo na to "meso" samog romana koje podrazumijeva da knjigu nakon čitanja nećete samo zatvoriti i zadovoljno zaspati jer ste stigli do kraja napetog zapleta, nego ćete se vraćati opisanim događajima i shvatiti da nisu tu tek priče radi već da se temelje na, rekao bih, trajnoj polemici oko nekih osnovnih problema. Spomenuli ste pitanja porijekla, povijesti, identiteta, ljudske sudbine, toka povijesti, tragičnosti individualnih usuda, književnog stvaranja i, konačno a u ovom slučaju i ne manje bitno, političkog djelovanja. Niz ovih velikih riječi bi se dakako mogao nastaviti... Pitali ste me ipak nešto konkretnije, naime o utjecaju mog vlastitog životnog puta na teme o kojima pišem. On je svakako neizbježan, vjerujem, iako mu je teško odrediti preciznu težinu. Mogao bih samo reći da je moj život, kao i uostalom život svih nas, bio temeljno određen ratom u bivšoj Jugoslaviji, njezinim raspadom, društvenim i političkim procesom koji je tome prethodio i samim tokom rata, pri čemu su za mene dakako (višestruki) napad na Bosnu i Hercegovinu i opsada Sarajeva bili ključni događaji. Svatko od nas, vjerujem, ima taj prijelomni trenutak nakon kojeg ništa više nije isto. Za mene je to bio dan odlaska iz Sarajeva. Na planu osobne mitologije to je ujedno bio kraj "zlatnog doba" djetinjstva i početak lutanja.

Ne samo da sam rodni grad morao otkrivati istražujući povijest, ratnu i poslijeratnu svakidašnjicu Sarajeva nego sam imao temeljni problem s kojim glasom (i s kojim pravom!) govoriti o Gradu

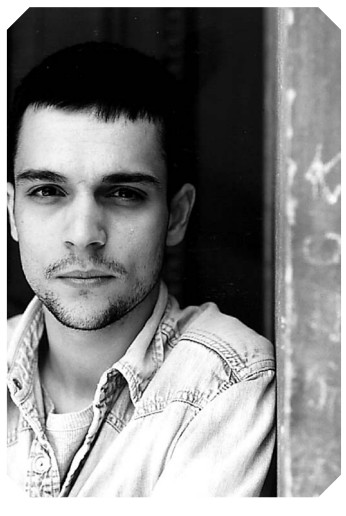

foto: Jasenko Rasol

Pisati kao svjedok, a ne sudionik

Koliko je autobiografskih elemenata u romanu? Zasigurno mladi junak imenom Ivor, koji je prevodilac ali potom i prijatelj protagonista Richarda Richtera, čak i opisom podsjeća na vas. S obzirom da ste mladi otišli iz Sarajeva koliko ste morali proučavati i istraživati ne samo povijest nego i duh grada da biste ga tako "oštro" iscrtali?

– Tih elemenata uistinu ima, no oni su raštrkani u romanu i teško da bi ih se moglo spojiti u neku cjelinu koja bi pri usporedbi s podacima o piščevom životu mogla podržati tvrdnju o, recimo, autobiografskoj podlozi *Elijahove stolice*. Čak je i Ivor, kojeg će mnogi lako prepoznati kao moj *alter ego*, ipak ravno deset godina stariji od mene. Ivor je uostalom preživio opsadu Sarajeva kao zreli mladi intelektualac koji se tek priprema za pisanje. Ja sam iz Sarajeva otišao kao dječak od nešto više od četrnaest godina kojem se za to naprosto ukazala prilika, prilika koju mnogi moji prijatelji nisu imali. Otud stalni osjećaj krivnje, kao i razdor koji se uvukao između Sarajlija koji su proživjeli opsadu i onih koji su otišli u izbjeglištvo. Dakle, ne samo da sam rodni grad morao otkrivati istražujući povijest, ratnu i poslijeratnu svakidašnjicu Sarajeva nego sam imao temeljni problem s kojim glasom (i s kojim pravom!) govoriti o Gradu. Kao što znate, veoma mnogo odlične književnosti o opkoljenom Sarajevu napisali su oni koji su opsadu preživjeli i o njoj nam književno svjedočili. Često se vraćam na Kiševu podjelu na generaciju pisaca koji su o ratnim događajima pisali kao njihovi neposredni "sudionici" i kasniju generaciju pisaca koji će o istoj temi pisati kao "svjedoci". S obzirom na to da sam bio premlad da bih u ratnim događajima aktivno sudjelovao, no ne i toliko mlad da ih ne bi mogao shvatiti, mogu ih opisivati samo kao "svjedok", dakle znatno drukčije. To nije bilo lako kako zbog recentnosti snažnih naslova koje su napisali "sudionici", tako i zbog kompleksnosti događaja kakav je bila opsada Sarajeva u kontekstu europske povijesti 20. stoljeća. Usput rečeno, riječ je o događaju čije je promišljanje na domaćoj i međunarodnoj sceni zanemareno, iako vjerujem da i dalje nosi neke vrlo vrijedne pouke za svijet u kojem živimo i koji će tek doći. Rješenje je dakako bilo u tome da se i "sudjelovanje" u samim događajima i "svjedočenje" prepusti Richardu Richteru, tipičnom europskom lječičarskom intelektualcu koji se mučio da Sarajevo locira na geografskoj karti Europe sve do trenutka dok nije doznao da ga rješenje tajne njegove vlastite sudbine čeka upravo u njemu.

Dublji smisao priče

Rekla bih da ste vi ovim romanom nastavili onu sjajnu tradiciju romana kao ekskluzivnog europskog izuma o kojem toliko govori Milan Kundera, tj. da mora odgovoriti na pitanje "što je ljudsko postojanje i gdje se nalazi njegova poezija". Stoga ste svojoj romanesknoj kući dali filozofske temelje, a to se u nas radi sve rjeđe i sve površnije jer to zahtijeva i proučavanje i vrijeme. Proizlazi li takav pristup iz vašeg procesa obrazovanja ili je to naprosto sudbinski zadan unutarnji ustroj?

– Još jedno teško pitanje, iako mi iznimno laska niz u koji ste svrstali moj roman. Kako ne bih zazvučao suviše pretenciozno, mogu samo reći da je intelektualna priprema trajala dugo, možda uistinu zbog akademske, ponekad i jalove, rigoroznosti kojoj sam stalno izložen, a možda i zbog sve veće sumnje u vlastite ideje (koja valjda dolazi s godinama, da se vratimo na pitanje zrelosti). No, vjerujem da je još nešto bilo u pitanju, nešto što možda zvuči jednostavno (i što sigurno predstavljam ovdje vrlo pojednostavljeno), ali se u procesu nastanka romana pokazuje ključnim. Riječ je, naime, o teškom zadatku da se svakom događaju u fabularnom toku romana i svakom uključenom elementu da smisao koji nadilazi samu radnju i da ga se dakako uskladi s glavnom problematikom romana, njegovim "filozofskim temeljima", kako ste rekli. Ništa, ukratko, ne bi smjelo biti slučajno. Ako glumci postavljaju na scenu adaptaciju romana Maxa Frischa, tada taj tekst mora biti u vezi s razvojem same priče romana (čitatelja se mora odmah uvući i u probleme o kojima raspravljaju oba romana i u nastavak priče te mu omogućiti plodonosna intertekstualna tumačenja), ali i s time što taj tekst uistinu znači izveden u Sarajevu u ljeto 1992. Uostalom, ni Frischov roman nije bio samo roman o incestu, nego je sadržavao promišljenu kritiku suvremenog tehnologiziranog i proračuna-

tog svijeta. Svijeta koji se čini kao da u njemu nema mjesta za antičke tragedije. A one se, eto, svakodnevno događaju. Ovo je samo jedan mogući odgovor na vaše pitanje. Nadam se da će čitatelji *Elijahove stolice* doista smatrati da sam dobro uskladio temelje i nadgradnju svog romana.

W. G. Sebald kaže da se ne može izravno pogledati u Meduzinu glavu bez posljedica, jer tako pisac postaje ili kamen ili sentimentalan. Kako ste vi, suočavajući se u romanu s užasima i tragedijama, izbjegavali tu zamku, osobito onu upadanja u sentimentalnost?

– To je upravo oštrica po kojoj pisac stalno klizi i sigurno je da se uspjeh njegova pisanja može vrednovati baš po tome kako je izbjegao banalizirati užase od kojih su često sastavljene ljudske sudbine. Kada kažem "banalizirati", pri tome mislim na činjenicu da smo okruženi banaliziranim ljudskim tragedijama, kao što su svakodnevne brojke mrtvih koje kod primatelja informacija ne izazivaju veću emotivnu reakciju od običnog navođenja telefonskih brojeva. Uistinu je grozno da nas ne dodiruju ni najveći užasi ako su loše ispričani. Tu je jedna od najvažnijih uloga pisca i njegov prastari zadatak. Ispričati priču koja će se možda fokusirati na jedan ili nekolicinu likova, ali koja će govoriti o onome što ih nadrasta i što se direktno tiče samog čitatelja. Još jednom, ne miran san nakon otkrivenog zapleta, nego nesanica.

Mladost, siromaštvo, ljubav i Pariz

Magistrirali ste u Parizu. Je li odabir mjesta i teme bio rezultat slučajnog spleta okolnosti (premda se za vašeg romaneskog junaka pokaže presudnim kako je "Destiny is the most powerful coincidence of all") ili smišljenog odabira. Kako ste se snašli drugi put "izmješteni"?

– Razlika između mog dolaska u Zagreb i odlaska iz njega u Pariz je razlika između prisilnog i onog džojsovskog i kiševskog "dobrovoljnog" izgnanstva. Otud i vrlo složen, konfliktan i strastan odnos koji imam s tim gradovima na životnom i na književnom planu. Ideja o životu u Parizu je bila tipična romantična težnja s mnogo iluzija, maštanja i stereotipa o samom gradu. Mogu samo reći da se svakodnevica pokazala manje atraktivnom, ali i daleko bogatijom negoli sam to ikada mogao sanjati. Jednom sam u Parizu, sav zabrinut, sreo na cesti Jamesa Siegela, antropologa sa Sveučilišta Cornell, i požalio mu se na financijsko stanje u kojem smo se nalazili supruga i ja. Na moje jadikovke on je samo odmahnuo rukom i rekao da mi zavidi na tome što imam. Na moje čuđenje, upitao me što bih više htio kad imam četiri stvari koje su mi uopće potrebne u životu – mladost, siromaštvo, ljubav i Pariz... Potom je odšetao niz ulicu ni ne osvrnuvši se. Ta je anegdota postala dio jedne nove mitologije Pariza koju sad gradimo s druge strane Atlantika kako bi se jednom tamo i vratili, po mogućnosti još uvijek mladi, nešto manje siromašni, sačuvane ljubavi i s Parizom koji će, nadajmo se, biti tamo gdje je nekad bio.

Trenutačno imate dobar fellowship u Chicagu, na prestižnom Northwestern University. Što konkretno radite i kakve su vaše obveze u takvom angažmanu?

– U Chicago sam došao, da bi stvar bila zanimljivija, kao francuski student. Naime, moje sveučilište u Parizu dogovorilo je s Northwesternom program razmjene doktoranata koji bi trebali doktorirati na obje institucije i ja sam bio među prvima koji su odabrani da se uključe u program. Na Northwesternu tako radim na svom doktoratu, pratim predavanja i predajem kao asistent. U svakom smislu, vrlo vrijedno iskustvo, iako sa samim gradom još izgrađujem odnos. Mislim da naš odnos prema gradovima uistinu ovisi o načinu na koji smo se u njima našli. Spominjao sam prisilne i dobrovoljne odlaske. Odnos prema gradovima u kojima smo rođeni pak tu ima specifično mjesto. U Chicago sam, takoreći, došao "na poziv", pa sam mnogo zatvoreniji i oprezniji dok pokušavam shvatiti jesam li tu samo u prolazu.

Krenuli ste putem paralelnih karijera: akademske i umjetničke. To je često sudbina mnogih intelektualaca na Zapadu. Kanite li se vratiti, a pitanje je i kamo, i gdje biste u tom slučaju vidjeli sebe?

– Čini se da pisac kod nas nema mnogo izbora. S obzirom na to da od pisanja ne može živjeti, put mu je uglavnom otvoren u novinarstvo, što je najčešći izbor čije posljedice za samu književnost tek treba mjeriti, ili u akademski svijet. Ovaj potonji zahtijeva dugotrajan angažman koji vrlo sporo proizvodi rezultate i stvara stalnu frustraciju, jer se ne možete baviti pisanjem u mjeri u kojoj biste to htjeli. S druge strane, tjera vas na stalne intelektualne vježbe i mi koji se time bavimo moramo vjerovati da će sva ta muka biti kako akademski tako i književno isplativa. Dakako, teško je reći što je pravi recept. Zasad još vjerujem da se, u mom slučaju, te dvije karijere međusobno obogaćuju. Problem je očit, velik vremenski razmak među knjigama i kašnjenje s akademskim obavezama. Uvijek s jednom nogom unutra, a drugom vani. Čudan, naporan, no povremeno vrlo produktivan položaj. Što se povratka tiče, sam pojam postaje sve složeniji što se umnožavaju gradovi u kojima izgrađujete svoj život. Bi li povratak uopće bio povratak, ili zapravo novi odlazak, nakon toliko godina provedenih u "tuđini" koja je postala bliska? To su pitanja koja si svakodnevno postavljam.

foto: Daniel Mordzinski

Univerzalnost teme i uspjeh na međunarodnom tržištu

Vaš je prvi roman već preveden na nekoliko jezika i dobro je primljen. Nedvojbeno će tako biti i s* Elijahovom stolicom. *U nas se često govori kako se hrvatska književnost slabo prevodi u svijetu i ima slabu recepciju, ali se pritom počesto zaboravlja da se većina djela tekuće domaće produkcije ne može razumjeti bez društveno-povijesnog konteksta, tj. što znači da nije ni pisana tako bi je mogao razumjeti netko tko ne živi ovdje. Vaši su romani pak napisani u, recimo, univerzalnom ljudskom modusu. Štoviše u prostoru i likovima zalaze izvan nacionalno-povijesnih granica. Tko je vaš imaginarni čitatelj kojem se obraćate?

– Uvijek sam se pitao kojem se to čitatelju obraćao Isaac Bashevis Singer, pišući na svojoj jidiš mašini u nekom stanu u New Yorku u godinama nakon što je njegova izvorna publika uništena, a jezik sam osuđen na odumiranje. Pa iako je Singer, unatoč strašnoj samoći pisca u takvoj situaciji, nastavio pisati kao da ta publika i dalje postoji, uglavnom o temama iz njezine povijesti i izgubljene svakidašnjice, svi koji smo ga čitali u prijevodima, najčešće s engleskog, znali smo da se ne bavimo samo "promatranjem" "tuđe" povijesti pisane samo za njezine sudionike ili baštinike nego da je Singer, jednostavno rečeno, pisao i za nas ni ne znajući u tom trenutku hoće li mu tekstovi ikad izići iz sve užih granica njegovog umirućeg jezika. Ako pišem o temi njemačko-židovskog odnosa očekujem da publika mog jezika, što u najboljem slučaju uključuje govornike štokavskog i nešto šire, čita o tome kao o svojoj temi, nečemu što govori o njima samima, jednako kao što od budućih stranih čitatelja (nadam se da će ih biti, prema prvim se reakcijama čini da hoće) očekujem da čitaju o ratu u bivšoj Jugoslaviji i opsadi Sarajeva kao o nečemu što se i njima dogodilo, ne o nečemu što je dio nekakvih etničkih međusobnih ubijanja na kraju Europe koja ih se u krajnjoj liniji ne bi trebala ticati.

No, čak i ono što je uronjeno u lokalni kontekst mora imati "nešto" što ga čini, recimo to tako, univerzalno ljudskim. U nas je previše samodopadnosti i arogancije (često uzrokovane upravo neznanjem i nesigurnošću u dijalogu s drugima) koja zamućuje pogled u stanje stvari na međunarodnom tržištu. Kad neka knjiga i uspije van svojih kontekstualnih granica, reći tada da se radilo o kalkulaciji kako bi se knjiga i njezin autor "prodali vani" nije fer, ni prema autoru (veliki rad se svodi na predumišljaj), ni prema stranoj publici koja je sve samo ne lakovjerna ni, konačno, prema domaćim čitateljima kojima se time ni najmanje ne laska. Takav stav je samodovoljan i iz njega se izvodi utješan zaključak da nas ne prevode jer smo "autentični" (što se uzima za dodatnu kvalitetu) i, konačno, neshvatljivi "drugima", koji nas se zapravo ni ne tiču. Velika zabluda. Nešto sasvim drugo mora biti u pitanju i Singerov primjer nam je tu opet dragocjen.

Ako pišem o temi njemačko-židovskog odnosa očekujem da publika mog jezika, što u najboljem slučaju uključuje govornike štokavskog i nešto šire, čita o tome kao o svojoj temi, nečemu što govori o njima samima, jednako kao što od budućih stranih čitatelja očekujem da čitaju o ratu u bivšoj Jugoslaviji i opsadi Sarajeva kao o nečemu što se i njima dogodilo, ne o nečemu što je dio nekakvih etničkih međusobnih ubijanja na kraju Europe koja ih se u krajnjoj liniji ne bi trebala ticati

Igor Štiks rođen je 1977. u Sarajevu, gdje je i odrastao. Početkom rata u BiH dolazi u Zagreb. Nakon završenog studija komparativne književnosti i filozofije seli se u Pariz gdje magistrira na Sveučilištu Paris 8 i započinje doktorat na Institut d'Etudes Politiques de Paris (Sciences Po). Trenutačno boravi u Chicagu, gdje nastavlja doktorske studije na Sveučilištu Northwestern. Piše prozu, književnu kritiku i eseje, a surađivao je i s nizom novina i časopisa. S tekstovima iz Pariza nekoliko se godina javljao u splitskom *Feral Tribuneu*. S Daliborom Šimpragom uredio je antologiju nove hrvatske proze (*22 u hladu*, Celeber, 1999.), a s Draganom Korugom svjetske kratke priče na engleskom jeziku (*Vrhunski safari*, Naklada MD, 2001.). Njegov prvi roman *Dvorac u Romagni* (Durieux, 2000.) dobio je nagradu *Slavić* za najbolju prvu knjigu u Hrvatskoj i dosad je objavljen na njemačkom (Folio Verlag, 2002.), engleskom (Autumn Hill Books, 2005.) i španjolskom (Funambulista, 2006.) jeziku. Neki njegovi prozni i esejistički tekstovi prevedeni su na engleski, francuski, njemački, grčki, turski, makedonski, bugarski i slovenski. Akademske tekstove piše i na francuskom i engleskom. Nedavno je u izdanju zagrebačke Frakture objavljen njegov drugi roman *Elijahova stolica*.

Sudbina je najmoćnija slučajnost

Jadranka Pintarić

Uzimajući za svoga junaka europskog intelektualca zatajenog židovskog porijekla koji smisao bivanja i sebe traži u Sarajevu 1992., u kojem je ugrožena sama mogućnost opstojnosti Drukčijosti, Štiks odvažno, razložno, sigurnim glasom nudi svoje odgovore na pitanje "što je ljudsko postojanje i gdje se nalazi njegova poezija"

Igor Štiks, *Elijahova stolica*; Fraktura, Zaprešić, 2006.

Nakon uspješnog prvijenca, romana *Dvorac u Romagni*, Igor Štiks (1977.) se nakon šest godina pojavio s novim djelom i tako prestao biti mladi pisac koji obećava jer je, eto, ispunio obećanja – mislim, štogod to značilo. Napisao je roman na čijoj bi mu složenosti, istančanosti, zrelosti, dorađenosti mogli pozavidjeti mnogi znatno stariji ovdašnji autori.

Filozofske temelji romanesknoj kući

Elijahova stolica je ponajprije, na neki način, autorov himan rodnome Sarajevu, posveta i zahvalnost iznimnom Gradu, vraćanje duga svojim korijenima i otimanje zaboravu onoga što je bio. U smislu posebnosti Grada i ljudi u njemu, njegove povijesti i njihovih osobnih priča. Tu se otvara drugi sloj motiva – problematiziranje identiteta – nepresušne teme svakog doba koje stvara izbjeglice, ali apsurd je da to možemo pratiti još od grčkih mitova pa je dakle riječ o vječnom pitanju. Valjda upravo stoga i Štiks upliće mitološke motive, ponajprije o Edipu i Odiseju, poigravajući se i Hadom i njegovim *Stiksom*, dajući romanu mjestimice ozračje antičke tragedije, ne samo zbog zle kobi protagonista nego više zbog nemogućnosti da ikako sami utječu na sudbinu, da preuzmu kormilo svoje lađe – jer put su im jednoć neki *bozi* odredili.

Na trećoj razini, ornamentalno, ali nepretenciozno, pa ipak – recimo: "voluminozno" i sustavno, utkano u razne priče unutar toka matice, stavljeno u usta nekim protagonistima i epizodistima, iščitava se autorova želja i potreba da iznese svoj filozofsko-sociološko-politološki pogled na doba o kojem piše, na doba koje je prošlo, na doba u kojem on sam jest, da rasprostre svoje spoznaje o ljudskoj opstojnosti u vremenu. U duhu one velike tradicije europskog romana kao Cervantesova naslijeđa o kojoj je govorio Kundera ili pak Hermann Broch upozoravao da je "… otkriti ono što samo roman može otkriti, jedini razlog postojanja romana. Nemoralan je roman koji ne otkriva neki do tada nepoznat djelić postojanja. Spoznaja je jedina poruka romana", Igor Štiks odvažno, razložno, sigurnim glasom nudi svoje odgovore na pitanje "što je ljudsko postojanje i gdje se nalazi njegova poezija" (citat Kunderin); odnosno daje filozofske temelje svojoj romanesknoj kući, što pak danas rijetko tko radi, osobito u nas, jer da bi se to postiglo treba mnogo čitati i još više misliti, a za to nitko nema vremena jerbo svi žele brzo nešto "naštancati" i uspjeti. Nije stoga nimalo slučajno.

Senzibilni miteleuropski intelektualac

I evo nas napokon i kod priče koja svojom magičnom fabulom čitateljima u potrazi za uzbuđenjima postupnog razotkrivanja tajni (i/ili zločina) obećava vrhunsku zabavu. Glavni junak, koji nije i neće biti ništa slično ikojem vašem susjedu, austrijski je pisac nastanjen u Parizu, imenom Richard Richter, svojedobno plodan, uspješan i nagrađivan, ali u poduljoj fazi kreativne nemoći. S pedesetom na vratu, što doživljava kao da je breme od barem osamdeset, propalim brakom i preplavljen besmislom, sjeda na vlak i vraća se u rodni grad, u Beč. Na staroj adresi u prostranu stanu i svome sitnom građanskom životu tamo će ga objeručke prigrliti teta Ingrid koja ga je podigla kao vlastita sina. Naime, Richardova majka Paula umrla je ubrzo nakon poroda 1942., a otac Heinrich Richter otišao je u rat, iz kojeg se vratio da bi svega nekoliko puta vidio sina i ubrzo počinio samoubojstvo. Richarda je odgojila majčina sestra Ingrid, ucijepivši mu tu priču o majčinoj smrti i očevoj nemoći. U žaru preuređenja toga starog stana, Richard ruši zid iza biblioteke, pronalazi maleni skriveni sef, a u sefu tek jednu plavu bilježnicu. U pola stoljeća zazidanoj kobnoj plavoj bilježnici ispisano je neotposlano Paulino pismo ljubavi njezina života i ocu djeteta koje u tom trenutku raste u njoj, a ime toga muškarca je Jakob Schneider. Upoznala ga je 1941. kao komunističkog aktivista, bio je Židov porijeklom iz Sarajeva. Dogodila im se ljubav, ali njega je uhitio Gestapo i odveden je u logor pa mu se gubi svaki trag. Richard odluči uručiti pismo onome kome je upućeno i tako upoznati svoga biološkog oca – jer osim stvaralačke krize, pa krize srednjih godina, sad ga obuzima i kriza identiteta.

Za senzibilnog miteleuropskog intelektualca, angažiranog pisca, samotnu dušu – to je gotovo nepodnošljiva situacija. Stoga on *mora* znati istinu. Jedini trag ga vodi u Sarajevo u kojem se tog proljeća 1992. razbuktao rat. U Sarajevo stiže kao novinar, ali brzo odustaje od informativnog novinarstva želeći, uz svoju potragu, u zahtjevnijim tekstovima više se angažirati za Grad.

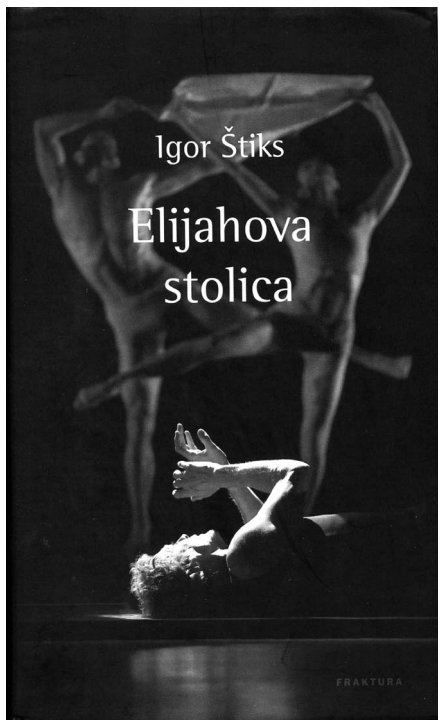

U tome mu uvelike pomaže novostečeni prijatelj, mladi prevoditelj Ivor (lik koji sadrži autobiografske elemente a pritom se autor ipak zgodno i zagonetno poigrao s detaljima), kojem se uselio i u stan.

Stolac za obrezivanje

U času kad upoznaje prekrasnu glumicu Almu, i dok se na sarajevsku kazališnu pozornicu postavlja Frischov *Homo Faber*, propituje smisao takvog čina i značenje tog teksta, dok Richard sve snažnije sluti kako "imena nikad nisu slučajna" (Richard – sudac, Schneider – krojač, Alma – duša itd.), započinje uprizorenje njegove kobi: u kojoj se upliću koliko elementi usuda gospodina Fabera, toliko i nova verzija edipovske priče i odisejevska razrješenja.

Prilikom posjeta staroj sarajevskoj sinagogi, u neznanju je sjeo na Elijahov stolac, na stolac za obrezivanje – što će mu u proročkoj sceni priopćiti jedan od najdojmljivijih likova romana, začudni starac Simon, i sam nekoć sudac, koji razumije više nego što daje naslutiti. Zapravo, u tih nekoliko tjedana, od svibnja do srpnja, Richardu su zamalo svi susreti bili sudbonosni. Kad mu Alma bude rekla "Destiny is the most powerful coincidence of all", njega će zapeći u utrobi više nego što bi bilo potrebno, s obzirom na to da je riječ o reklamnom sloganu za filmsku verziju *Homo Fabera*. Jer Richard već duboko u sebi zna svu težinu istine o sudbini kao najmoćnije slučajnosti. Naime, nema slučajnosti, i dok proživljava najljepših pet dana života ljubavi, njegov je usud već u procesu tragičnog i tragičkog razrješenja. Više od toga ne smije se reći zbog uskrate užitka u otkrivanju priče, samo se još može dodati, a što je i tako jasno od početka: da, Richard je pronašao svoga oca, poput Edipa je umro i rodio se ponovo. Da bi si zatim doslovce oduzeo život.

Naime, cijelu nam pripovijest pripovijeda Richard, pišući u sobi bečkog hotela. Pisac koji piše svoj posljednji roman tek se u epilogu premeće u protagonista pisca koji je kao svoju najdragocjeniju ostavštinu taj rukopis povjerio drugome piscu-prijatelju da s njim učini što mu savjest nalaže. Tako će Ivor, nasljednik rukopisa, naposljetku dati konačnu sliku sudbine svih likova, dok bude marno prevodio i tako ponovo ispisivao posljednje djelo svoga mrtvog prijatelja, kojem će oprostiti sve grijehe.

Književni događaj godine

Jest da je takva forma za "umotavanje" romanesknog sadržaja poznata i rabljena, ali Štiks ju je nekim izvornim elementima uspio učiniti svježom i drukčijom. No, za razliku od prvoga romana u kojem je posegnuo za ekonomiziranjem izričaja i sažetošću narativnog tikva, u drugom je veoma razveden, meandrira, ubacuje digresije i smišljena ponavljanja (osobito kad je riječ o unutarnjim monolozima glavnoga lika). Kao i onda, tako je i sad pokazao kako vješto uklopiti priču u priči, iz različitog vremena i okružja ali s zapanjujućom, dakako, nikad izgovorenom, poentom.

Osim toga, zanimljivo je s kakvom se lakoćom kreće između prvog i trećeg lica u pripovijedanju a da to uopće ne zbunjuje čitatelja i ni u jednom trenutku mu ne ostavlja sumnju u upućenost u zbivanja. Isto tako, klizi iz vremena u vrijeme, iz bečkog vremena ispisivanja kronike u sarajevsko vrijeme događanja, iz sarajevskih dragocjenih sati u odbrojene bečke ure, neprestano u nekoj vrsti prostorno-vremenskog cik-cak bijega – ne bi li ga valjda zaobišao taj metak kojem zna da ne može umaći. I premda će čitatelj brzo naslutiti što se naposljetku zbilo, presudno važnim postaje ono: *kako* se to zbilo. A to *kako,* besjedi vjerodostojan glas, glas čovjeka koji ponovo proživljava sve što ga je pogodilo pa se razabire kad je stubokom potresen, kad je ljubavlju zanesen, kad je promatrač na ratnome i povijesnom poprištu, kad je razgaljen ozračjem, ganut, usplahiren, užasnut. Ukratko, Štiks je svome pripovjedaču uspio dati uvjerljive boje punog ljudskoga glasa.

Sve u svemu, *Elijahova stolica* zacijelo je književni događaj godine, veliki roman naših dana iz pera zreloga pisca (ili kako je to krasno jednom Emerson rekao: "Sama darovitost ne čini pisca. Iza knjige mora biti čovjek"), koji ne samo da ima što reći o stanju ljudske egzistencije, nego to umije pretočiti u umjetničko djelo trajne vrijednosti. Možda bi marketinški bilo probitačnije, u duhu američkih *blurbova*, kazati nešto poput: *obavezno pročitati*, *uzbudljivo i nezaboravno*, *fascinantno i sugestivno*, ali radije bih završila u duhu tradicije koju ovo djelo tako lijepo nastavlja, pa dala misao iz njega: "Prošlost je zamka… i nemojmo dopustiti da nam ona, ta kobna prošlost, upravlja životom. Ne samo na individualnoj… nego i na kolektivnoj razini."

Nije pomoglo Richardu, ali nama hoće li? "Možda je baš to svrha ovog pisanja – oslobođenje od teške popudbine koju Haron ne prima u svoj čamac. A meni uskoro valja preko Stiksa."

Muharem Bazdulj

Ozbiljan pisac sluša samog sebe

Dario Grgić

Istaknuti travnički književnik i prevoditelj govori o važnosti estetskih veličina, životu u provinciji, umjetničkom nadahnuću, Byronu i Balkanu, današnjoj Bosni te prevođenju poezije

Muharem Bazdulj dobro je predstavljen hrvatskoj publici: njegovo je npr. *Travničko trojstvo* suizdao zagrebački Durieux, dok mu je *Koncert* objavljen kod V.B.Z-a. Tekstove je objavljivao i po časopisima. To sve i ne bi bilo toliko važno da Bazdulj time ne potvrđuje podjednako i vlastiti zavičaj, jer je ostao piscem iz Travnika, kao i neprijeporni kozmopolitizam. Oba ta određenja danas su posve obezvrijeđena jer se na njih pozivaju književno slabo potkovani ljudi, neupućeni u književnost, koji ponešto natucaju o generacijski si bliskim knjigama, dok klasike i moderne svjetske autore uglavnom ne poznaju dublje od natucanja njihovih imena. Kako se samo Bazdulj u toj točci razlikuje od njih! Pretprošle je godine iz tjedna u tjedan za *Dane* pisao prave male eseje o većini bitnih knjiga, bilo da se radilo o Sofoklu, Shakespeareu ili Gombrowiczu, Selimoviću, Andriću ili Ibrišimoviću. I potvrdio staru misao Williama Burroughsa, kako bi pisac prije svega ostaloga trebao i sam pročitati more knjiga. Jer, štono reče Ivo Andrić, "pisac i kad čita – piše". Prošle su mu godine objavljene dvije knjige: roman *Đaur i Zulejha*, koji je dio kritike nazvao "romansiranom Byronovom biografijom" te spomenuti eseji objavljeni isprva u *Danima*.

Priznavanje istinskih velikana

Čini mi se da je cjelokupni tvoj rad nadahnut odavanjem pošte majstorstvu – što je za današnju umjetničku scenu sasvim atipično. Što misliš je li tome tako jer je danas deficit poznavatelja vlastitih umjetnosti, ili jednostavno živimo u bezobrazna vremena?

– Drago mi je ako se to vidi. Ima jedan Spenderov stih koji jako volim, davno sam ga pročitao, navodim po sjećanju: *Ja stalno mislim na one koji bijahu istinski veliki*. Mislim da nema prave umjetnosti bez da se "misli na one koji bijahu istinski veliki". Naše je vrijeme, na žalost, vrijeme cinizma, vrijeme niskosti, vrijeme kalkulacije. U takvu ozračju masa je onih koji zbiljsku veličinu ne znaju ni prepoznati, ako neka vrsta prepoznavanja nije i mutna nelagoda, zavist i mržnja koju prema veličini osjećaju. "Da bi se priznala tuđa vrijednost, treba imati vlastitu", kaže Schopenhauer. Nema umjetnosti bez tradicije, one izabrane, naravno, nema umjetnosti bez izabranog umjetničkog rodoslova. U naše vrijeme najglasniji su oni koje je Nietzsche prozvao "glumcima na trgu", a u takvima se, po prirodi stvari, miješaju neznanje i – kako kažeš – bezobraština.

Kako se na tvoj rad odražava življenje u takozvanoj provinciji, jer, koliko znam, ti si ostao vjeran Travniku? I što bi bilo ključno za atmosferu provincije? Ili je to pojava od koje nisu cijepljeni ni glavni gradovi?

– Kad sam prije sedamosam godina prvi put čitao Paula Virilia oduševio me njegov odgovor na onu famoznu Fukoyaminu tezu o kraju historije. Nije ovo kraj historije, kaže Virilio, nego kraj geografije. Genijalan aforizam! Virilijeva je logika ispravna i u Francuskoj i u Americi, a kako ne bi bila u Bosni. Uostalom, putovanje od Travnika do bilo kojeg grada u Bosni najčešće je kraće od putovanja gradskim prijevozom na relaciji "kuća – posao" u bilo kojem "pravom" velegradu. Travnik za mene ima "dubinu" koju je za Schulza, recimo, imao Drohobicz. A nije loša ni ona Tribusonova: *Bježati od rodnog grada iluzorno je kao i bježanje od vlastite sjene*.

U tvojim je tekstovima moguće isprve locirati visoku načitanost. Kiš je imao svoj recept nastanka književnog djela, sa završnom preporukom da ga se kuha u noćnoj posudi. Što bi ti rekao o tome? Kako i zašto se piše?

– Ja nekako još vjerujem u onaj romantični koncept inspiracije, ili – kako bi baš Kiš na tragu Joycea kazao – epifanije. To je odgovor na pitanje – zašto? Teže (a možda i važnije) je pitanje – kako? Meni se i iz osobnog i iz civilizacijskog iskustva čini da je jedini odgovor na pitanje "kako?", taj da pravila jednostavno nema. Nešto čovjek napiše brzo, u grču, bez svjesnih priprema, a nešto drugo opet mnogo sporije, u posve drukčijem stvaralačkom raspoloženju, poslije puno "dumanja". Nema recepta, nema garancije. Tu ima puno stereotipa. Neki su skloni glorificirati činjenicu da je Kiš, recimo, napisao (relativno) mali broj knjiga te u toj činjenici nalaze jedan od razloga za genijalnost tog opusa, ali redovito zaboravljaju na iznimno goleme i također genijalne opuse Pekića, Krleže ili Kadarea. Način na koji masovni mediji tretiraju književnost najčešće je posve pogrešan. Ozbiljan pisac sluša samog sebe, sluša svoj unutarnji glas i – kako reče Faulkner – takmiči se jedino sa samim sobom.

"Bosanska pjesma" koja će upamtiti Byrona

Što te je nagnalo da u svom posljednjem romanu pišeš o Byronu i Alipaši?

– Ja sam nekako od najranije dobi bio fasciniran Byronom, zapravo i prije nego sam ga pošteno počeo čitati. To je valjda neki mladalački refleks, čini mi se da se i u Krležinim dnevnicima iz *ranih dana*, recimo, dosta spominje Byron. Sam je Byron, kako je poznato, opet bio, na neki način, fasciniran Balkanom. Negdje sam naišao na podatak da se u Byronovim sabranim djelima na mnogo mjesta spominju faktički sve balkanske zemlje: Grčka, Albanija i Turska na stotine puta, Srbija, Crna Gora, Makedonija ili Bugarska na desetke, a Bosna jedan jedini put. To mjesto, taj stih zapravo, glasi ovako: *Remember'd yet in Bosniac Song*. Još ga pamti bosanska pjesma, tako se otprilike može prevesti taj stih, a ja sam, eto, želio napisati neku vrstu "bosanske pjesme" koja će upamtiti Byrona. Taj je roman, dakle, napisan na fonu stvarnog Byronova putovanja po Balkanu, odnosno dijela tog putovanja, onog u Alipašinoj Albaniji.

Bosna i Hercegovina danas?

– To je jako široko i jako teško pitanje. Odgovor je nužno skica i nužno ponešto simplificiran. S jedne strane, postoji nacionalizam, gadan i skoro sveprisutan. Taj nacionalizam sadržajno ima tri inačice, od kojih svaka ima svoje specifičnosti, ali s formalne je strane riječ o istom, makar troglavom, čudovištu. Opasna je, međutim, činjenica da klasični "seljački" nacionalizam sve više ustupa mjesto nekakvom postmodernom križancu kojeg je mnogima teže detektirati. Ugrubo govoreći, "balkanski" nacionalizam postaje "evropski", no ne biva manje zloćudan. S druge strane, došlo je do posvemašnjeg pada svih kriterija. U medijima caruju javašluk i primitivizam, uzdižu se posve bezvrijedni umjetnici, a njihove se besmislice pokušavaju etablirati i predstaviti kao remek-djela. Sve se to radi bez ikakve mjere, pa pojedini mediji svoje "favorite" proglašavaju genijalcima koji se rađaju jednom u petsto godina, a riječ je o pukim mediokritetima. Nasuprot tome, ljude čija je vrijednost globalno prepoznata isti ti mediji pljuju i vrijeđaju na način nezamisliv bilo gdje u normalnom svijetu. Umjetnost nije sport i kriteriji nisu univerzalni, ali ipak jesu manje-više egzaktni: vrijedno je ono što bude prepoznato i izvan "matične" kulture. U Bosni i Hercegovini, međutim, u tom smislu vlada prava diktatura kampanilizma, a kulturnjaci kao da su masovno oboljeli i od manije veličine i od manije gonjenja. Gomile umjetnika i intelektualaca posve ozbiljno tvrde da nekoliko brda kod Visokog zapravo nisu brda nego piramide, i to najveće i najstarije. Ako neko slučajno prigovori, instantno bude proglašen stranim plaćenikom i narodnim neprijateljem, koji ima nešto protiv nas – najdobrodušnijeg i najljepšeg naroda koji ima najbolju kinematografiju u svemiru!

Koje bi bosanskohercegovačke književnike preporučio za čitanje?

– Najprije Andrića! On je posebna kategorija. Od "klasika" mi najbolje sjedaju: Nikola Šop, Zuko Džumhur, Branko Ćopić i Skender Kulenović. Kad je riječ o suvremenicima, volim čitati Semezdina Mehmedinovića i Miljenka Jergovića.

Prevođenje poezije

Znam da prevodiš. Koga si u posljednje vrijeme radio i što bi mogao reći o tome?

– Zapravo najviše volim prevoditi englesku i američku poeziju. Kiš negdje kaže da je prevođenje poezije odlična vježba za pisanje proze i to zbilja jest tako. Najviše sam prevodio Philipa Larkina i Josifa Brodskog. Mali dio mojih prevoda Larkina prije nekoliko godina objavio je *Zarez*. Kad je o Brodskom riječ, možda je zanimljivo da ja njegovu poeziju, za razliku od većine njegovih južnoslavenskih prevoditelja, prevodim s engleskog jezika. Naime, poznato je da je Brodski dio svoje poezije napisao na engleskom, a i dio one koju je napisao na ruskom sam je preveo na engleski pa su i to svojevrsni engleski "originali". Ja sam napravio jedan izbor poezije "engleskog" Brodskog koji je trebao poodavno izići, ali se bosanski izdavač s kojim sam potpisao ugovor tu pokazao prilično neozbiljnim. Međutim, dio tog izbora objavljen je u hrvatskoj periodici – u časopisu *Tvrđa*, a još bi se jedan uskoro trebao pojaviti u *Fantomu slobode*. U posljednje vrijeme "mjerkam" poeziju Jamesa Fentona.

Koje bi knjige volio vidjeti prevedene na svoj jezik i zašto te?

– Donedavno bih na prvu rekao: bilo šta od Sebalda, ali vidim da se prevod *Austerlitza* pojavio u Zagrebu. To je sjajno. Sebalda odavno čitam u engleskim prevodima i to je zbilja jedan od rijetkih važnih suvremenih pisaca koji na *našim prostorima* dosad nisu bili prevođeni. UNESCO je prije dvadesetak godina pravio nekakvu rang-listu zemalja u kojima se objavljuje najviše književnih prevoda i ondašnja je SFRJ bila na četvrtom mjestu u svijetu. Srbija i Hrvatska (za razliku od Bosne, nažalost) nastavljaju tim putem tako da tih "rupa" i nema puno. Ali, recimo, volio bih da svaki put kad Saramago objavi knjigu, da se kod nas pojavi prevod, volio bih više prevoda s takozvanih malih jezika (s norveškog, recimo, meni je izvrsna Gryttenova *Pjesma košnice*), volio bih da ovdašnji izdavači nastave otkrivati "kontinent Hamvas", volio bih više prevoda Ismaila Kadarea.

O neopravdanosti pojma "manjine"

Vinko Grgurev

Ako je svaki čovjek, kao pojedinac, po svojem radu, konstitutivan činitelj određene zajednice, onda je stoga, logično, i etnička zajednica kojoj on pripada također konstitutivna. Ako je ona "malobrojna", onda ta činjenica ne bi smjela biti načelna. Kako ne bi smjela biti načelna, onda nema ni razloga da određena etnička zajednica bude "manjinska". Kao što je svaki pojedinac konstitutivan činitelj, onda je i svaka etnička zajednica konstitutivna u svojoj bivstvujućoj cjelini

Inzistiranje na prioritetu legitimnosti, nasuprot dogmatiziranoj legalnosti, bilo bi nužno u preispitivanju i ponovnom određivanju prava "nacionalnih manjina" i opravdanosti samoga pojma.

Pravo čovjeka i građanina, kao iskonska odrednica modernoga svijeta, sama je po sebi negacija pojma "nacionalna manjina". Egzistiranje te proturječnosti motiv je da se, nasuprot njoj, potvrdi istina onoga što je građanska revolucija postavila kao svoj princip. Riječ je o odnosu *subjekta* i *svijeta*.

Svaki je čovjek, kao pojedinac, subjekt. Irelevantno je za građansku revoluciju bilo čije (konfesionalno, nacionalno…) podrijetlo. Ona je upravila svakoga čovjeka prema svijetu kao *neograničenom* području iskazivanja autonomije volje (konkretiziranja slobode u realiziranju individualnih mogućnosti).

Proturječnost demokratskog principa

Budući da kategorije *subjekt* i *svijet*, između kojih se principijelno konstituiraju *posebnosti* (nacionalne), legitimiraju *nacionalno*, sve ono što je u vezi s njime, na primjer, odnos većine i manjine, postavljanjem na rang načela, bilo bi proturječno bitnom podrijetlu ljudskih prava i ideala nacionalne jednakosti. Odnos između većine i manjine samo je (statistička) činjenica. Iako je danas u Bosni i Hercegovini manji postotak Hrvata nego Bošnjaka (Muslimana) i Srba, oni su, ipak, razumljivo, iz povijesnih razloga, konstitutivan narod. Koja je bitna razlika između konstitutivnoga i "manjinskoga" naroda u državi? Pojam "nacionalna manjina", štoviše, uvredljiv je za pojedine "malobrojne" etničke skupine, u opsegu veće, po kojoj se obično naziva državna zajednica kao njihova historijska postojbina?

Ako je svaki čovjek, kao pojedinac, po svojem radu, konstitutivan činitelj određene zajednice, onda je stoga, logično, i etnička zajednica kojoj on pripada također konstitutivna. Ako je ona "malobrojna", onda ta činjenica ne bi smjela biti načelna. Kako ne bi smjela biti načelna, onda nema ni razloga da određena etnička zajednica bude "manjinska". Kao što je svaki pojedinac konstitutivan činitelj, bilo po dobru, bilo po zlu, onda je, svakako, i svaka etnička zajednica, bez obzira na svoje osobitosti, konstitutivna u svojoj bivstvujućoj cjelini.

Tradicionalno shvaćanje o *pravu većine* i (njezinoj) *zaštiti manjina*, kao demokratski princip, izvrgava se u političku frazeologiju. Ako je riječ o pravu većine, onda zaštita manjina podrazumijeva nepravo manjine. Naime, pravo i većine i manjine ukida razliku između njih, jer i jedna i druga imaju svoja prava bez obzira na taj količinski odnos. Pojam "zaštita manjine", u odnosu na pravo većine, pretpostavlja manjinu kao objekt tutelacije, dakle, ona je logično u podređenom statusu jer vlastito pravo dobiva od drugoga (od nekoga koji to pravo zadobiva samo zbog kvantitativne "prednosti"). Tutelacija je, makar bila dobroćudna, ipak, dominacija. Uostalom, zbog popriličnog razmimoilaženja dobroćudnosti i tutelacije, mali je korak do zloćudnosti.

Legitimiranje nacije i povlaštena klasa

Potrebno je očuvanje specifičnosti određenih naroda, bez obzira na karakter njihove povijesne ukorijenjenosti izvan "matične" domovine, primjerice, Čeha u Hrvatskoj, Hrvata u Austriji, Srba u Sloveniji,… međutim, to ne znači da bi naziv "manjina" bio opravdan. I za samu hrvatsku kulturu bila bi šteta kada bi iščezle osobitosti pojedinih naroda u njoj. Ali one nisu puki inventar, kao nekakvo "privatno vlasništvo" određenih etničkih zajednica, nego su doista konstitutivne u oblikovanju hrvatske (kulturne) povijesti. Zauzimanje na tom elementu vlastite povijesti dužnost je "matičnoga" naroda.

I nastojanja izvjesnih srpskih krugova za očitovanjem "manjinskih" prava Srba u Hrvatskoj komplementarna su stajalištima određenih hrvatskih političara, primjerice Zdravka Tomca, koji ističe:

"Srbi u Hrvatskoj trebaju prihvatiti Hrvatsku kao svoju domovinu u kojoj su nacionalna manjina s najvećim pravima koje imaju nacionalne manjine u demokratskim državama. Svaki pokušaj da se obnove zahtjevi za političkom autonomijom Srba u Hrvatskoj ili da se Hrvatska konstituira ponovno kao država dvaju naroda, Hrvata i Srba, vratit će nas u prošlost, otvoriti nove sukobe i onemogućiti normalizaciju odnosa." (…) "Ustavnopravno, Hrvatska je odlukama Zavnoha konstituirana kao država ne samo hrvatskoga naroda nego i država srpskoga naroda. U praksi je ta formulacija o ravnopravnosti hrvatskoga i srpskoga naroda, kao dvaju konstitutivnih naroda Republike Hrvatske, ostvarivana na štetu hrvatskoga većinskoga naroda, ne samo zbog dominacije Srba u federalnim tijelima, vojsci, policiji, diplomaciji i Partiji u Jugoslaviji, nego i zbog njihove dominacije u Hrvatskoj."[1]

Tomac potvrđuje ono što bi htio opovrgnuti, naime, nazire se to da bi "povlaštenost" srpske nacije trebalo zamijeniti "povlaštenošću" hrvatske nacije (jer je ona većinska u Hrvatskoj). Hrvatsko antifašističko vijeće ispravno je postupilo što je priznalo konstitutivnost i srpskoga naroda u Hrvatskoj, ali je ipak bilo nedosljedno u tome što nije eksplicitno priznalo konstitutivnost svih naroda koji u njoj žive. To je, dapače, osnova da Hrvati traže vlastitu konstitutivnost i u drugim državnim zajednicama.

Tomac zapostavlja činjenicu da nacija, prije svega, podrazumijeva strukturu određenih društvenih skupina i njihove (sukobljavajuće) tendencije. Ali, nacija je i potencijalnost određenoga naroda da bude ono što može biti prevladavanjem svojih ograničenosti. Riječ je, dakle, o alternativi: ili reprodukcija aktualne društvene strukture ili pak inzistiranje na načelnim razrješavanjima nacionalnih problema. Legitimiranje nacije po sebi samoj ustupak je nacionalnom fundamentalizmu s obzirom na to da se pritom sama nacija postavlja kao princip svega. Zbog toga se nacionalni interes najčešće poistovjećuje s interesima povlaštene (nacionalne) klase. Logično jest što je nacionalni fundamentalizam, zbog zamagljivanja klasnih suprotnosti nacionalnim "jedinstvom", upravljen protiv onih, štoviše, u vlastitu narodu čija se vrijednost prisvaja odnosno onih na čijem se radu temelji društvo.

Kulturna paradigma nasuprot političkoj

Time je do sarkazma doveden pojam "nacionalna manjina", jer, uostalom, što je ona: je li to "vlasnička elita" koja radi svojih egoističnih interesa otuđuje vrijednosti vlastite nacije ili su to oni koji se legitimiraju "manjinskom" varijantom kršćanstva ili nekim drugim obilježjima "manjinske" religije? Ako su "manjina" samo oni drugi, onda bi se i u tom skupu mogao otkriti podskup "nacionalne manjine", naime, oni koji bi možda htjeli getoizirati "vlastiti" narod i biti njegovi "plemenski" predvodnici.

Zatvaranjem u vlastiti nacionalni krug, prinos Srba u Hrvatskoj bio bi shvaćen kao endemska pojava nebitna za osobitost hrvatskoga nacionalnog korpusa. Pritom bi bila na pomolu mogućnost da se spomenuta "nebitnost" zapusti ili čak pogazi zbog čega bi predstavnici "manjina", ionako ograničenog političkog dosega, izgubili svoj temelj.

Neprihvatljivo je to što je književnik Simo Matavulj (Šibenik, 1852.-Beograd, 1908.) isključen iz programa učenja realističke književnosti. Premda "nominalno" pripada srpskoj književnosti, ta se "supsumcija" ne mora nužno uzeti kao princip. Nije li on, zbog tema koje su ga inspirirale dok je, u svojoj prvoj književnoj fazi, živio u Hrvatskoj, pertinentan i hrvatskoj književnosti odnosno hrvatskoj (književnoj) kulturi? Nije li njegov roman *Bakonja fra Brne* (1892.) slika i prilika života, odnosa naroda i Crkve, u Dalmatinskoj zagori i Bukovici. Nadahnuo je on 1951. hrvatskoga redatelja Fedora Hanžekovića za istoimeni, hrvatski, film. Književnost Dinka Šimunovića i Milana Begovića, Vladana Desnice i Vojina Jelića, Ivana Raosa, Ivana Aralice, Ivana Brešana… po eksplicitnom utjecaju ili, pak, samo po tematskoj motivaciji korijeni se dijelom u Matavuljevu pripovijedanju. Riječ je, bez obzira na etničku pripadnost i pripadnost nacionalnoj književnosti, o sudjelovanju u zajedničkom kulturnom sklopu koji je temelj bilo kakve specifičnosti. Nije li ta kulturna paradigma instruktivna i za politiku?

Okultacija ili/i getoizacija, zbog nečijega "inorodstva", samo može štetiti nacionalnoj (hrvatskoj) kulturi, bez sumnje, i politici. Suprotstavljanje toj purifikaciji nije težnja za prisvajanjem, nego za kulturnim komuniciranjem, štoviše, na zajedničkom području, u kojem se plauzibilno mogu potvrditi nacionalne specifičnosti.

Upitnost pojma manjine

Pojam "nacionalna manjina" nije prihvatljiv zbog toga što se određena etnička skupina stavlja u podređeni položaj prema većini bivstvujući, načelno, po njezinoj volji.

Pojam "pravo većine" upitan je, uostalom, i što se tiče same demokracije.

Mala je razlika između demokracije i ohlokracije. Njihov je opseg zajednički, međutim, svijest o vrijednosti drugih istovjetnih vlastitima i sljedujuća praksa, koja karakterizira demokraciju, najčešće ostaje samo puki postulat. Zbog toga su mnogi teoretičari inzistirali na *konsenzualnosti*, to jest na snazi argumenata, pri čemu bi, štoviše, manjina mogla biti u pravu nasuprot (*per enumerationem simplicem* izmanipulirane i povlaštene) većini. To je, dapače, u osnovi Rousseauova društvenoga ugovora, utemeljenoga na *općoj volji*, u kojoj mišljenje manjine može postati princip koji svatko – usuglašavanjem (u afirmaciji istinitoga i negaciji prividnoga) – prihvati kao svoje stajalište, ali koje nije ni od koga nametnuto, nego koje jest izražaj slobodne volje *svakoga* pojedinca (u autonomnom otkrivanju istinitoga koje omogućuje dijalog).

Najvjerojatnije se zbog spomenutoga nedostatka svojedobno nastojalo pojam "nacionalna manjina" nadomjestiti pojmom "narodnost", dakle riječ je o etničkoj zajednici koja nema obilježja "matičnoga" naroda, ali ima sva prava kao i on. Mislim da bi trebalo respektirati taj nekadašnji pokušaj.

Sve u svemu, pojam "nacionalna manjina" nije opravdan. Zato bi trebalo pronaći njegovu zamjenu. To je osobit zadatak koji se ne može i ne mora baš tako lako riješiti. Predložio bih sljedeće kvalifikacije: *srpski*, *slovenski*, *makedonski*, *crnogorski*, *bošnjački (muslimanski)*, *češki*, *slovački*, *mađarski*, *njemački*, *romski*, *talijanski*, *židovski… narod u Hrvatskoj*. Time bi se potvrdila konstitutivnost svakoga naroda bez obzira na statističke pokazatelje.

Bilješke

[1] Zdravko Tomac: *Hrvatska će biti pod sve većim vanjskim pritiscima*, *Vjesnik*, Zagreb, broj 20453, 15. studenoga 2004., str. 15.

Hibridi proze, eseja i lirike

Ben Marcus

Jedan od najdomišljatijih načina pisanja proze danas je taj da kažete kako je ne pišete, a onda učinite sve što vam drago. Pisci proze pišu fusnote. Neka od najboljih proznih djela danas pišu se kao nefikcija. Tu su i novi lirski esejisti... Jednom će biti čitatelja koji neće mariti za to koji se naziv pripisuje imaginativnim djelima i koji će ih čitati zbog njihove strasti, intelektualne snage i izvornosti forme

Ako se priče događaju ili na engleskome *take place*, što doslovce znači "uzimati mjesto", a kažu nam da pripovijetke to čine, tko ili što onda uzima to mjesto, i zašto je akvizicijski glagol – uzeti – nužan kako bi se opisala radnja pripovijetke? Možda to pitanje koje ustrajava na doslovnosti nije pošteno. Ne mora se na sve slikovite izraze upirati prstom radi preciznosti. Pripovijetke će se i dalje negdje događati, brinuli se mi o tome ili ne, a što za njih to znači? – ILI – što pripovijetke zapravo čine umjesto toga? No kada bismo pročeprkali po toj čudnoj frazi, koja sugerira krađu mjesta radnje – kako bi se "dogodila" priča, također bismo možda zaključili i to da, ako se mjesto smatra nečim u čemu se nešto događa, to se uzimanje onda mora dogoditi u točno određeno vrijeme. Glagol "uzeti" pretpostavlja trajanje, implicira trenutak (osim ako ne uzmemo predah od vremena ili iskoristimo priliku da više ne doživljavamo vrijeme, a to su, u najboljem slučaju, teško ostvarive opcije – osim ako ne umremo). Upravo je to, točno određeno vrijeme – ono što bi nas trebalo zaokupiti kada se susretnemo s onime što je vjerojatno najpoznatija (tj.

najstrašnija) uvodna fraza uopće: bilo jednom davno.

U tu je nevinu frazu, koju bih želio bockati prstom do kraja ovog odlomka – sve dok iz nje ne procuri kakva zanimljiva želatinozna masa, ugrađena napose izlišna tvrdnja o događanju, a to je možda prva stvar koja čitatelju ili slušatelju mora biti obećana. Pogledajmo, poradi kontrasta, još jedan neoriginalniji primjer: uvodna fraza "Imam ideju" ne nudi istu nadu ili zavodljivost ili obećanje. Čak je i glagol statičan i ne sugerira ništa nalik na trenutak. Vrijeme je isključeno i pogledajte samo sve te ljude koji već tonu u san. "Bilo jednom davno" mnogo više obećava (nešto se dogodilo, nešto se dogodilo!). Možda moramo vjerovati da sat otkucava prije nego što počnemo ulagati svoje simpatije, pozornost ili energiju.

Vrijeme mora umrijeti

Proza je, naravno, otad odbacila tu ulizivačku, gostoljubivu frazu u korist suptilnije zavodljivosti, umjerenijih uvoda u pripovijetke. No rijetko kad ne osjetimo otkucaje vremena prije nego što privedemo kraju prvu stranicu, neki glagol koji ljude i namještaj pomiče uokolo (dok nam fraza "imati ideju" ne dopušta da zamislimo išta osim, po mogućnosti, čovjeka na zahodu). Fizički glagoli uporno čekaju da se afirmiraju, da pruže trenutke u koje bismo morali povjerovati, a glagoli su, tradicionalno, ono čime se likovi služe kako bi dobro zakuhali kašu koju nazivamo – prozom. Bez fizičkih glagola imamo statične uvodne članke, eseje, filozofska promišljanja. Ništa se ne kuha, jer općenito tamo nitko ne drži kuhaču. To je zanimljivo uočiti i razlikovati te upamtiti.

Možda bi tako i trebalo biti, s obzirom na to da je Proust rekao kako je dužnost književnika kazati istinu o vremenu. Osim toga, to što ćemo problijedjeti na sam pojam dužnosti – a to je jedan od pojmova zbog kojih i treba problijedjeti – meni je jasno da je Proustova proklamacija, objašnjavana na razne načine, poslužila kao predvodnik većini cvatućih proznih tradicija (premda se tu proklamaciju, naravno, držalo istinitom i prije nego što ju je Proust uobličio). Ako proza ima glavnu temu, glavni lik, radnju, metodologiju, kriterij, standard i svrhu, to je samo vrijeme. Proza je stvaranje lažnoga vremena koje čitatelji "imaju" doživjeti. Većina proznih djela teži tomu da *postane vrijeme*. Bez vremena, proza je nefikcija. Da, O TOME BI SE DALO RASPRAVLJATI (to je diskutabilno) – napokon, među ostalima, imamo Borgesa, Raymonda Roussela, Christine Brooke-Rose i Robbe-Grilleta da nam kažu drukčije i djelomice je njihova ostavština sačuvana u njihovim (svjesnim ili nesvjesnim) sljedbenicima – onima čije ćemo tekstove ovdje pretresati dok ne dobijemo nešto što bi mogao biti portret te antipripovijedne tradicije.

Jedna od temeljnih namjera pripovijetke jest stvoriti vrijeme – ondje gdje ga nije bilo. Prozni pisac koji stvara priče – tvorac je vremena. To što vam se ona ne sviđa, možda je povezano s time što ne vjerujete u njezine opise vremena.

Čini se jednostavnim reći kako se pripovijetke događaju, no to je dio šireg, ustrajnijeg uvjerenja da vrijeme istodobno jest djelovanje koje nazivamo pripovijedanjem i da ga obuhvaća. To dvoje ne možemo tako lako razdvojiti. Pa ipak, ako je vrijeme aspekt proznog djela koji se najviše uzima zdravo za gotovo, ono bi se moglo učiniti poput čvrstog zida o koji bi mlad, ambiciozan pisac mogao poželjeti udarati glavom – kako bi proznim svijetom hodio i pripovijedao na novi način. Piscu koji traži *prepreku koju bi svladao*, vrijeme bi izgledalo prilično primjerenom zaprekom. Ako nešto treba nadvladati, srušiti, potkopati – kako bi proza i dalje bila smislena (da, možda je metafora progresa u književnosti *u ovom trenutku* pretenciozna i potrošena), onda je to vrijeme, stvar bez koje proza naoko ne može, pa zato – kako bi se razvijala i mijenjala – mora bez nje. Vrijeme mora umrijeti.

Umjetnik žanra

John Haskell jedan je iz zanimljive nove skupine pisaca koji klešu forme proznih djela a da se ne doimaju zamorno eksperimentalnima (čitaj: nečitljivima). Haskell ponajprije piše bez vremena ili zaobilazi vrijeme te stvara prozu koja bi se mogla učiniti više esejističkom, diskurzivnom, inertnom, filozofskom i, pa dobro, doslovce bezvremenom (što još ne znači da je njegova prva knjiga *za vječna vremena*). Da, rekao sam "inertnom", jer se stvari ne moraju kretati kako bi bile zanimljive. Zamislite planinu. Zamislite pokojnu osobu. Zamislite misao! Rekao sam "zamislite", jer Haskell je mislilac i, premda često piše o filmu – ne biste mogli snimiti film prema onome što on piše.

Haskellova knjiga *I Am Not Jackson Pollock* sadrži neka viđenja nalik na pripovijetku, no to je ponajprije nova vrsta proze, vrsta koja se, začudo, jedva čini uopće zainteresiranom za prozno izmišljanje (što ne znači da se čita kao autobiografija – baš naprotiv, a to pridonosi očuvanju tajanstvenosti). Haskell možda duguje Borgesu, no ne na onaj način na koji mu duguje većina takozvanih imaginativnih pisaca. Nema opsjednutosti beskrajem i svjetovima unutar svjetova, nema konceptualnog

planiranja kako bi se prikazao psihodelični, ešerovski mentalitet, nema mnogo toga što bi se moglo okvalificirati kao izmišljeno. Haskella, poput Borgesa ili Sternea, više zanima uporaba umjerenih, nepretencioznih formi nefikcije (premda Haskell ne proizvodi ekstravagantne neistine): eseja, izvješća, biografske crtice, analize karaktera (ovo posljednje Haskellov je favorit, od *stvarnih ljudi* poput Glenna Goulda i Jacksona Pollocka do filmskih likova poput Anthonyja Perkinsa u *Psychu* i Topsyja, prvoga slona pogubljenog strujom). Haskell ne opisuje karaktere toliko koliko piše o njima i upravo je ta svjesna sklonost izlaganju toliko osobita i neobična u svijetu većeg dijela nove proze koji se zasniva na pripovijedanju.

Ovdje bi pravo pitanje moglo biti sljedeće: gdje je tu proza ako te Haskellove pripovijetke odbijaju pripovijedati, a zatim savjesno pokušavaju ponuditi informacije, zadovoljavajuće informacije, analizu i razmatranje, kao što bi to mogli neprozni tekstovi? A pravi bi odgovor mogao biti: primarni Haskellov prozni postupak počiva kao prvo upravo u njegovu zbunjujućem nazivanju tih djela prozom. On fikcionalizira svoj žanr. Ili, drugim riječima, njegova je fikcija sam žanr. Haskell nije umjetnik u nekom određenu žanru, on je umjetnik *žanra*.

Činiti ono što čini Haskell znači preuzeti nekoliko pravih rizika, što daje povod za riječ-dvije o riziku. Što bi pisac u Sjedinjenim Državama uopće mogao riskirati osim vlastita ponosa, egzistencije ili mogućeg objavljivanja, što baš i nisu plemeniti gubici – ako se i dogode? (Mnogi od nas ionako počinju pisati bez ponosa i mogućnosti objavljivanja, a nisam točno siguran što je to egzistencija.) Pa ipak, rizik je najozbiljnije upozorenje o tome što sve na sebe preuzimamo pišući prozu (što je na neki način drukčije od uzimanja koje čini pripovijetka kada uzima mjesto). Prozu hvale kada je nazivaju "rizičnom", no ta vrsta rizika obično uključuje razorno razotkrivanje.

(Ostatak eseja mogao bih ispuniti primjerima razornih, sramotnih razotkrivanja, no možda će jedan biti dovoljan: hrvajući se sa svojim psom i isprobavajući novi zahvat pod nazivom "Sumatra", završili smo izvaljeni na travnjaku, glave jednoga do nogu drugoga, i počelo je usmjereno dodirivanje njuškom, namjerno guranje usta u međunožje – što se u nekim sveučilišnim četvrtima naziva *pozom 69*, a to je poslije, u posve odrasloj dobi – naročito u odrasloj dobi – postalo standardnom "varijacijom" "Sumatre".) Budući da je odavanje tajni samo po sebi postalo unosna industrija, teško je shvatiti kakav bi to rizik mogao biti vezan za određeni *sadržaj*.

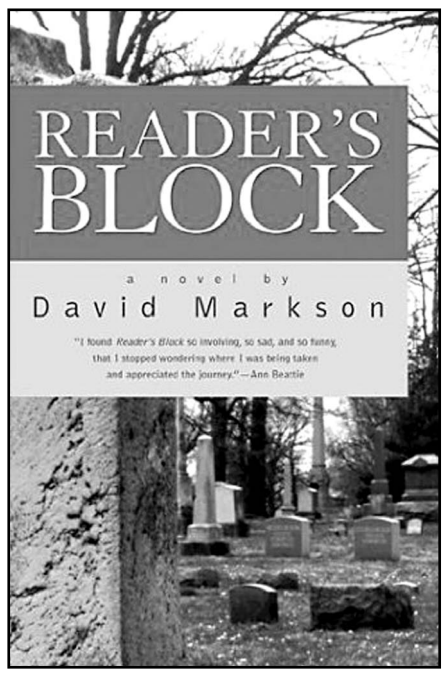

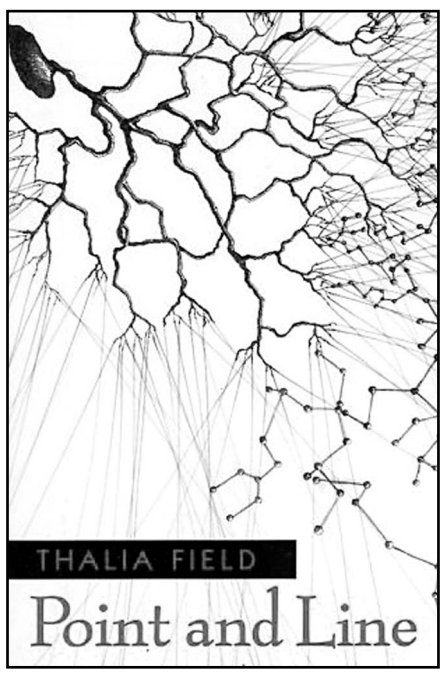

novi književni žanrovi

Igranje golfa bez tijela

Rizici vezani za formu, s druge strane, mogli bi se učiniti provokativnijima i po svojoj naravi zanimljivijima onima koji su naučeni na etablirane moduse i sredstva proznog djela, no rizik koji se najčešće spominje u tim slučajevima jest onaj financijske naravi koji preuzima izdavač kada objavljuje takva djela. Izdavači riskiraju – ako ne prodaju dovoljno knjiga. I njima je žao, ali oni ne mogu preuzeti taj rizik (zanimljivo je da bi pisac trebao riskirati, no ne i izdavač). Rizik bi svakako mogao imati opipljivije financijsko, nego umjetničko značenje. Budući da više nije jasno što je to književni rizik – možda nam je taj termin već nasmrt dosadio, poput ostalih često rabljenih i zlorabljenih riječi: na rubu, inovativan, zapanjujući, izvanredan – možda bi zato bilo umjesnije reći da se u okviru većega, nesretnoga riskiranja time što se uopće piše (pri čemu je nezainteresiranost najstrašnija, i najvjerojatnija, reakcija s kojom bi se većina nas mogla suočiti), pisanje proze bez pripovijedanja doima posebice začudnom, hotimičnom automarginalizacijom, a time i vrlo vrijednom uvažavanja. (Ne, nisu sva opskurna književna nastojanja "zanimljiva", no nešto slično igranju golfa bez tijela, a to je možda upravo ono što čini John Haskell, jest.)

Otrcana izreka "ne kaži, nego pokaži" potkrepljuje etos da proza mora imati priču i odvraća pisca od diskurzivnih, esejističkih trenutaka i izlaganja, što je za pisca naizgled jednako nekoj vrsti živoga pijeska (a ta formulacija pretpostavlja gibanje kao bitan aspekt proznog djela). Haskellov je živi pijesak bogat poput tijesta za pohanje i prilično dostojan toga da u se njemu zaglavi, premda se tolika količina inercije može činiti sputavajućom. Ako već moramo biti bačeni u blato, a zatim se udaviti, želimo da naša smrt bude dojmljiva. Pripovijedanje ne bi trebalo biti dovoljno, ono ne može proizvesti otmjenu smrt, s obzirom na to da ne dramatizira trenutak ili, zapravo, čak uopće niti ne nudi trenutak. Pripovijedanje oskudijeva vremenom. Pa ipak, premda "pripovijedamo" priču, činimo to dobro samo onda kada je zapravo ne pričamo, nego pokazujemo da se pripovijetka događa u vremenu. Doživljava li pripovijedanje neuspjeh, jer ono potpuno diskriminira pojam trenutka?

Uzmite ovaj odlomak iz Haskellove pripovijetke *The Faces of Joan of Arc*:

"Hedy Lamarr, tijekom većega dijela filma, priklanja se onima koji su na vlasti, što nije isto kao i imati vlast. Poslušnost je način mirenja s neposje-

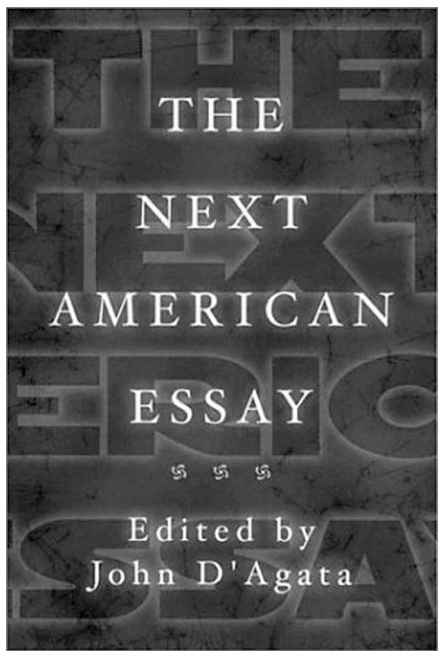

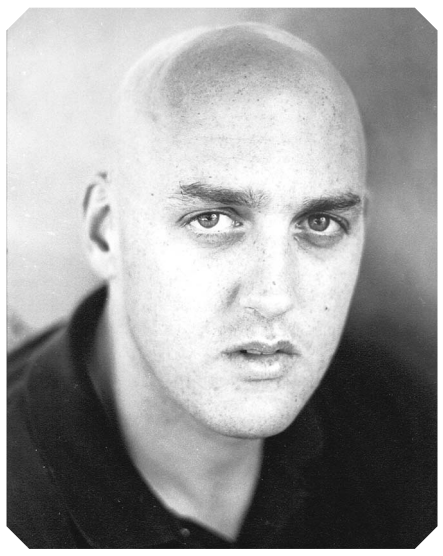

dovanjem vlasti ili nedostatkom izbora. No – to nije jedini način."

Višestruki identiteti u mučnim kontekstima

To je neobičan (čitaj: ne-tako-neobičan) način kako početi odlomak, no to je Haskell u svojemu psihološkom tonalitetu, a tim se tonom on prečesto koristi, pa zato dijelovi knjige sablasno zvuče poput *Dijagnostičkog i statističkog vodiča za duševne poremećaje*. Njegovo je izlaganje poslušno i uporno, no, začudo, ne doima se da se on njime koristi kako bi pobudio simpatiju, čemu bi se pisac pripovijetke mogao nadati nakon razotkrivanja pojedinosti o liku. Minimalizam u prozi, koji je u svojem najboljem obliku izvodi psihologiju samo iz površina, bio bi anatema za Haskella. Jedna od stvari koje najviše voli činiti – njegova omiljena tema u knjizi – jest preispitivanje unutarnjih konflikata pojedina lika, no rezultat je prije hladno intelektualan, nego toplo empatičan:

"Ona čini razliku između onoga što radi i onoga što za sebe misli da jest – zato može živjeti, barem donekle, spokojno.

Želio je izbaciti iz sebe što god to bilo u njemu, a zatim to promijeniti, nadajući se da će se, ako to promijeni, i sve ostalo promijeniti.

Unutar mjehurića mogao se opustiti i pokazati kakav je uistinu.

Čekala je sve dok ono što je kamera željela nije bilo prilično blizu onoga što je ona željela, i premda to nije bilo savršeno, mogla je hiniti da to podnosi.

… muškarac je želio izvući što god da je bilo u dječaku."

Haskell je stručnjak da objasni trenutke u kojima se njegovi likovi osjećaju otuđeni od samih sebe. Izazov u Haskellovu naslovu oblik je samoporicanja koji se povlači kroz većinu tih pripovijedaka. Toliko je pronicav u opisivanju takvih trenutaka da je za njega to očito dovoljno kako bi ispripovijedao cijelu priču. Jednom kada otkrije, čini se spremnim završiti svoju priču. Ako on ima kakvu manu, to je njegova nesposobnost da svoje fascinacije pretvori u cjelovita književna djela, koja dokazuju umjetničku primjerenost njegove zamisli. Ako nam pak Haskell očajnički želi pokazati kako se ljudi skrivaju sami od sebe i kuju urote protiv svojih interesa, funkcionirajući kao višestruki identiteti u mučnim kontekstima – što je, naposljetku, prilično poznata zamisao koju rutinski eksploatira ili dramatizira mnogo pisaca – onda je njegov zadatak da naše iskustvo te zamisli učini neposrednim, instinktivnim i po mogućnosti – osvježenim. Možda to *nije njegov zadatak*, no kad ta zamisao zauzima glavno mjesto – kao što je to slučaj u Haskellovim djelima – a pripovijedanje je hotimice isključeno, postoji rizik da se ta zamisao ne doima novom.

Budimo pošteni, Haskell nema tradiciju na koju bi se oslonio, koja bi ga vodila u njegovim nastojanjima, zato je prisiljen za sebe smišljati kako bi neki završetak, u takvim djelima, mogao izgledati. Odabrao je izvoran put i bit će veliko zadovoljstvo promatrati tog iznimnog pisca kako manevrira tim novim teritorijem proze.

David Markson

Kada prozni pisac poput Haskella naslućuje razliku između priče i proze, a on ju je naslutio na vrlo intrigantan način, kritičar bez bojazni može zahtijevati odsutnu priču i ne biti kuđen zbog pretpostavke da je proza mora posjedovati. Prema tomu, pisac koji je zainteresiran za razdvajanje tih dvaju projekata riskira uvrštavanje u pogrešnu kategoriju ili barem pogrešno iščitavanje (to ne znači da ispravno iščitavanje zvuči kao vrlo privlačna aktivnost). No kada se, primjerice, Davida Marksona (romanopisca koji je označio početak proze informacija i dokazao da čisto izlaganje može biti uznemirujuće dojmljivo, i koji hotimice govori – umjesto da prikazuje) u *The New York Timesu* diskreditira, jer nije ponudio nikakvu priču u svojem romanu *Reader's Block*, ne slijedi nikakva rasprava o tome zašto bi je proza zapravo morala posjedovati. Niti doznajemo kako bi trebala izgledati priča u jednoj tako dojmljivoj knjizi koja, da rezimiramo, ususTavljuje različite načine na koje su povijesne osobe mrzile cijele rase i/ili skončale od vlastite ruke. (Da, trebali biste pročitati tu knjigu.)

Markson se vjerojatno, prema kriteriju *proza-mora-imati-priču*, trebao usredotočiti na jedan od stotinu svojih likova i proniknuti dublje, baviti se onim dobrim starim psihološkim radom, oblikovanjem likova, dramatizirajući to kako je jedan tako zanimljiv momak postupno zamrzio Židove ili se ubio. Markson je trebao uporabiti više riječi poput "zatim". Trebao je sekvencirati. Čini se kako je zaboravio na to da bi književnost trebala biti *umjetnost koja se zasniva na vremenu*.

Marksonova amnezija jedan je od onih sretnih slučajeva u proznom pisanju posljednjih deset godina. Izbjegavajući fetišističko, konvencionalno zanimanje za lik i poslušnu odanost

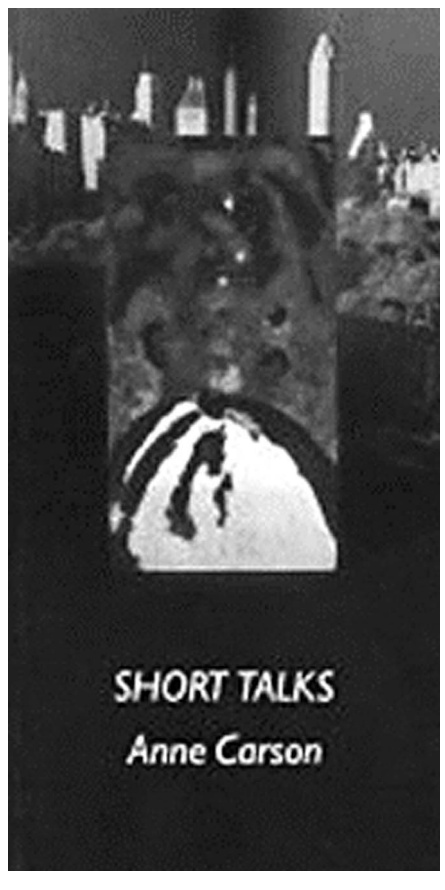

kreiranju trenutka, samoga događanja, Markson postiže ono što pripovijetka (s mukom se razvijajući kroz vrijeme i vodeći brigu o trenutku) vjerojatno nije mogla postići: impozantan, opsesivan portret pojedinih ponašanja tijekom povijesti, katalog svireposti koji satire svojim nesmiljenim primjerima. Doista, to je roman koji se može čitati kao esej, no za razliku od većine eseja, lirski je pronicljiv; to je poezija u formi povijesti i dovoljno je smion da ponudi jezovite praznine ondje gdje bi inače mogli naići na kontekst (što je teret za konvencionalnog esejista).

Lirski esej

To bi moglo biti objašnjenje za novu kategoriju djela, lirskih eseja, kojima obiluju posebna izdanja književnih časopisa (poput *The Seneca Reviewa*) a posebice nova provokativna antologija *The Next American Essay*, koju je uredio (orkestrirao, osmislio, ostvario) John D'Agata, neovisan i oštrouman začetnik te forme. Čini se da lirski esejist uživa sve slobode pisca proze, bez tereta nestvarnosti koji tišti proznog pisca, neugodne činjenice da *se ništa od ovoga nije nikada doista dogodilo* s kojom se prozni pisac svaki dan budi. Za djelo lirskoga esejista nikada se ne može reći da je "to samo fikcija" (jer je to isprazan, no prevladavajući oblik omalovažavanja – sličan prosuđivanju nekoga na temelju njegova imena). Lirski esej prilično je ingeniozna etiketa – jer esejist navodno kreće s nečim stvarnim, dok se pisac proze muči pod teretom dokazivanja ili kreiranja te stvarnosti i od samoga početka može očekivati nepovjerenje i sumnju čitatelja. U slučaju proze, lirizam se može doimati poput bijega, posebne vrste plediranja, namjere. Kod eseja riječ je o naizgled umjetničkoj, dražesnoj popratnoj atrakciji Onoga Stvarnoga koja će, ako to dopustite, obogatiti ono što mislite da znate. Tajna koja se ovdje sama po sebi podrazumijeva jest u tome da je jedan od najdomišljatijih načina pisanja proze danas taj da kažete da je ne pišete, a onda učinite sve što vam drago. Pisci proze pišu fusnote. Neka od najboljih proznih djela danas – pišu se kao nefikcija.

Zbirka *The Next American Essay* obuhvaća razdoblje od 1975. do 2003., od Johna McPheeja do Jenny Boully (koja piše samo fusnote, bez teksta), uz D'Agata koji se koristi svojim izvrsnim pasažima prije svakoga dijela, postajući duhovitim, domišljatim, osobnim, nijemim, inteligentno glupavim, strastvenim, lucidnim, kratkovidnim. Već sami D'Agatini pasaži (a to pokazuje koliko jedna antologija može biti živahna, na čemu bi mu pozavidio svaki urednik) nude rekvizite preljubničkih skokova s jedne kategorije na drugu, koji bi cijeli novi naraštaj pisaca mogli osposobiti za pokretanje jednog impresivnog i rele-

vantnog književnog pokreta. D'Agata se kao urednik čini sposobnim preoblikovati gotovo svačije djelo, kao što je Robert Ashley kombiniranjem stvorio glazbu za svoju operu. D'Agata odlučuje o tome što je lijepo, a čini to znalačkim aranžmanom. Ima tu pisaca, a među njima je Sherman Alexie, koji su morali biti iznenađeni kada su otkrili da su njihove pripovijetke okvalificirane lirskim esejima. D'Agata opravdava izbor Alexieja tvrdnjom da je proza zaštitnički pojam koji štiti teške tekstove, koji su po svoj naravi zapravo esejistički. Svi bi prozni pisci trebali biti te sreće.

Potreba za zaštitnikom

Vodeća u bavljenju lirskim esejem jest kanadska pjesnikinja Anne Carson, za koju se čini da je vrlo rano nadahnula D'Agatinu uredničku maštu. Pod stijegom poezije, Carson je napisala neka od apsolutno najinteligentnijih i najljepših djela u posljednjih deset godina: eseje, pripovijetke, rasprave, pjesme, a najprovokativnija je u svojoj ranoj zbirci *Plainwater*. Njezina zbirka *Short Talks*, koju ona opisuje kao jednominutna predavanja i koja se kroz povijest filozofije kreće poput knjižice s pokretnim slikama civilizacije, nudeći stroge direktive i dražesna skretanja s puta, istodobno se može okvalificirati kao proza, poezija i esej, a uzimaju je u svoju zaštitu veleposlanici obaju žanrova.

Čini se da se labavi kriteriji za lirski esej pozivaju na neku vrstu nefikcije koja nije opterećena istraživanjem ili činjenicama, a opet je podređena (ako je potrebno) osjećaju i poeziji, lukavo se ne povodeći ni za kakvim očekivanjima žanra do li za zahtjevima svoje teme. Premda zvuči čudno da je tu riječ o prozi, nekoliko pisaca uvrštenih u zbirku, a među njima su Harry Mathews, Carole Maso i Lydia Davis, prvi su objavili svoja djela u tom žanru i nesumnjivo će to i dalje činiti. Drugi su, poput Carsonove ili Boullyjeve ili, pak, Joea Wenderotha, svoja djela uporno nazivali poezijom. Thalia Field objavila je svoje izvanredno djelo pod etiketom proze, premda se čini kako se ono bolje čita kao poezija. Ovdje ono, naravno, ima oblik eseja, a u tom su obliku i autobiografska djela. David Antin se pojavljuje s još svojih nevjerojatno dosadnih dnevnika, nastavljajući sa svojim velevažnim varkama, što traje već nekoliko desetljeća. Na sreću, on ne može sam samcat uništiti jednu antologiju. David Shields nudi katalog klišeja koji nižu neobična značenja i razotkrivaju koliko banalan jezik zapravo može biti znakovit. A nepokolebljivi pristaše poput Joan Didion, Davida Fostera Wallacea i Susan Sontag daju svoj obol snažnim, ambicioznim prilozima koji su zapravo uvijek bili eseji, premda je takav manjak skakanja s jednog žanra na drugi u manjini.

Nažalost, iz onoga što je inače jedna od najvažnijih antologija objavljenih nakon mnogo godina izostavljeno je nekoliko pravih autoriteta eseja, koji bi se odlično uklopili među ove druge nadahnute ekscentrike, a među njima su: Daniel Harris, Lawrence Weschler, Joy Williams i Dallas Wiebe.

Čovjek se odmah zapita: na koji način odabrani naziv žanra oslobađa ili ograničava pisca te – bi li ili ne bi li Johnu Haskellu, izostavljenom iz D'Agatova zvjezdanog odabira, bilo bolje (što god to značilo) pod nekom drugom etiketom, uz nekoga poput D'Agata koji bi mu pripremio teren. Bi li možda bio više cijenjen kao lirski esejist, kao umjetnik informacije koji nije opterećen uobičajenim očekivanjima čitatelja? Pitam se to jer se čini da Haskell pomalo gubi kada ga se ocjenjuje kao proznog pisca, kada se polažu nade u pripovijedanje u njegovoj knjizi, a to je teško izbjeći. Postoje insinuacije da je proza koja se ne temelji na pripovijedanju dosadna, posebice ako ga čitatelj očekuje (naravno, dosada, kao što je to pokazao Robbe-Grillet, može imati svojih čari). Kod proze bez priče postoji sumnja da je na pomolu kakva intelektualna lekcija umjesto zabave (tekst mora biti ili zabavan ili dobar za mene) te da zadovoljstvo čitatelja nije na autorovu popisu prednosti. Očekivanja mogu pokolebati spremnost čitatelja da potisne svoju žudnju za pripovijedanjem. To je slično osjećaju da ste zauvijek uhvaćeni u *flashbacku*, u očekivanju prizora iz sadašnjosti. Čitatelj štedi pozornost i energiju – ako sluti da ono što čita nije glavna stvar te da *prava priča* tek slijedi, a pozornost je nešto što pisac pod svaku cijenu nastoji pobuditi.

Haskellova knjiga mogla bi gotovo bespogovorno stajati na polici u knjižarskome odjelu za filmske studije i tu bi mogla izvesti svoje devijantne fikcionalizacije uz veće zaprepaštenje, jer je to više zbirka filmskih studija s provalama nestvarnosti, nego što je to provala nestvarnosti s trenucima iz filmskih studija.

Možda piscima proze koji izobličuju žanr – a među njima i Johnu Haskellu te Davidu Marksonu – zasad jednostavno nedostaje zaštitnik poput Johna D'Agata, premda nema razloga a da ne pomislimo kako on neće namamiti još proznih pisaca u svoj zaštitnički, oslobađajući obor, u kojemu te kategorije mogu prestati biti važne. Jednom će biti čitateljâ koji neće mariti za to koji se naziv pripisuje imaginativnim djelima i koji će ih čitati zbog njihove strasti, intelektualne snage i izvornosti forme.

S engleskoga prevela Mirna Vilišić. Pod naslovom The Genre Artist *objavljeno u časopisu* The Believer, *July, 2003.*

Čini se da se labavi kriteriji za lirski esej pozivaju na neku vrstu nefikcije koja nije opterećena istraživanjem ili činjenicama, a opet je podređena (ako je potrebno) osjećaju i poeziji, lukavo se ne povodeći ni za kakvim očekivanjima žanra do li za zahtjevima svoje teme

Natječaj

FESTIVAL PRVIH 4

tema
MINE (LAND MINES)

Festival prvih (FP) smotra je dostignuća stvaratelja različitih umjetničkih radoznalosti. Na Festival prvih mogu se prijaviti umjetnici bez obzira na starosnu dob (uvjet je da debitiraju u kategoriji za koju se prijavljuju) - likovni umjetnik sa prvom objavljenom knjigom, filmski redatelj kao koreograf, pirotehničar kao plesač/performer

mina *franc.* (mine) ....2. *vojn.* a) tane od eksplozivne tvari koje se sakriva pod zemlju, pod vodu itd. u svrhu da prouzroči eksploziju;....

Na natječaj se mogu prijaviti i radovi koji odgovaraju kolokvijalnom značenju riječi mina / minirati (što) – pokvariti, uništiti nečije napore ili djelo!

Na Festivalu prvih može se sudjelovati po pozivu i odzivom na natječaj organizatora.

Festival prvih dodjeljuje jednu novčanu nagradu u iznosu od 7000 Kn.

Prijavnice možete slati e-mailom ili poštom najkasnije do 30. rujna 2006., a trebaju sadržavati opis projekta i tehničku listu, biografiju te kontakt autora. Rezultati natječaja biti će objavljeni 10. listopada 2006.

Festival prvih održat će se u Zagrebu u mjesecu listopadu 2006.

STUDIO ARTLESS
Prilaz sv. Josipa Radnika 16
10000 Zagreb
zeljko.zorica@zg.htnet.hr

John Haskell

Purgatorij privatnog života

Dan Wickett

Autor zbirke priča *I Am Not Jackson Pollock*, te romana *American Purgatorio* govori o svojim fikcijskim esejima ili povijesnim pričama

Mnoge priče u zbirci* I Am Not Jackson Pollock *imaju različite subjekte unutar jedne priče, u kojoj naizgled sveznajući pripovjedač isprepleće njihove situacije i omogućuje čitatelju da otkrije na koji su način slične. Voliš li više te priče od onih koje imaju jedan subjekt, a koje su možda više usmjerene na naraciju?

– Jednom riječju, da. Ali to je zamršeno. *American Purgatorio* ima naizgled jedinstvenu narativnu liniju, ali unutar nje – i donekle upravo zbog nje – mogu istražiti različite povezane i nepovezane materijale, te uplesti taj materijal u veću priču.

Zanima me što se zbiva ispod površine i tako je sve ono što mi pruža površinu pod koju mogu zaroniti – bila to jukstapozicija nekoliko priča ili nekoliko događaja u jednoj priči – za mene dobro.

Čini se da su se kritičari potpuno smotali pokušavajući stvoriti novi žanr za tvoje priče: fikcijski eseji, povijesne priče itd. Gledajući unatrag, shvaćaš li čemu ta zbunjenost, ili jednostavno imaš neki vlastiti naziv za te priče?

– Zapravo ih smatram esejima. Imam zamisao, ili preciznije, istražujem neku zamisao i sve – likovi, događaji, same riječi – dio je tog istraživanja. Naši se životi mogu raščlaniti na beskonačan broj odvojenih priča, i jedan je od zadataka (ili užitaka) pisanja, odvojiti sve moguće priče od one koju želiš ispričati.

> "Svi mi imamo privatne živote, tako da smo svi zainteresirani (barem ja jesam) za svačiji privatni život."

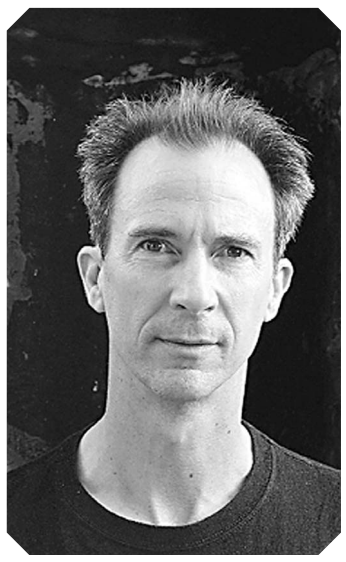

Mnogi su likovi u tvojim tekstovima filmske zvijezde ili likovi koje one igraju. Zapravo, često postoji vrlo tanka, zamagljena granica između onoga tko je zapravo subjekt – glumac ili njegov lik. Potječe li tvoja fascinacija filmovima iz tvog djetinjstva ili iz tvojeg kazališnog djelovanja?

– Sjećam se kada sam imao desetak godina, došavši kući nakon cijelog dana trčanja i igranja upalio sam televizor, a na njemu je bio *Bulevar sumraka*. Nisam mogao vjerovati da je netko napravio taj prekrasan, tužan film pun nade. A što se tiče granice između lika i glumca, pa teško je vidjeti Marilyn Monroe ili Caryja Granta ili Orsona Wellesa kao išta drugo osim onoga što oni jesu. Oni su oni sami kao i svi likovi koje su ikad igrali.

Je li ta tanka, zamagljena granica, rezultat fascinacije javnosti glumcima i njihovim privatnim životima?

– Svi imamo privatne živote, tako da smo svi zainteresirani (barem ja jesam) za svačiji privatni život.

S engleskoga prevela Ksenija Švarc. Objavljeno na web-stranici www.breaktech.net/EmergingWritersForum/View_Interview.aspx?id=112

Ja nisam Jackson Pollock

John Haskell

U svojim žanrovski neodredivim "esejima" Haskell spaja činjenice i fikciju: govoreći o zbiljskim, uglavnom slavnim, ljudima (ili životinjama) polazi od anegdota iz njihova života i destilira ih u primjere intenzivne psihološke borbe

Ivana Orleanska

Ivana Orleanska, povijesna osoba, rođena je 1412., a na lomači je spaljena 1431. To znači da je imala otprilike 19 godina kada je došla pred sud zbog načina svojeg života. Bilo je to sve što je pokušavala činiti. Osjećala je da zna razlog zašto je došla na zemlju, a kada je počela slijediti taj poziv vlasti su se osjetile ugroženima. Nosila je mušku odjeću, i to im je pomalo smetalo, no ono što im je jako smetalo bila je njezina tvrdnja da može komunicirati s Bogom. To je bio njihov posao i zato su je dali uhititi.

U nijemom filmu Carla Dryera, *Muka Ivane Orleanske*, ulogu Ivane igrala je žena po imenu Renee Falconetti. Iako ona sama nije bila spaljena na lomači, mislila je da zna ili je barem željela znati kako je biti Ivana Orleanska. To je bio jedini film koji je ikad snimila, a s obzirom na to da se nastojala poistovjetiti s njom, ošišala je kosu poput Ivanine kose te je poput nje nosila mušku odjeću. Nije baš željela postići izgled poput Ivanina; ali je željela vlast koju je Ivana imala nad svojim životom.

U priči, suci žele da ona potpiše izjavu u kojoj poriče i da čuje Božji glas i da razgovara s anđelima i da njezin život ima misiju. Isprva, budući da uistinu čuje glasove, ona odbija potpisati. No poslije, kad joj se prijeti mučenjem, ona nevoljko potpisuje taj dokument, i to je ono što Falconetti baš i ne može shvatiti. Ona se povezala sa sveticom u Ivani, a ne s 19-godišnjom djevojkom, i upravo zbog toga, jednog dana nakon što su svi ostali napustili set, ona staje usred posebno sagrađene tamnice promatrajući stalke za reflektore i skele, pa tako i sprave za mučenje. Opazi i da je na zid naslonjena metalna ploča – otprilike njezine visine – prekrivena šiljcima, te ode do te nje i dodirne jedan od šiljaka. Pritisne prstom na vrh, dopuštajući svojem prstu i osjetljivim živcima na njegovu vršku da osjete bol. Ivana Orleanska nikad ne bi izdala samu sebe za malo boli, pomisli ona, uzme u ruke rubove ploče, odmakne je od zida, te legne na leđa na popločeni pod. Dok liježe, privlači ploču prema sebi. Nosi laganu pamučnu haljinu i u početku joj ploča ne zadaje bol. Leži na njoj poput ljubavnika, na njezinim kukovima i prsnom košu, a šiljci nisu dovoljno oštri da bi probili njezino tijelo, i premda je teška nije jako teška te ona opušta ruke koje su držale ploču što joj je donekle ugodno, ali što se više opušta i dopušta težini da tone u njezino tijelo postaje joj sve manje ugodno, pa još neugodnije, a onda počinje boljeti. Pomisli, ako je prihvati, bol može nestati, pa to pokuša i iako bol nestane ubrzo se vrati, još jača nego prije, a ona je želi prihvatiti, ali naposljetku ne može i napokon ispusti vrisak. Ona vrisne i odgurne ploču sa svog tijela. A idući dan, u sceni kada se mora pokoriti sucima, to i učini. Smežurani starci uvjeravaju je da je to njezin odabir, kako odluka da potpiše taj dokument ovisi o njoj, ali što joj zapravo drugo preostaje? Ako ne pristane, zna što će se dogoditi. Sjeća se šiljaka koji joj ulaze u kožu i voljna je učiniti što god oni žele. Voljna je reći da su njezina djela, djela vraga.

Glenn Gould u šest dijelova

Eno ga, stoji na pozornici. Nije to prava pozornica; to je tonski studio za snimanje. Snima klavirsku glazbu u staroj prezbiterijanskoj crkvi koja je preuređena u tonski studio, a on stoji na pozornici gledajući van u nešto što su nekad bile klupe zato što misli da je netko vani. On diže ruku da bi zaklonio oči i može se vidjeti kako mu se para diže iz kože. Njegove su šake crvene kao i njegove ruke koje su crvene i vlažne od namakanja. Namakao je ruke u kipućoj vodi umivaonika u kupaonici da bi se spremio za sviranje klavira. Ali ne svira. On stoji na nečemu

što je nekad bila propovjedaonica, tražeći pogledom nekoga za koga misli da je vani. On vjeruje da je netko vani, ali budući da nikoga ne vidi, ne može to dokazati.

Tri klavira poredana su na rub pozornice, ali njegova je odrezana stoličica smještena samo iza jednog. Za taj sjeda. Da bi svirao. Ali ne može. Njegov je posao svirati klavir, ali on ne može odvratiti misli od osobe za koju je uvjeren da je tamo vani, da sluša. Nekoliko ljudi sjedi iza staklena zida u tonskoj kabini ali on ne razmišlja o njima. On razmišlja o nekome za koga zna da je tamo vani. On zna da je ta osoba vani zato što tu osobu osjeća na svojoj koži.

Sve to služi odvlačenju pozornosti, zna on to. A to odvlačenje pozornosti samo je u njegovoj glavi. I tako on sjeda za veliki crni Steinway i vršcima prstiju dodiruje glatke, bijele tipke. Želi svirati i gotovo je spreman. Da nije tog osjećaja. Njegove oči i uši govore mu da vani nema nikog, ali on vjeruje svojem osjećaju. On želi svirati ali njegov ga osjećaj odvlači, tako da se naginje preko tijela klavira i viče, "Znam da si vani." Ali ništa se ne čuje. Zato ustaje, spušta se niz pet drvenih stuba koje vode s pozornice, prekoračuje žice na podu da bi došao do stražnjeg dijela stare crkve. Visoko nad njim uzdiže se svod i on prolazi ispod njega do stražnjih stuba kojima se počinje uspinjati. Stubište je žuto, a on se isprva kreće brzo kao da pokušava uhvatiti osobu za koju misli da je tamo. U početku pokušava uhvatiti osobu, ali na pola puta prema gore pogleda dolje, i kada ga tako vidite, niste sigurni pokušava li on nešto uhvatiti ili pokušava pobjeći.

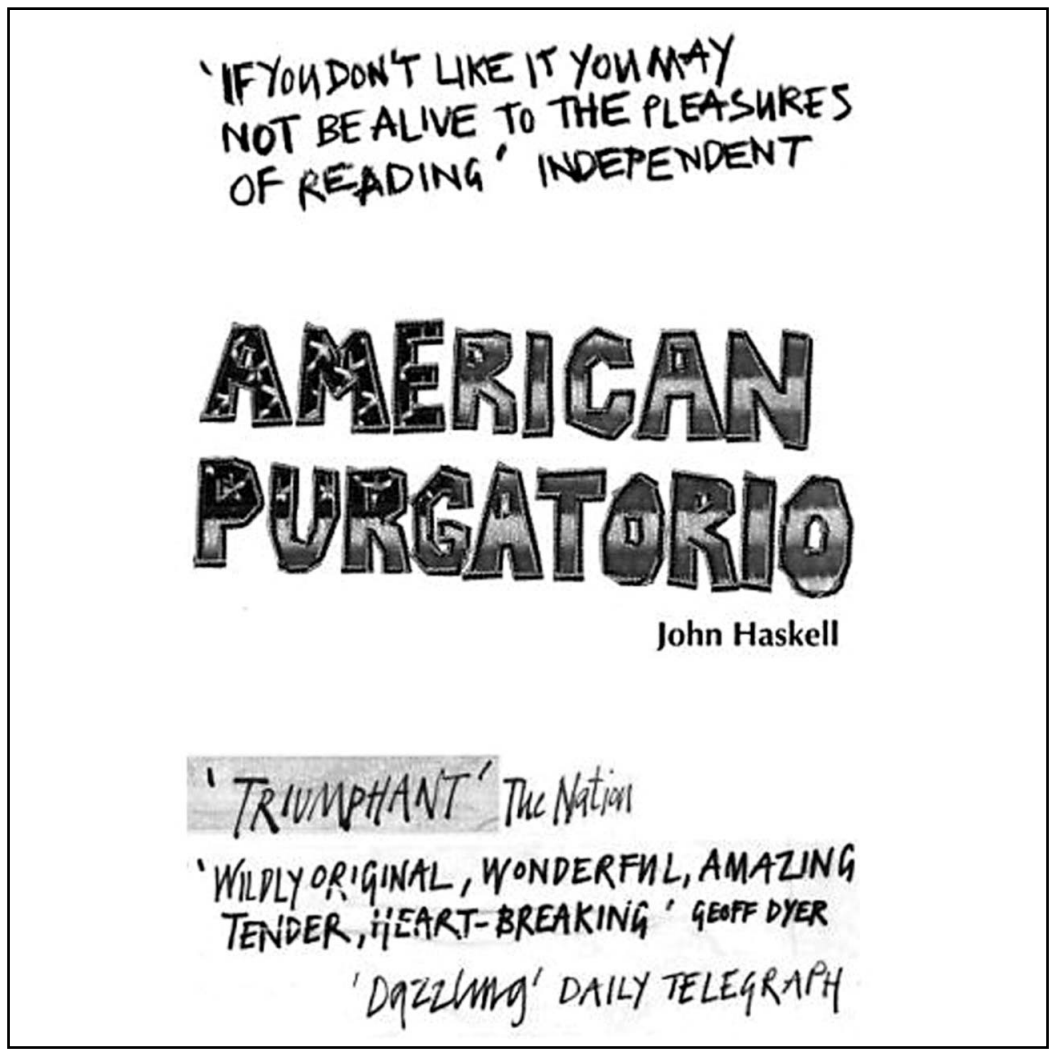

Anna

Anna Karina bila je danski model, a u Francusku se preselila 1958. i počela raditi filmove s Jean-Lucom Godardom kada joj je bilo oko 19 godina. U prvom filmu koji su snimili zajedno igrala je vojnika koji se bori za plemenit cilj i tijekom snimanja oni su se zaljubili. Vjenčali su se 1961. i nastavili snimati filmove, a s obzirom na to da je on bio redatelj a ona glumica, on je odlučivao koje će uloge ona igrati. U njihovu sljedećem filmu igrala je djevojku koja spava s muževim prijateljem, a poslije je igrala prostitutke. *Živjeti svoj život* počinje s njom kako traži nekakav smisao u svom životu. Ona nema jasnu ideju što treba činiti sa svojim životom dok ne sretne jednog bonvivana koji joj nudi nešto što se čini kao izbor. Može nastaviti živjeti ispraznim životom ili može postati prostitutka i zaraditi puno novaca. Budući da je dio modernog svijeta potrebno joj je puno novaca, ili barem misli da joj je potrebno, i tako joj se taj odabir čini razumnim. Zapravo joj se i ne čini toliko razumnim, ali nauči da to ne opaža. Ona razvija sposobnost da ne mari, a to je cinizam. Iako joj se um uvijek vraća onome za što je mislila da je njezin isprazni život, ona se prisiljava i dalje prakticirati svoj zanat, te što je bolja sve se više ograđuje od svojih djela. Ona stvara odmak između onoga što čini i onoga što misli da zapravo jest, tako da može živjeti makar malo u miru. Sebi govori da nije važno što čini, da je važna jedino sreća te da mi svi želimo naći sreću, a ona traži svaku mrvicu sreće. Zato počinje kupovati. Čini je sretnom što ima neku moć nad trgovačkom robom.

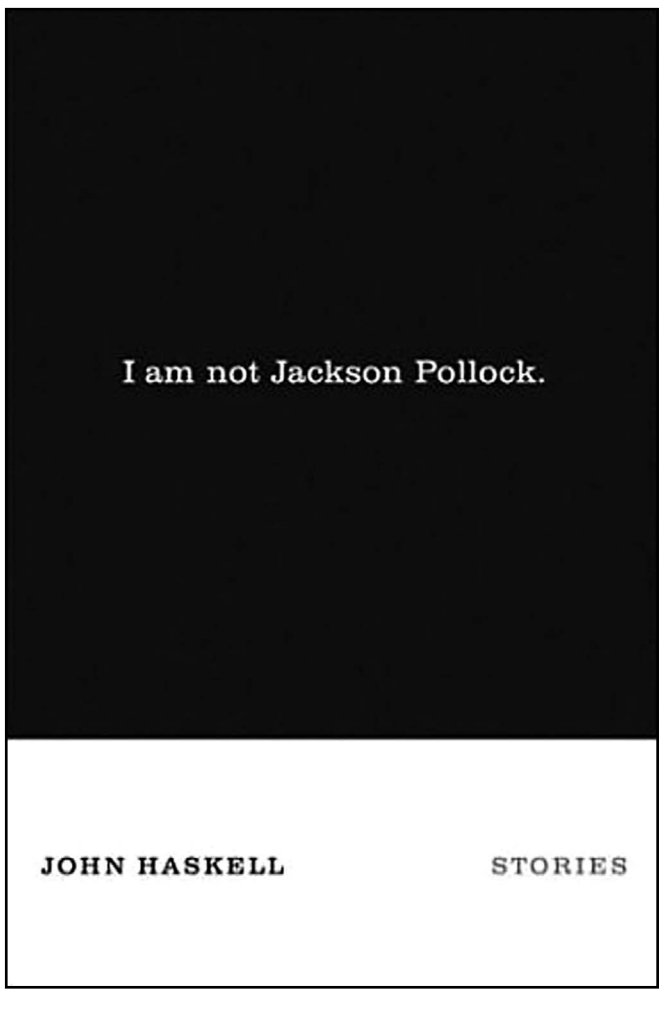

Slonovski osjećaji

Ovo je priča o slonici koja je smaknuta strujom prije sto godina. Njezino je ime bilo Topsy, i bila je slavna u vrijeme kada je ljude još mogao zadiviti jedan slon. Osim toga, izvodila je trikove. Mogla je stajati na stražnjim nogama u baletnoj suknjici. Bila je glavna atrakcija na Coney Islandu i zbog svoje je slave imala vlastita trenera, čovjeka po imenu Gus, koji ju je hranio, kupao, čistio njezin boks i naravno među njima se razvila veza. Ljubav, moglo bi se reći. Gus je znao da je ljubav ključna u treniranju životinja i tako je poticao tu ljubav. Davao joj je banane kad je bila dobra kao način da osnaži njihovu privrženost. Imao je on i štap kojim se koristio, ali kako je za Topsy veza koju su imali bila najvažnija, voljela ga je zbog banana i opraštala mu za štap.

Kada je ostarjela i njezina se neobičnost istrošila, Gus se udaljio. Druge su i važnije životinje zahtijevale njegovu pozornost tako da je oko 1900. Topsy bila korištena samo za težak rad. Nije je potpuno odbacio – još bi joj ostavljao malo hrane – ali nije je kupao, nije je smirivao i uopće joj nije uzvraćao ljubav. To je bilo ono što je ona željela; to je bilo ono na što je bila naviknuta. Kada se osoba navikne na nešto i to joj se oduzme, ta osoba postaje nestabilna, a u takvom stanju nije teško malo poludjeti. Topsy nije poludjela, ali bila je povrijeđena i tužna. A nije mogla o tome pričati. Nije imala za to potreban jezik.

Bila je sposobna misliti i osjećati, ali nije se mogla izraziti jer je jezik u njoj bio slonovski, a osim toga bio je u njoj. I tako je, u nemogućnosti da izrazi svoje misli i osjećaje počela s ispadima. Bila je frustrirana svojom nemogućnošću da utječe na svoju okolinu i tako je postalo sve teže raditi s njom. Slonovi pamte tako dobro zato što su njihova iskustva pohranjena u njihova tijela, a oni imaju velika tijela, pa je tako njezino veliko tijelo bilo ispunjeno neugodnim mislima i osjećajima. Pokušala je otjerati te misli i osjećaje ali nije mogla. Nije ih mogla poreći ili zanemariti jer ih je bila, doslovno, prepuna.

Jednog dana dva su Gusova prijatelja navratila poslije posla. Bili su pijani i zezali su se okolo zadirkujući Topsy, i tako je jedan od njih, za šalu, ubacio upaljenu cigaretu u njezina usta. Zbog građe slonovskih usta ona je nije mogla izbaciti; i tako je i dalje gorjela, poput fitilja, sve dok nešto nije eksplodiralo u njoj. Sudeći samo po njezinu licu, nije se moglo znati. Djelovala je mirno i staloženo. Iz njezinih se velikih sanjivih očiju ne može naslutiti bijes, a ona sama nije svjesna vlastita bijesa, pa kad se okrene, nije svjesna nikakve posebne želje za ubijanjem. Ona zapravo nije svjesna mržnje prema toj dvojici muškaraca, od kojih jedan stoji naslonjen na glavni noseći stup. Ali ona je zgrabila muškarca svojom surlom, digla ga u zrak i tresnula njime o stup tako da se čulo kako pucaju kosti. Možda se čuo i vrisak jer je Gus, koji je bio vani, ušao u šator. Drugi je čovjek, onaj koji je ubacio cigaretu u njezina usta, na zemlji pod njezinim stopalom i dijelom zbog ljutnje, a dijelom zbog svoje želje da Gusu pokaže koliko je nesretna, ona podiže stopalo nad muškarčevo lice, a onda ga spušta.

Prvo muškarac vrišti, onda se stopalo spušta. Zatim mu glava puca i sadržaj se miješa s izmetom i sijenom. Gus u sjeni stoji pokraj ulaza u šator i samo promatra. Prvi muškarac, koji je još živ, šepa do ruba šatora – a sve se to nije dogodilo samo zbog cigarete, Topsy to zna. Gleda Gusa svojim velikim očima i želi da on zna što ona osjeća. Na njegovu licu nema razumijevanja, ali ona se nada. Čak i kad je okruže ljudi s oštrim kolcima ona gleda Gusa da vidi zna li on što je uzrokovao. Dok je odvode u lancima, stalno se osvrće da vidi je li on sada napokon razumije. ■

S engleskoga prevela Ksenija Švarc.
Tekstovi su objavljeni na web-stranici http://johnhaskell.home.mindspring.com/text.html

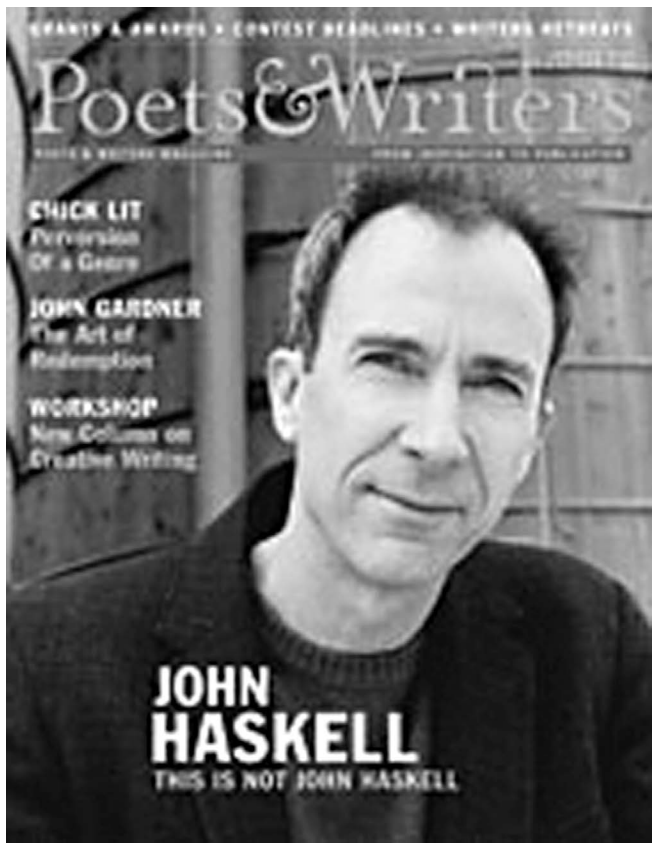

Tijelo

Jenny Boully

Ulomci "pjesničke" zbirke sastavljene samo od fusnota nepostojećeg teksta/tijela

3 Ovo je u drugom izdanju ispravila autorica. U izvorniku je napisala: *Molitva je samo nadobudan oblik apostrofa.*

17 Ovo je pronađeni fragment naslovljen na velikog pjesnika, datiran dvije godine nakon smrti tog velikog pjesnika:

"Bila je to moja pička, također – ne ona od baršuna, naravno, nego ona središnja s obješenim čovjekom prikačenim za nju. Isto to ljeto, moja sestra i ja pretvorile smo se u detektive i držale povećalo nad mravima i otkrile da su zaposleni planiranjem prijevara. Sve što radim, radim zato što znam da umirem. Moje najomiljenije stvari su optičke iluzije. Ne postajemo mi senilni i 'ne gubimo razum', stvar je u tome što kako starimo, moramo razmišljati o više stvari u manje vremena – moramo razmišljati o više stvari u komprimiranoj količini vremena. Mislim da sada znam što si me pokušao naučiti, da je poezija tren, tren u kojem se postiže transcendencija, kada se događa čudo i ukupno nečije znanje, iskustvo, uspomene itd. razaraju se i postaju divljenje. Je li išta od onoga što govorim stvarno? A pod stvarno podrazumijevam iskreno – ili je sve pokušaj da se ima ljubav? Sada znam zašto se crta prekida: to je zato što nešto umire, a drugdje se ponovno rađa."

18 Filmašica Lousine Shamamian tvrdi da je *fade-out* koji ostavlja zvuk grana koje pucaju imao namjeru reći da se protagonistica umorila od glumljenja same sebe.

19 "Sve žene potajno žele biti žrtve; one čeznu za time da budu 'ona odabrana'."

23 "Bolje uđi unutra; pada mrak."

24 Čudno je da je riješila ne zabilježiti taj posebni san o E. u svoj radni dnevnik, nego je umjesto toga napravila nepovezane bilješke u svoj privatni dnevnik i kasnije napisala u pismu Andyju:

... ponovo je umro. Ovaj put sam odbila prihvatiti njegovu smrt zato što sam i dalje mogla komunicirati s njim i tako sam ga pitala je li u zadnje vrijeme hodao po vodi ili zraku, a on je odgovorio "ni jedno ni drugo". Počela sam plakati tek na njegovom sprovodu, a ožalošćeni nisu znali da sam ih ja učinila takvima; ja sam bila ta koja je na tu scenu zalijepila vilin-konjice i rekla "morate čitati njegove priče". Probudila sam se jer sam u svom snu preobilno plakala. Ponovo sam zaspala i ovaj put sam sanjala san o njegovom uskrsnuću: stigao je u moj poštanski sandučić obavijen u svoje priče i prekriven leptirima. Trčala sam uokolo vičući: "On nije mrtav!" Ali vidite, on to jest. San mi želi reći da je mrtav za *mene.* Taj san mi želi reći da se ne dam zavarati lijepim pakovanjem, da je u pitanjima korespondencije tijelo tragično odsutno.

25 Budući bi urednik ovdje trebao obratiti pozornost na pogrešku sadašnjeg urednika pri odabiru fotografija iz pogrešne kutije. Fotografija 34 nezamisliva je budući da ona nikad nije imala djecu: fotografija 12 je također lažna zato što je u svakom slučaju zaručnički prsten na pogrešnom prstu; fotografija 56 datira tri godine prije njezina rođenja; fotografija 108 prikazuje je sretnom; budući da nikad nikoga nije pogledala u oči, fotografija 9 mora da je skupljena iz jednog od ostalih mogućih života, budući da ona ne bi ni pomislila gledati ravno u leću kamere; ovo se nastavlja u nedogled.

29 Dodatak pismu je bio ovakav:

– *p.s.*

Ako si ovo dobio poštom, tada bi trebao znati da moramo unakaziti stvari da bi dokazali da one postoje, kao što sam ja morala činiti da bih dokazala da ja postojim; stoga dodatak pismu; stoga *korištena* markica.

Bolje da ti ovo nisam ni slala; bilo bi mi draže da svijet ostane *sličan životu.*

Zamijeni moj poljubac svojim kišobranom; sjeti se što sam citirala pod stratištem, jadan podtekst svega toga.

Pa ipak, sanjam da ti šaljem pisma, sanjam na Mandeljštamov način:

[U kritičnom trenutku, moreplovac baca zapečaćenu bocu u valove oceana, koja sadrži njegovo ime i poruku koja opisuje njegovu sudbinu. Šećući dinama mnogo godina poslije, ja nailazim na nju. Čitam poruku a ne datum, posljednju volju i testament onoga koji je preminuo. Imam pravo to učiniti. Nisam otvorila tuđu poštu. Poruka u boci je naslovljena na svog pronalazača. Ja sam je pronašla. To znači da sam ja postala njezin tajni primatelj.]

Parafraza bi uvijek bila loša, jer su naše antene svijene i skrušene.

Kada te idući put budem posjetila, sigurna sam da ćeš biti bolesnik u komi u bolnici a sestra će biti prelijepa i pitati me znam li gdje se nalazi tvoja obitelj, tvoj dom; a ja ću lagati tako da ćeš ostati tamo s njom kao što bi i želio. *Ona će biti tvoja dama u bijelom.* Kada se probudiš, imat ćeš amneziju, ili ćeš je glumiti, a ona će te odvesti kući u svoju kuću negdje na selu i bit ćeš sretan kao što biva u knjigama.

"Divim ti se, ljubljena, zbog zamke koju si postavila": polažući sve te LAŽNE DOKAZE: ruža je bila lažna dok je nisam dotakla; upozorila sam te nemoj reći *ljubav*, ja ću misliti *ljubav*; i nastavila sam, slijedeći krive tragove- [nečitko], mnoštvo mogućih putova, prolaze koje ćeš tek kasnije izbrisati. Kada se tako zgodi, kao sad, ovako kasno, sve, sve se događa bez traženja moje dozvole ili mojih otisaka prstiju. A ja ne znam *što* zaboravlja, ali njegova pisma se loše predaju dalje i ja nastavljam, postojim među njegovim stvarima. Uvijek je lako primijetiti IZLAZ ZA NUŽDU, i zbog toga poželim spašavati živote poput super-junaka. Svakog poslijepodneva ovog života, moram pljuvati u ključanice poput Franka O'Hare i, štoviše: kradem tuđu poštu koja danas ionako nije stigla ni za koga.

Kad pomislim kako su mi se nekoć obraćali listovi: kako samo čvrsto vjerovala da sam upravo ja pozvana tumačiti znakove i pretkazanja, da sam tajni primatelj svega toga.

S engleskoga prevela Ksenija Švarc.
Ulomci knjige The Body: An Essay, *Slope Editions, 2002.*

zarez
PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn
s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn
s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn,
12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime:_____
adresa:_____
telefon/fax:_____
e-mail:_____
vlastoručni potpis:_____
Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću
i obavezno poslati na adresu redakcije.

Oglašavajte se u Zarezu
www.zarez.hr
Povoljne cijene oglasa već od 500 kn (bez PDV-a)
* posebne pogodnosti za kulturne institucije
* popusti za serije oglasa
zarez
tel. 01/ 4855 451
e-mail: marketing@zarez.hr

k

Tekst sačinjen samo od fusnota

Arielle Greenberg

Knjiga koja narušava samo poimanje knjige te pruža osvježavajuće nov pristup ideji teksta, fikcije, eseja i zbirke poezije. Neobičan pothvat prepun bogatih zanimljivosti, koji ukazuje na hrabar i obziran novi glas u književnosti

Jenny Boully, *The Body: An Essay*, Slope Editions, 2002.

Bilo to dobro (*koji izazov!*) ili loše (*k vragu?*), oblik koji preuzima knjiga *The Body* pokreće niz pitanja o samome sebi prije nego što se pročita i jedna riječ. U ovoj, svojoj prvoj knjizi Jenny Boully je iznašla tekst s detaljnim fusnotama o odsutnosti ljubavi, ontologije i identiteta – ali bez samoga teksta kojemu bilješke pripadaju. Tako je većina svake stranice prazna; nedostaje tijelo. Suočen s takvom zagonetkom, pametan će se čitatelj početi pitati: kako trebam čitati tu knjigu? Hoće li ona narušiti moje poimanje knjige? Što će još učiniti osim narušavanja tog poimanja? Što će učiniti osim što će komentirati narušavanje tog poimanja? I naposljetku, jesu li fusnote dovoljne?

Odgovorimo prvo na posljednje pitanje – *da i ne*; prikladno nejasan odgovor, za nejasan ali pohvalno ambiciozan projekt. Fusnote isprva frustriraju, djelomice zato što si čovjek ne može predočiti kako bi "tijelo" nevidljive knjige izgledalo – pokušaj popunjavanja praznina uzaludna je vježba, s obzirom na to da su fusnote po stilu i značenju u rasponu od scenskih uputa, preko izvadaka iz dnevnika, do bilješki poput br. 148: "*Ibid.*, zaključak."

Lažno ime same sebe

Kada je djelo već toliko fragmentirano i zauzeto bilježenjem stvari koje su odsutne, ne čini se previše tražiti da netko u cijelosti zamisli tekst kojem bi te bilješke odgovarale, ali čak je i žanr "prave knjige" nejasan. Zanimljivo, možda, ali kako su te bilješke same po sebi složene i raznolike, uporišni osjećaj sredine, temelja, bio bi od velike pomoći. Iako u knjizi *The Body* očito nije riječ o osjećaju solidnosti; nepostojanje prisutnosti – makar izbrisane prisutnosti – na kraju daje dojam šlampavosti, a ne tajnovitosti.

Same fusnote na sličan su način raspršene: neke su pisane nemarnim stilom urednika (br. 34: "Ovo je u drugom izdanju ispravio urednik. U izvorniku je napisala: 'Molitva je samo nadobudan oblik apostrofa'."), neke su u prvom licu autora (br. 33: "Svejedno, kako je čudno i tužno da sam ja, Jenny Boully, znak označivača ..."), druge pak glasom sveznajućeg komentatora koji nekako poznaje unutarnji život svakog lika u toj drami (br. 68: "Zapravo, ono što je najviše željela je netko tko bi dobro obratio pažnju na detalje ..."). Koja bi knjiga imala fusnote iz takvih disparatnih izvora? Opet, to može biti dio zabave, dio eksperimenta, ali pomalo je zbunjujuće i daje knjizi dojam krparije.

Što ne znači da je *The Body* bez fokusa. Riječ je o kontinuiranom, zakučastom projektu koji se bavi dubokim pitanjima, a protkan je finim dragulji-ma jezika i shvaćanja. Boully je sposobna suptilno povući fascinantne veze između vrsta nepostojećih tijela, od bivših ljubavnika do mitskih i osobnih junaka, te je istkala knjigu od zapanjujućih zamisli o ostalim odsutnostima, od privida filma, kazališta i snova do laži ironije. *The Body* zahtijeva od nas da promislimo o implikacijama evokacije: što se događa kad nešto stoji na mjestu nečeg drugog, bilo da je ta stvar mentor, spomenik ili pismo? Cijela je knjiga lažno ime same sebe. Fusnota br. 156: "Bit onog iza zastora, tj. pozornice, sastoji se od želje da se odredi što će se vidjeti a što će ostati nevidljivo. To se treba podrazumijevati pod definicijom 'postavljanja na scenu'".

Grlice guguću svoje jebi-se

Neki od najboljih trenutaka knjige su meta-manifestacije teksta koji nedostaje, kao u mnogim fusnotama koje se čitaju poput neke vrste nesporazuma između nepoznatih partnera, poput fusnote br. 62: "Na to je određeno pitanje ona uvijek odgovarala, 'Bez komentara'." Ta poruka postaje još čudesnije prazna u fusnoti 79:

"Pisala je upravo o ovoj razglednici u svom dnevniku:

'... Zašto bih ja trebala biti ta koja je zadužena za objašnjenja? [nečitko] me optužio da govorim u kriptičnim šiframa i rastućoj poetici. Ali zašto bih trošila riječi koje nikad nisu učinile [nečitko] i meni ništa dobra? Zašto da trošim riječi kad jedna rečenica govori sve što se treba reći, kaže gdje sam bila, koga sam vidjela, što radim, tko mi nedostaje, i za koga bih željela da je ovdje?...' "

To mnoštvo slojeva je zabavno, napuhano tijesto izmijenjenog značenja. Na drugim mjestima, međutim, djelo se doima zaglavljenim u akademsku retoriku, previše obvezano semiotikom i filmskom znanosti, te nakićeno referencama na Joycea, Dantea i Derridu. Postoje i jedna prazna stranica bez ikakvih bilješki ili teksta te jedna prazna fusnota – čini se da su ti potezi više rekviziti nego što su potrebni i mirišu na trik, kao i ova fusnota, br. 102: "Ako je prozor otvoren, točno. Ako se vrata naglo zatvore, netočno. Ako je zločinka bila plava, dodajte pet bodova svom odgovoru. Ako je pila suhi martini, oduzmite 60 bodova za strah. Ako ste zaboravili njeno ime, vani ste jednu rundu. Ako je ljubav, pikov as: za sve ostalo ponovno promiješajte i podijelite."

Budući da ni jedna druga fusnota ne spominje ikakve igre tog tipa ili pravila, čini se da je ovaj odlomak forsiran.

To su pogreške mlade spisateljice koja je očarana vlastitim eksperimentom. Ironično je da iako se Boully često izruguje kontroverzi emocionalne iskrenosti u poeziji, i njen se vlastiti rad uzdigne kada riskira ranjivost te potpuno i živopisno istražuje taj trenutak, kao u fusnoti br. 29:

"Nakon što smo moja sestra i ja buljile u časopis bojale smo se, obje, raširiti noge čak i da bismo piškile. Mjesecima smo bile nerazdvojne u WC-u ali tada smo se ohrabrile i odlučile potražiti svoje rupe, a ako pauk uistinu izađe mi ćemo ga ubiti."

Ili u ovom isječku iz ljubavnog pisma iz fusnote br. 42:

"Da je ovo crtić ti bi bio žirafa a ja bih bila miš i živjeli bismo u kući u obliku lista platane i stalno bismo se svađali, mislim, kada bi me mogao čuti budući da ti je glava tako visoko gore, tako daleko; ja bih spavala u tvojoj maloj budilici, pjevala jutarnju pjesmu za tebe, pravila rupe u tvojim omiljenim čarapama, skrivala svoju najbolju slamu i komadiće konca u tvome džepu na prsima, dopuštala ti da se koristiš mojim repom za označavanje mjesta gdje si stao u knjigama…"

Ili u ovoj fantastično nadrealnoj primjedbi na fusnotu br. 100: "Ujutro su grlice gugutale svoje jebi-se. I ona je otišla, uzevši pogrešnu prtljagu, silazeći niz pogrešne stepenice. Preko protupožarnih ljestvi, haljina je lepršala na pogrešno usmjerenom vjetru. Zato što nije rekao ni riječ, djelići i komadići nje: ruž i ružine latice, žličice za šećer i ružičaste omotnice, završile su u pogrešnim džepovima. I nek-sve-ide-k-vragu ako netko nije preko noći iščupao i premjestio putokaze na svim najfrekventnijim ali pogrešnim raskrižjima. U katedrali krstionica nikad nije bila tako požudna, a ipak je voljela to umakanje prstiju uvijek iznova, a svijeće su bile tako kurvinske u svom bacanju plamena."

Takvi odlomci daju ovoj knjizi šarm i sprječavaju dojam da je riječ o vježbi – oni djelu daju njegovu čovječnost.

Snovi su fusnote

I tako, kako je najbolje čitati ovu knjigu. Ključ se možda nalazi u primjedbi *z* fusnoti br. 143, koja se pojavljuje samo nekoliko stranica prije kraja: u toj se fusnoti citira lik zvan Del Vecchio koji za, pretpostavlja se, Boully govori: "I onda je počela pričati i pričati o tom tipu Robertu Kellyju [z]," a primjedba *[z]* glasi:

"Sljedeći izvadak iz Kellyjeve pjesme 'Edmund Wilson o Alfredu de Mussetu: San' bio je zalijepljen iznad raznih autoričinih kreveta na raznim mjestima na kojima je živjela: 'Snovi su sami po sebi fusnote. Ali ne fusnote

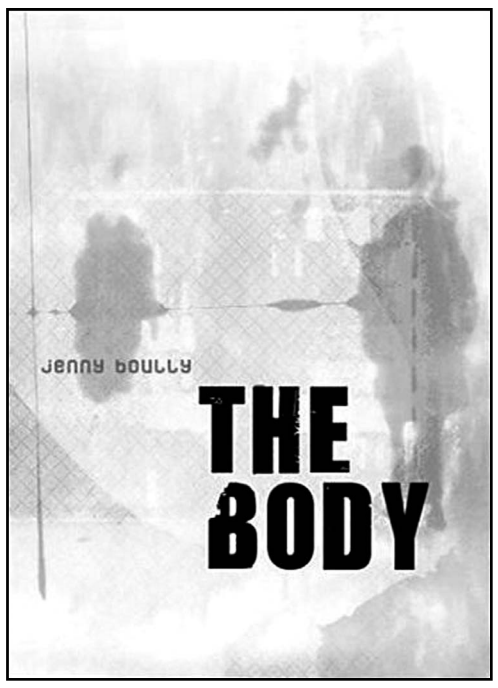

"Nakon što smo moja sestra i ja buljile u časopis bojale smo se, obje, raširiti noge čak i da bismo piškile. Mjesecima smo bile nerazdvojne u WC-u ali tada smo se ohrabrile i odlučile potražiti svoje rupe, a ako pauk uistinu izađe mi ćemo ga ubiti"

života. Oni cijelu noć daju primjedbe na neke druge transakcije'."

Narušava li *The Body* poimanje knjige? Svakako, poput nedavnog debija Thalie Field *Point and Line* (i Field i Kelly pišu *blurb* na ovojnici *The Body*), ona pruža osvježavajuće nov pristup ideji teksta, fikcije, eseja, zbirke poezije. Ali čini li ona i više nego što narušava to poimanje? Da. Boullyna knjiga je, u najboljem smislu, neprekidan trud, neobičan i prepun bogatih zanimljivosti, te ukazuje na hrabar i obziran novi glas u književnosti. ■

S engleskoga prevela Ksenija Švarc. Objavljeno u Jacket Magazineu, *October 2002., http://jacketmagazine.com/19/gre2.html*

Temu priredio Zoran Roško

Uzmi, preradi i šalji dalje

Alex Aylett

Osim što je vjerojatno najčitaniji internetski autor koji piše na engleskom, Kanađanin Cory Doctorow pomaže i u uređivanju najpopularnijeg bloga na svijetu, boingboing.net. Redovito piše za *Wired* i *Popular Science* i predani je aktivist koji brani slobodu komunikacije na mreži

Teško je precijeniti važnost Coryja Doctorowa. Posebice ako ste Cory Doctorow. "Ne znam za nikoga drugoga tko je elektroničkim putem prodao pola milijuna knjiga", tvrdi on. "Ako govorimo o elektroničkom izdavaštvu, ja sam ta osoba."

Ratovi za autorska prava

U tekućoj bitci protiv strožih uredbi o autorskim pravima, Doctorow je jedan od Davida spram Disneyjeva Golijata. Ipak, on je veliki obožavatelj Miša i njegovih prijatelja. Čak je svoj prvi roman smjestio u Disneyland. "Mislim da je moguće stvarati sjajnu umjetnost a opet biti gad", kaže. "Takav je ukratko bio Disney."

Bitka za prava ima poznati prizvuk. S jedne su strane megapolisi zabave poput tvrtke Disney i Motion Picture Association of America (MPAA), kojima se tu i tamo pridružuju ofucane superzvijezde poput Madonne i Metallice. S druge su strane proslavljeni pirati poput autora Napstera, Shawn Fanning i sve veći broj studenata koji bi mogli dobiti sudsku tužbu zbog dijeljenja datoteka na mrežama studenskih domova.

Jasno je tko vodi. Sjedinjene Države povećale su najdulje razdoblje za autorska prava s 50 na 70 godina. To je uglavnom učinjeno na temelju *Akta o autorskim pravima* koji je prihvaćen prije dvije godine, prije nego je lik Miša Mikija trebao postati javno dobro, a nakon velikog lobiranja tvrtke Disney.

Proizvođači ugrađuju tehnologiju kontrole digitalnih prava (DRM) u softver, hardver, CD-e i DVD-e ne bi li ograničili bilo koji drugi pristup osim onog legalnog. A svakih nekoliko mjeseci nekom se američkom studentu zaplijeni računalo. Zasad smo u Kanadi pošteđeni takvih sudskih tužbi zbog dviju odluka Vrhovnog suda koje dopuštaju skidanje i stavljanje pjesama na Mrežu. No pritužba glazbene industrije samo čeka svoj trenutak.

Iz te polarizirane verzije ratova za autorska prava izostavljen je jedan od glavnih sudionika: umjetnik. Ostavimo li po strani nekoliko glasnih zvijezda koje su već zgrnule svoje milijune, rijetko se čuje glas pravih stvaraoca. Tu ulazi Doctorow, s napunjenim pištoljima. "Industrija autorskih prava govori kako se mora uključiti u daljnju naobrazbu šire javnosti kako bi ljudi bolje shvatili što autorska prava dopuštaju, a što ne", tvrdi on. "Ako morate poznavati autorsko pravo da biste slušali glazbu ili čitali knjigu, to je isto kao da morate poznavati bankarske i sigurnosne zakone da biste podigli pet dolara za užinu. To je ludo i dokazuje da je zakon prešao granicu."

Doctorowljev odgovor? Razdijeliti. A to i čini. Više od 500.000 primjeraka njegove prve knjige, *Down and Out in the Magic Kingdom* skinuto je bez naknade s njegove internetske stranice. Prema njegovu mišljenju, besplatna digitalna distribucija omogućuje autoru prednost pred konkurencijom i privlačenje publike. Čini se da mu uspijeva. Papirnato izdanje istoga romana prodano je u 35.000 primjeraka.

Živo i zdravo stvaralaštvo

Doctorow je nemilosrdan prema autorima koji su suviše zabrinuti za distribuciju svojih djela putem mreže. Uspoređuje to s poznatom scenom iz filma *Butch Cassidy i Sundance Kid*. Stjerani na rub litice, Butch i Kid moraju se odlučiti između metaka i tridesetmetarskog skoka u potok ispod sebe. Sundance napokon priznaje da ne zna plivati. "Vražja budalo", kaže Butch, "pad će te ubiti prije nego što se stigneš utopiti!" Tako stojimo s izdavaštvom na Mreži", kaže Doctorow. Drugi autori mogu i dalje čekati na rubu litice, Doctorow je već odavno skočio. On odbacuje scenarije sudnjega dana umjetnika otjeranih u siromaštvo, onako kako to čini i američki glasnogovornik slobodne kulture i kolumnist *Wireda* Lawrence Lessig – podsjećajući nas da se sve to već događalo.

Kada je fonograf stigao na američko tržište, dirigent i vojni skladatelj John Philip Sousa pred Kongresom je tvrdio da će nas ta naprava, osim što šteti njegovu poslu, lišiti sposobnosti govora: "Neće nam ostati ni jedna glasnica. Glasnica će nestati u procesu evolucije, baš kao i rep dok je čovjek nastajao iz majmuna!". Godine 1982. tadašnji glasnogovornik MPAA Jack Valenti, pred istim je tijelom nazvao videorekorder "bostonskim daviteljem" američke filmske industrije, tvrdeći da on potiho ubija američke filmaše. Ipak, Amerikanci još rade filmove, a svi i dalje imamo i glasnice. Katastrofičan pad stvaralaštva koji je trebao proizaći iz pojave fonografa, radija i videorekordera nikada se nije dogodio. "Zapravo", ističe Doctorow, "u svim tim slučajevima dogodilo se upravo suprotno. Sve više ljudi čita sve više riječi i sluša sve više glazbe te gleda sve više filmova, što više no ikada prije upućuje na to da je stvaralaštvo živo i zdravo".

Skupna stvaralačka licencija

Doctorow priznaje da ne zna kakva budućnost čeka umjetnike i način distribucije i konzumacije njihovih djela. Naravno najjednostavniji način bila bi uspostava pouzdanog sustava plaćanja za korištenje na Internetu koji bi u sprezi s tehnologijom digitalnih prava pretvorio svijet mreža u produžetak standardnog tržišta.

No, Doctorow, poput mnogih u zajednici, sumnja u uvođenje *mallwarea* na duge staze iz dvaju razloga. Prvo, s tehnološkog gledišta, ni jedan DRM sustav dosad se nije pokazao dovoljno čvrstim da odoli hakiranju. Drugo, takva provedba razmjene nalikuje na naplatu karte za radio emisiju – pokušava se regulirati nova tehnologija kao da je samo produžetak stare i time se priječi autora i tržište da se razvijaju prema njezinoj općoj uporabi.

U svojstvu europskog koordinatora za zakladu Electronic Frontier Foundation, Doctorow, koji živi u Londonu, pred raznolikom je publikom objašnjavao socijalnu cijenu tehnologije DRM-a i promicao uporabu nečega što se naziva *Creative Commons Licensing* ili "skupna stvaralačka licencija".

Nekad ste sami morali registrirati zaštitu autorskog prava da bi ono uopće postojalo. To više nije potrebno. Sva djela nastala u Sjedinjenim Državama sada se smatraju obuhvaćenima autorskim pravom. Nekoć sveprisutni znak slova C u krugu postaje suvišan jer se pretpostavlja da ga nose svi predmeti. Kao rezultat toga ali i golemog proširenja uvjeta zaštite autorskih prava, sve manje i manje sadržaja ulazi u kategoriju javnoga dobra za slobodnu uporabu. Nekolicina zaštićenih djela još donose dobit nositeljima prava; ostala su jednostavno u limbu – niti su u uporabi, niti su u javnom sektoru. Ona se nazivaju djela-siročići. Nositeljima prava na njih često je teško ući u trag, a postoji i stvarna strepnja od toga da će prekomjerno proširena zaštita prava izbaciti taj veliki korpus djela iz optjecaja na tako dugo vrijeme da će biti zaboravljena te zapravo zauvijek izgubljena.

Skupna stvaralačka licencija – uz moto "neka su prava zadržana" – nudi raznolikost rastezljivih alternativa uobičajenom sustavu zaštite autorskih prava. Postoje mnoge varijante licencije, skrojene za razne primjene. Neke – primjerice ona koju je Doctorow upotrijebio za licenciranje svoje knjige – brane komercijalnu eksploataciju, no dopuštaju širok izbor drugih oblika uporabe. Druge, poput davanja u javno vlasništvo, s djela potpuno skidaju zaštitu autorskih prava. U jednom se dijelu licencije kaže: "Davatelj potvrđuje da se djelo dano u javno vlasništvo može slobodno reproducirati, distribuirati, emitirati, rabiti, mijenjati, dograđivati ili nekako drukčije eksploatirati i u bilo koju svrhu, komercijalnu ili nekomercijalnu, te na bilo koji način, uključujući i metode koje još nisu otkrivene niti zamišljene."

Kreativna sloboda

Završna misao je ključna – metode koje još nisu otkrivene niti zamišljene. Za to se najviše bore Doctorow, Lessig i drugi poput njih: budućnost. Dok se zagovornici zaštite autorskih prava nadaju da će preoblikovati nove tehnologije na sliku nečega što je bilo prije, oni na ljevici zaštite prava trude se osigurati da tehnologija i naš odnos prema njoj dobiju mogućnost razviti se do punog dosega i potpuno iskoristiti nove procese stvaranja i konzumacije. Doctorow gaji velike nade. "Uđete li u razred gdje se djecu uči kako da budu produktivni članovi društva, uči ih se tome da uzmu stvari iz svoje okoline, prisvoje ih, promiješaju i podijele sa svojim istomišljenicima – zapravo svemu onome što je, općenito govoreći, dio bića kulture", kaže. "To znači biti ljudsko biće. Ne biti životinja koja se koristi oruđem nego životinja koja priča neku priču. Mislim da ćemo kao ishod toga svjedočiti većoj ljudskosti. To je moja utopijska vizija."

Ne gleda Doctorow samo naprijed. On jednako tako gleda unatrag. Jedna od većih ironija ove rasprave, kaže on, jest da je crtić koji je proslavio Walta Disneyja *Parobrod Willie*, prerada filma Bustera Keatona koji se zvao *Parobrod Bill, Jr.* Zapravo, većina Disneyjevih velikih djela derivati su priča koje postoje u javnom vlasništvu. Gdje bi bila ta kompanija da su priče braće Grimm još bile zaštićene autorskim pravom? Kreativna sloboda koju brani Doctorow pripada svima nama, čak i Waltu.

S engleskoga preveo Mario Kalogjera.
Pod naslovom Copy That *objavljeno u* This Magazineu*, July-August 2005.*

Revija malih književnosti – Slovenci

Od 10. do 14. listopada u Booksi, Zagreb

Revija malih književnosti, sezona jesen/zima 2006., održat će se u zagrebačkoj Booksi od 10. do 14. listopada. Ove godine gosti su mladi slovenski pisci, i to u izboru selektora Urbana Vovka, urednika časopisa *Literatura* i Mitje Čandera, urednika u izdavačkoj kući Beletrina. Svake večeri će se održavati čitanja u Booksi; a predviđena su i dva okrugla stola na teme *Mlada slovenska književna scena u europskom kontekstu* i *Slovenija i Hrvatska – izdavaštvo, suradnja, projekti*. U sklopu Revije bit će postavljena i izložba slovenske umjetnice Tine Sepetavc.
Tekstove mladih slovenskih autora na hrvatski su preveli studenti slovenskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pod supervizijom profesora. Student koji je napravio najbolji prijevod dobit će ljetnu stipendiju za učenje slovenskoga. Njihove prijevode donosimo u nastavku temata.

Speed je zamijenio *spleen*

Urban Vovk

Slovenska pjesnička scena zatekla se u svojevrsnom paradoksu: na jednoj se strani čini sama sebi neshvaćenom i neodgovarajuće obrađenom, a na drugoj strani želi, u skladu sa zapovjedanim diktatom afirmacije na kulturno-umjetničkom polju, veći odjek u banaliziranom medijskom prostoru

U kulturama malih naroda kakav je slovenski, nacionalnu kulturu, unutar nje književnost i u samom središtu poeziju, često ustoličuju kao društvenu dominantu, kao da je to samo po sebi razumljivo. Iako se poezija u svojem suženom ili proširenom značenju u ovom kontekstu obično shvaća kao posljednje utočište pred nepotpunom stvarnošću, kao oblik otpora stvarnosti, prema Brodskom, kao pokušaj stvaranja alternative toj stvarnosti.

Čini se kao da bi poeziji za njezinu legitimizaciju i "osvajanje" ljudskih masa bile potrebne odbačenost i zapostavljenost, (novo)romantički ponor između lijepe duše i ružne stvarnosti. U povijesti slovenskog naroda već od Prešerna nadalje neće ponestati razloga za takvo razumijevanje poezije. Barem ne do početka devedesetih godina prošlog stoljeća, odcjepljenja Slovenije, raspada Jugoslavije, političkog prelaska u parlamentarnu demokraciju..., kada smo bili svjedoci brze i znatne minorizacije pjesničkog statusa, naravno, kao i onog literarnog pa još i šire kulturnog *života i bića*. Naime, gotovo da ne treba sumnjati da su tom mnogo naglašenijem autopoetskom individualizmu, nego što je to karakteristično za ovo vrijeme, i koji ostavlja sve manje literarnog prostora za kolektivne programske jezgre, kumovali dublji društveno-politički čimbenici. Pjesnik je u vremenu tranzicije nabrzinu prešao put od proroka do marginalca koji stanuje "nekoliko stotina primjeraka dalje od ništavila", kao što je s pozicije moći oblikovanja javnog mišljenja prije dosta godina sarkastično izjavio jedan od kolmunista časopisa s visokom nakladom. Književnost, a još više (netradicionalna) poezija je počela gubiti čitateljsku publiku, knjige su počele gubiti kupce, a književna pozornica medijski prostor u kojemu bi mogla odjeknuti. *Speed* je zamijenio *spleen*, kao što bi rekao Matej Bogataj, zasigurno najvitalniji slovenski književni kritičar u posljednje vrijeme.

Eksplozija najrazličitijih medija uzrokovala je imploziju značenja njihovim sadržajima. Više je postalo manje. Kada govorimo o književnim stvarima, urednička je politika počela sve češće podlijegati nezainteresiranosti i bezidejnosti, inerciji. Posebno je pjesnička književna produkcija u Sloveniji (na godišnjoj razini ona iznosi jednu književnu jedinicu na deset tisuća stanovnika) sa svojom količinom već postigla izmičuću brzinu s kojom se odlijepila od svojeg prostora referencije. U njoj se sve teže orijentirati i odgovarajuće je klasificirati. Zato ne iznenađuje da se u prošlih petnaest godina bilo bitno lakše *pridružiti* nego ikada ranije, nije bila potrebna nijedna konfrontacija s prevladavajućom poetikom, odnosno poetikama etabliranih generacija. To je značilo bitku za medijski prostor, više nego unutarliterarno provjetravanje; literarnim su prostorom sve više počeli upravljati marketinška logika, odnosno logistika, te pooštreni individualizam. Slovenska pjesnička scena zatekla se u svojevrsnom paradoksu: na jednoj se strani čini sama sebi neshvaćenom i neodgovarajuće obrađenom, a na drugoj strani želi, u skladu sa zapovjedanim diktatom afirmacije na kulturno-umjetničkom polju, veći odjek u banaliziranom medijskom prostoru. Naravno da unatoč spomenutim i ukratko opisanim tranzicijskim i globalizacijskim trendovima još postoje, inače po opsegu i proračunu skromne, ali prilično brižljivo čuvane kulturne oaze, koje u većini slučajeva osiguravaju i omogućavaju novčana sredstva od lokalnih zajednica, državnih institucija i u posljednje vrijeme od europskih programa. Zasada oni kod nas (su-)omogućavaju relativno živahnu nakladničku pozornicu, improvizirane pokrete brojnih književnih revija i festivala te stipendija i nagrada stvaraocima. Zato nekako optimistično predviđam da će se zainteresirana slovenska javnost također i u buduće upoznavati sa stvaralačkom kohabitacijom različitih književnih žanrova i tokova te upoznavati s ne tako rijetkim, novim pjesničkim imenima, njihovim svježim poetikama i prepoznatljivim glasovima. Najzapaženije među njima sam – po svojim i po općenitim selektorskim principima, te kriterijima *Revije* – također uključio u ovaj izbor.

Sa slovenskoga prevela Ivana Tarle

Pomaci na fronti

Mitja Čander

U novoj slovenskoj prozi primjetno je svojevrsno opušteno bavljenje s realnošću, prividna ležernost i zaigranost. Čak i neozbiljnost, ako gledamo na ove književne svjetove pomoću optike prošlog vremena

Dušan Pirjevec 1969. u spisu *Pitanje o poeziji* daje dijagnozu slovenske percepcije podalpskih literata i njihovih ostvarenja. Pirjevčev uvid je neobično oštar. Svoje pisce uzdižemo kao privilegirane glasnike nacionalne ideje. Književnost tako unutar kolektivne svijesti postaje područje kompenzacije za traumatičan nedostatak: nacionalnu inferiornost i bezdržavnost. I budući da je arhetipski junak nacionalnog literatstva – ovakvo poimanje književnosti duhovito je označio Janez Strehovec, veliki doktor iz Vrbe – Pirjevec je odredio slovensko shvaćanje književne umjetnosti sintagmom "prešernovska struktura". U vrijeme dok je nastajao Pirjevčev esej ovoj se ulozi, u kojoj slovenska literatura uzdiže naciju, organski pridružuje još jedna, ništa manje važna zadaća. Pisac postaje usred totalitarnog društvenog sustava u njegovu podzemnom svijetu privilegiran, istaknut glasnik još jedne izvanknjiževne istine: kritike vladajuće ideologije i njenih poluga moći koje prožimaju cjelokupno društveno tkivo. Pirjevec bi tada, naravno, pljunuo sam sebi u usta ako bi nacionalno-književnoj pozvanosti tadašnjeg umjetnika riječi dodao još disidentsku.

Pirjevčev tekst ostaje na razini detektiranja čitalačke percepcije slovenske književnosti. Pitanje je, javlja li se prešernovska struktura bilo kada u književnosti samoj? Bez sumnje je da se kolektivno viđenje književnosti ne slaže sa samim sadržajem književnih djela. Ali ipak mitomanska svijest mnoštva poručuje nešto o okolini u kojoj je književnost nastajala. Logika slovenske imaginacije odražava mentalitet ugroženosti, jednom od drugih naroda, drugi put od domaće samoizabrane elite. Ta realna izloženost se potpuno miješala s paranojom. Zato nije niti čudno – ako se ograničimo samo na prozu, s diskursom izrazito vezanim za društvenu realnost – da se pokraj slovenskih junaka ne možemo riješiti dojma kako je stanje grča za njih karakteristično. Stanje progonjenosti, krajnje nesigurnosti, koja se skuplja nad njihovom egzistencijom kao sveobuhvatni val. Pritisak je, naime, uvijek imao oblik teškog monolita koji se grozomorno ljulja nad glavom pojedinca. Neki su ovaj slovenski specifikum vehementno pretvorili u vrhunsku umjetničku artikulaciju. Lojze Kovačič, Drago Jančar, Vitomil Zupan, Rudi Šeligo, Peter Božič, Mate Dolenc, a mogli bi ih još nabrojati i to samo iz druge polovice 20. stoljeća. Njihovi literarni kozmosi su beskompromisni crteži raznovrsnih taktika za preživljavanje unutar prividno sasvim jednobojnog svijeta.

Devedesetih su se vanjske okolnosti književnog stvaranja drastično promijenile. Završile su obje nacionalne traume, unatoč specifičnim teškoćama tranzicije: dobili smo vlastitu državu i parlamentarnu demokraciju. Na socijalnoj je razini književnost tijekom godina munjevito izgubila njegovan status privilegiranog medija Istine. Nacionalni i disidentski patos jednostavno više ne pale, jer se u ničemu ne poklapaju s aktualnom stvarnošću. Ona je prije ili kasnije postala što je više moguće kaotična, centar moći se raspršio u nepreglednu količinu feudalnih gospodstava. Umjesto poligona parola i ikona jedne same ideologije, pozornica se mijenja u Disneyland. Supermarket nije nikakva metafora, nego svakodnevna stvarnost. Ako je književno mesijanstvo kao oblik socijalnog plasmana odhodočastilo na deponij povijesti, onda se – po analogiji – vrijedi zapitati odražavaju li se nove okolnosti na bilo koji način u književnosti samoj. Iako promatranje još izdaleka ne može biti generacijski ograničeno, zaustavimo se prije svega kod autora rođenih nakon 1965., dakle kod onih prozaista koji su se u stvari formirali u posljednjem desetljeću i pol. Čini mi se da su obje velike traume okoline iščeznule iz njihovih kreacija, a s njima također i radikalna ugroženost literarnog subjekta. Otuda opušteno bavljenje s realnošću, prividna ležernost i zaigranost. Čak i neozbiljnost, ako gledamo na ove književne svjetove pomoću optike prošlog vremena. Neozbiljna je ako promatramo stvari sa snagom želje za epohalnim promjenama. Put prema autoironiji je tako do kraja otvoren. Iako će biti vrlo nepromišljeno ako sve to pisanje opisujemo kao larpurlartizam ili nihilizam. Zar nije Pirjevec baš zbog protesta protiv takve etikete na račun neoavangardnog *Kataloga* sastavio svoje *Pitanje o poeziji*? Mlađim lavovima to uspijeva itekako ozbiljno: stvarnost producira nove traume, područja strasti i želja.

Sa slovenskoga prevela Ivana Tarle

Vinko

booksa

Polona Glavan

Muškarac i ja smo se preselili u drugi grad. On je tamo dobio posao pa smo otišli. Do zadnjeg trenutka nisam sasvim vjerovala, ali mi se kad smo se zaista preselili to nije činilo ništa posebno. Ljudi se stalno sele, jer im tako diktira okolina ili pritisci ili vlastita narav. Nisam baš kao svi ljudi, ali mi se isto tako ne čini da toliko odudaram. Stvari smo donijeli u kutijama koje smo pokupili kod roditelja ili po dućanima. Išli smo samo u najveće dućane, u one koje imaju bar deset blagajna. Trebale su nam ogromne kutije, one u kojima su perilice i hranilice za djecu. Tako je to kad se seliš, uvijek imaš više stvari nego što misliš. Uvijek vidiš da si imućniji, a to me je veselilo. Moja nam je mama natovarila pun prtljažnik zimnice, kiselih krastavaca, i paprike s gorušicom, i voća, i cikle. Kao da odlazimo na strani, neotkriveni kontinent, a ne samo u drugi grad gdje imaju i iste dućane, i vrtove, i telefonske mreže.

Naš stan je bio dvosoban, približno jednako velik kao onaj u kojem smo živjeli prije. Kutije sam složila jednu do druge uz zid u blagovaoni; činilo mi se preglednije ako imaš sve stvari na jednom mjestu. Onda sam otišla u kadu. Te su stvari u novim stanovima važne, kako se prilagodiš predmetima koje ne možeš promijeniti. Kada je imala pomalo neravno dno; kada sam legla, pod leđima bih osjetila izbočine. No tople je vode bilo dovoljno. Iako je bilo ljeto, natočila sam si punu kadu vruće vode. Dobro je bilo znati, za trenutke kad stisne zima, a tjelesna temperatura mi najednom padne i puna kada vode postane stvar preživljavanja. Nisam znala kakve su zime u drugom gradu; svaku stvar malo precijeni, govorio je moj otac. Svaku osim dobrih.

Kad smo izvadili stvari iz kutija, složila sam ih i stavila pod krevet. Moj muškarac je dobio posao na određeno vrijeme pa smo mislili da ćemo jednoga dana opet otići. Nije mi imalo smisla bacati kutije pa poslije tražiti nove. Papir ima prilično dug životni vijek, duži nego ljudi. Kad bih ostavila kutije takve kakve jesu i ne bih ih dirala, nas dvoje bismo umrli prije nego bi se bilo kako promijenile, rekla sam muškarcu. Odvratio mi je da se smrt ne smije spominjati samo tako, kao da je kiša ili uplatnica koju treba platiti. Onda je pokucao po rubu kreveta, jedanput svakom rukom. Uglavnom nije bio praznovjeran, a kad je bio, uzimao je to smrtno ozbiljno.

Cijeli smo dan slagali stvari na police. Manje stvari, one koje se mogu uzeti samo jednom rukom. Knjige, okvire za slike, šalice. Kupila sam si novu svjetiljku za čitanje, posebno za ovu priliku. Kao da mi je trebao izgovor da to učinim. Prijašnja je imala posve raskliman vrat i dok sam čitala knjigu koja me ne bi baš privukla, pogađala sam koliko ću strana pročitati prije negoli se spusti i ugura svjetlost nekamo pod krevet, izvan dosega mojih očiju. Nova je bila malešna, praktična za prenašanje. Pričvrsti se na noćni ormarić kao kvačica. Tako više nisam imala nikakvih izgovora. Moj muškarac je donio mnogo stvari za posao: diskete, CD-romove. Imali smo samo jednu ladicu za donje rublje, pa sam tako slagala stvari na dvije hrpe: na lijevu za mene, na desnu za njega. Ujutro se uvijek kasni, pa sekunde kad tražiš prave čarape mogu biti kritične.

Ja nisam ništa radila. Imala sam nešto ušteđevine i htjela sam vidjeti kako je to kad si po cijele dane kod kuće. Nikada prije nisam imala tu mogućnost: biti bez vremenskih ograničenja za neograničen broj dana. Zamišljala sam da ću naučiti kuhati stvarno zamršene stvari i krpati čarape onako kako treba. Profesionalno. Krpanje čarapa za mene neće biti potreba, nego hobi. Kad netko dođe u posjet a moj muškarac hoda okolo u čarapama, možda ću reći, pogledajte tu petu, zar nije kao nova. Ili ću možda bojati radijatore, obrubljivati ih čipkastim uzorcima. Prije ili kasnije će se čuti za mene i doći će ih slikati za časopise i onda će svi htjeti da i njima obojim radijatore, ali ja ću reći ne, to ne radim za novac, to je samo moj hobi.

Susjedi su bili nevidljivi. Kad smo muškarac i ja prvi put išli kroz hodnik, činilo mi se da čujem disanje, glasno disanje, kao da su svi stanari susjednih stanova pritiskivali nosove na vrata. U kutu kraj vrata od stubišta visjela je uokvirena panorama grada. Nisam znala je li je tamo objesio koji od susjeda ili je pak u ovom gradu takav običaj. Zamišljala sam sve hodnike u zgradi i onda u gradu postavljene jedan za drugim, kilometre i kilometre hodnika, presječene uokvirenim panoramama. Kada bi postojao zakon da treba sve panorame zamijeniti čim se u gradu pojavi neka nova zgrada, moglo bi se s tim dobro zarađivati. Svi bi htjeli postati fotografi i investirati u zrakoplove i balone. Razvili bi cijelu granu industrije. Moj muškarac i ja se nismo bavili ničim sličnim. Muškarac je radio u informatici, a ja sam se brinula za njega, kada je bio doma.

Nismo išli odmah razgledati grad; mislim da je to bila greška. Gradovi prečesto postanu domaći, odjedanput si jednostavno tamo i više te ne zanimaju. Prvi dan kada sam ostala sama kod kuće, otišla sam do tržnice u blizini. Bila je već skoro jesen i štandovi su bili krcati sezonskim voćem i povrćem, krumpirom i jabukama i takvim stvarima. Kupila sam svega po malo, sedam papirnatih vrećica. Onda sam otišla ravno kući i kupljeno složila na pult. Otkrila sam da obožavam rezati tikvice. Bile su baš onako mekane da je nož išao kroz njih gotovo bez napora. Obožavala sam trenutak kad bi koža jedva primjetno popustila pod nožem. Spremala sam ih zajedno s patlidžanima, ali patlidžani nisu bili tako zabavni. Naporno ih je bilo guliti. Tako sam s vremenom kupovala samo tikvice, skoro svaki dan. Kad sam ih se zasitila, spremala sam ih u zamrzivač. Pola kile tikvica, rekla sam na štandu, a prodavač je rekao hoće li te tri biti u redu, gospođo. U ovom gradu su svi govorili na način kao da nema mjera za težinu nego samo komadi. Pet bresaka će biti u redu? Dvanaest šljiva? Vraćajući se, činilo mi se da se zrak na hodniku giba u valovima; kao da su susjedi upravo zalupili vratima i sakrili se preda mnom.

Uzela sam čistačicu, više zbog društva nego čišćenja. Činilo mi se da pri upoznavanju ljudi u drugom gradu moraš početi od dolje. Čistačica je došla pola sata prerano, bila sam još u pidžami. Dok sam se presvlačila iza vrata spavaonice, govorila je bez prestanka. Htjela sam joj pokazati gdje su metle i krpe, ali je viknula, ne, ne, ostavite, sama ću. Rekla je da je to zabavlja, da mora sama otkriti gdje su pomagala i da je žalosti kad ljudi nemaju sluha za to. Pitala sam ju da li puši, rekla je samo uz kavu. Kada smo završile s poslom, skuhala sam kavu, a čistačica je iz džepa izvukla dvije kutije cigareta, jednu punu i drugu napola praznu. Onda je pušila kao da će sutra umrijeti. Uz sav taj dim uopće nije došla do riječi. U jednom satu sam dvaput ispraznila pepeljaru. Kad je otišla namjeravala sam nazvati mamu i pozvati je u posjet da vidi kako mi je sve lijepo i čisto. Razmišljala sam bih li mogla naći posao u kojem bih cijeli dan rezala tikvice. Znala sam da bih bila dobra, stvarno dobra i stalno bih se trudila postati još bolja. One kocke. Druga mogućnost je bila da podučavam djecu na posve osnovnom stupnju – računanje i rečenice iz prve čitanke. Uroš ima sat. Miha ima mamu. Jesu li ih u međuvremenu osuvremenili? Peter ima playstation. I na to bih se navikla.

Dani su prolazili. Došla je kasna jesen. Moj muškarac je imao mnogo posla, sve dulje je ostajao u uredu. Jednog sam kišnog prijepodneva sjedila na balkonu i gledala ljude koji su prolazili. Leđa, duge kolone leđa. Trebalo mi je društvo. Jedini ljudi u gradu koje sam poznavala su bili oni o kojima mi je govorio moj muškarac. Kolege s posla. Serviser fotokopirnog stroja. Direktor. Vratar. Odlučila sam da neću mariti ni za jednoga od njih. Izmislila sam si posjetitelja, tihog i nenametljivog, ali spremnog pomoći. Nekoga koji me neće smetati u poslu, a bit će uvijek spreman za razgovor. Zamislila sam ga po dijelovima. Mudro, iskusno lice. Na sljepoočnicama sjeda kosa. Jednostavna ali elegantna košulja, crne čizme koje nikada ne izlaze iz mode. Smjestila sam ga uz vrata, kraj stalka za kišobrane. Nije mi se činilo pametnim zvati u kuhinju nekoga koga sam tek upoznala. Nazvala sam ga Vinko. Malo sam morala promisliti prije nego sam došla do toga. Činilo mi se prisnim i nenapadnim imenom na koje bi se lako naviknula. Osobno nisam poznavala nikakva Vinka, tako da se nisam trebala bojati da ću ga s nekim zamijeniti. Ime sam morala dvaput ponoviti; drugi je put posjetitelj slegnuo ramenima i raširio ruke što sam shvatila kao potvrdu.

Ispočetka sam morala samu sebe opominjati da nisam sama. Kada je moj muškarac otišao na posao, ustala sam i otišla u kupaonicu samo u gaćicama. Onda sam postala svjesna situacije pa se brzo omotala ručnikom, nadajući se da Vinko nije opazio. U našem odnosu nije bilo ničega seksualnog. Nisam mu htjela buditi lažne nade, riskirati da pomisli da sam nimfomanka ili preljubnica. Moj muškarac i ja smo se često voljeli, tiho i ponekad glasno, a tada mi se činilo da od disanja susjeda vibriraju zidovi i crjepovi padaju na asfalt. Moj muškarac je raširio ruke i zabacio glavu i znala sam da je zaboravio na sve, na posao i na promočene đonove cipela i na smrt koja nije kao kiša. Vinko kod takvih stvari nije imao što tražiti. Postojao je samo za trenutke kada je u stanu zjapila praznina i učinila ga otvorenim i ranjivim kao puževa kućica.

Polako smo počeli stvari raditi zajedno. Vinko je sjedio u predsoblju i mrmljao sebi u bradu dok sam ja sjeckala luk. Postavila sam si izazov da ću u tri dana upotrijebiti sve stare zalihe iz hladnjaka. Tako da sam spremala kisele krastavce na roštilju, polpete od graha, prilog od cikle. Neka sam jela već kuhajući bacila, ali veselilo me gledati kako stvari nestaju. Tu i tamo sam

ga pitala za mišljenje. Da stavim malo kumine, Vinko, rekla sam, ili pak, misliš da se krumpir može pirjati u vlastitom soku? Kad je ručak bio gotov, sjela sam pred televizor. Činilo mi se da to zaslužujem. Vinko me oduševio gledanjem poslijepodnevnih repriza košarkaških utakmica. Došao je iz predsoblja i sjeo na stolicu pored kauča. Upozoravao me na detalje igre, tehniku određenih igrača, trenerske taktike.

Moj muškarac se stvarno razumio u košarku i radovalo me da ću s njim moći ravnopravno raspravljati. Jednog dana, kada sam mu poslužila ručak, izletjelo mi je. Dobro smo skuhali, rekla sam. Moj muškarac je čudno pogledao. Tko to mi, pitao je. Rekla sam ja i štednjak. Postalo mi je vruće. Moj muškarac me je gledao i gledao. Nisi trudna, je li, upitao je, i rekla sam: daj, molim te lijepo. Onda smo dugo šutjeli. Tema je lepršala mimo prozora, a u stanu je bilo prazno, prazno.

Nikada se nisam sjetila pitati Vinka što se može raditi u gradu, odakle se može vidjeti panorama i imaju li kakav muzej. Nije mi palo napamet, iako bi mi to Vinko mogao reći. Tamo je bio doma. Uskoro se posve udomaćio. Prvo sam ga našla za stolom, onda na neobičnim mjestima. Sjedio je na vrhu police s knjigama ili se ispružio u kadi. Jednom sam ga ugledala kako visi s lustera u dnevnoj sobi. Ali, to me ne bi uznemiravalo, Vinko je samo čovjek, kao i ja, i baš kao i ja htio je vidjeti kako je to kad imaš neograničenu količinu vremena. Slušao me kada sam mu govorila o tome kako sam živjela u prijašnjem gradu. Slagala sam rublje u perilicu i tumačila mu na kolikoj je udaljenosti bilo posađeno drveće pod balkonom. Bilo je nečega u tome, nekakav smisao, iako ga nisam znala definirati. Vinko je sjedio na rubu kade i kimao glavom. Uvijek je znao što mu je činiti.

Jednoga je jutra imao oko vrata svezanu kravatu koju je ujutro moj muškarac zaboravio. Bila je plava s bijelim točkama, išla je uz odjeću koju je moj muškarac nosio na sastanke. To me iznenadilo. Vinko je bio lojalan, nije uzimao stvari koje nisu bile njegove. Iako se po stanu slobodno kretao, shvaćao je da je još gost. Vani je sniježilo, sitna bijela zrnca su padala na blatno tlo i nestajala. Sniježilo je bez pravoga učinka. Prošlo je skoro pola godine otkako sam se s muškarcem preselila ovamo. Ništa se nije promijenilo. Ništa nije zapravo nestalo. Moje vrijeme je bilo isto, neograničeno. Gdjegod pogledaš, kakogod okreneš, ništa nije bilo drukčije.

Pogledala sam Vinka. Kimnuo je glavom. Onda je skinuo kravatu i dao mi ju je.

Ne znam što je bilo prvo što sam čula. Negdje iznad moje glave moj je muškarac ubrzanim, povišenim glasom govorio o cijevi. Radijatorskoj cijevi. Odlomila se i cijela je kuhinja bila prekrivena vodom koja je briznula iz radijatora. Udarila sam se u glavu. Vjerojatno me je to spasilo. Uvjetno, naravno; da moj muškarac nije uskoro došao kući, umrla bih od gušenja. Moždanog krvarenja. Pothlađenja. Ili neke treće rime.

Onda sam čula još mnogo toga. Da smo prenaglili sa selidbom, s promjenama, s mišlju, da smo sve ostavili za sobom. Tugovanje vjerojatno traje, to znaju svi, poboljšanje je barem u prvih nekoliko godina prolazno. Uopće, ako je riječ o smrti djeteta. Nije za šaliti se, ponavljali su, nije za šaliti se. Kao da bi se netko od nas dvoje šalio. Pet dana sam bila u bolnici. Muškarac je u međuvremenu pospremio stvari u stanu, u druge kutije, ne u one koje sam spremila pod krevet. Te nije htio ni taknuti. Kad bi na koju slučajno naletio, kucnuo bi o drvo, jednom svakom rukom, zamišljam. Nisam ga pitala je li imao osjećaj da nije sam, je li mu se činilo da je u stanu još netko. Nisam htjela da misli da se u trenucima kad je bio doma nisam dobro brinula za njega.

Sa slovenskoga prevela Jelena Tušek

Vrijeme

Nejc Gazvoda

Došla si na autobusnu postaju minutu iza mene i odmah zapalila cigaretu. Ne pušiš najskuplje cigarete. Studentica si, kao i ja. Gledam te kako kopaš po maloj crnoj torbici koja lijepo pristaje uz tvoju kosu. Naslonio se na pleksiglas stajališta i okreneš glavu u smjeru iz kojeg će doći autobus, zatim okreneš glavu u mojem smjeru. Nasmiješim ti se i ti se nasmiješiš meni, malčice i nekako nabrzinu, kao da te je strah da ću ti se obratiti. Ili te je strah starije gospođe modroplave kose koja drijema na klupici. Ili gospodina srednjih godina, koji je ruke zabio duboko u džepove iznošene kožne jakne i svako malo prolazi rukom kroz rijetku, svijetlu kosu. Možda te je strah, što bi oni mislili. Bilo bi bolje kad bih ti rekao što ja mislim.

Mogao bih ti se obratiti i ustanoviti da si ugodna, simpatična i pričljiva. Brzo bismo našli zajedničku točku u toj minuti čekanja autobusa.

Kada bi autobus došao na stanicu, zajedno bismo ušli i sjeli, i razgovarali bismo sve do moje ili tvoje stanice. O faksu i o tome plaćaš li mnogo stanarinu. Tražio bih te broj mobitela i dala bi mi ga. Sljedeći dan bismo se našli na kavi i razgovarali o svemu. Doznao bih više o tebi. Imaš li brata, sestru? Recimo da imaš mlađeg brata i stariju sestru koja je već diplomirala i živi s dečkom u malom unajmljenom stanu. I ti želiš živjeti sama, iskusiti tu slobodu. Smijemo se i ja blago dotaknem tvoju ruku dok otresaš cigaretu u pepeljaru. Oprostimo se laganim, brzim poljupcem u obraz. Sastanemo se opet za nekoliko dana; ovaj put sjedimo bliže, više se dodirujemo. Na oproštaju te poljubim i ti mi nježno uzvratiš poljubac. Za nekoliko mjeseci prvi put spavamo zajedno i ujutro ne nalazimo riječi jer nam je oboma pomalo neugodno. Samo ležimo, a ja te ljubim po vratu. Prođe nekoliko mjeseci i upoznao sam tvoje dvije cimerice, a ti moja tri cimera. Sljedeći vikend ćeš prvi put prespavati kod mene. Prvi put se posvađamo. Ne sviđa ti se što sam nepovjerljiv, sanjiv i neodgovoran. Meni se ne sviđa što si preglasna kad se napiješ i što sve mora biti po tvome. Prolaze godine i oboje smo pri kraju studija. Seksamo se dvaput, triput tjedno jer smo preumorni. I već se predobro poznajemo. Ti diplomiraš prva jer si vrednija. Ja otegnem još jednu godinu. Živimo zajedno u malom unajmljenom stanu. Zaposlim se prije tebe i radim dvanaest sati dnevno da možemo platiti stanarinu. Uskoro se i ti zaposliš i vidimo se samo navečer, nakon večere. Razgovaramo o svakidašnjim stvarima. Nakon nekoliko godina zatrudniš i rodi nam se djevojčica. Za vjenčanu kumu uzmeš sestru. Kad djevojčica napuni tri godine, preselimo se na gornji kat kod tvojih roditelja. Nađem novi posao, ti drugi put zatrudniš i odlučiš ostati kod kuće i brinuti se za djecu. Rodi nam se još jedna djevojčica. Ja sve više radim i sve manje razgovaramo. Djeca su ostavila traga na tvome tijelu. Grudi su ti se objesile i ne možeš se riješiti masnih naslaga na trbuhu i stražnjici. Počneš bojati kosu kričavom bojom i ići na aerobik. Ja na kraju ostanem bez kose i malo me probada u leđima. Preselimo se u kuću blizu mog radnog mjesta. Prva kći odlazi na studij, druga je u srednjoj školi. Problematičnija je od prve i nađem je kako puši travu u šupi. Ljutiš se, ali ti je zapravo svejedno. Izgubila si svu energiju, cijele dane gledaš televiziju, a ja još radim kao konj. Umre ti majka. Meni umre otac. Ljut sam na tebe jer nećeš ići sa mnom u brda. Na poslovnom seminaru spavam s deset godina mlađom kolegicom. Starija kći se uda i uzme mlađu za kumu. Predam je tamnokosom, zelenookom mladiću i napijem se, tako da me praktički moraš nositi kući. Mlađa kći ne ide studirati, nego se zaposli u tekstilnom poduzeću i dobije dijete. Ne želiš se brinuti za njega, govoriš da to neće biti tvoj unuk dok se ne uda za njegova oca. Kći prekine sve veze s nama.

Odem u mirovinu. Pristaneš ići sa mnom u brda. Na putu u dolinu udari me kap i umrem. Deset godina živiš sama u kući, zatim te kćeri daju u starački dom i podijele kuću. Za pet godina umreš i nakon tvog pogreba mlađa kći se na karminama tako napije da je vode na ispumpavanje.

"Oprosti", kažem ti kada se lagano sudarim s tobom pri ulazu u autobus.

"U redu je", odgovoriš i nasmiješiš mi se. Ja ti ne uzvratim osmijeh, nego sjednem sam postpuno straga. Gledam tvoju crnu kosu koja pada na naslon sjedala nekoliko redova ispred mene. Razmišljam o tome kako ti želim nauditi. Ili možda ne želim nauditi sebi. Između junaka i sebične svinje tanka je linija. Tokac kaže da će vrijeme reći stop. Ali u meni uvijek iznova zataji. Autobus krene. U njemu sam ja, ti i još nekoliko ljudi – tu je i ljubičasta gospođa i muškarac u kožnoj jakni. Svi idemo prema tvojoj stanici, koja je na kraju za sve ista. Ne znam bi li vrijeme vožnje rado provela sa mnom, crnokosa djevojko. Ne usudim se pitati te to. Zato ti činim nepravdu. Tebi i vremenu. Možda ću jednom riskirati i reći: "Vrijeme je za još jedan krug". Ali ne danas.

Popraviš kosu i ustaneš. Glavu prislonim na prozor i zagledam se van. Izađeš jednu stanicu prije mene.

Sa slovenskoga prevela Katarina Batista

Sve je u redu

Andrej E. Skubic

"Što onda napravi deda?", pitam. Jednim okom trudim se gledati televiziju, ali pokušaj je beznadan. Lana u rukama drži slikovnicu o mišiću i koki koji se idu kupati, njezine su modre oči znatiželjne, razmišljaju duboko kroz lijevo uho. Tako su modre i ozbiljno misle. Šale i izvlačenja su zločin. "Što napravi deda?", pitam još jednom, iako malo odsutno. Entuzijazam nije nužan: sudjelovanje jest. Nakon vijesti glavne su novosti i tako prošle. Deda baš nije oduševljen Laninom interpretacijom te konkretne pričice iako ona već ukazuje na naprednost mašte. Prema njezinom objašnjenju ja sam u slikovnici mišić koji napuše bazenčić; koka koja bazenčić napuni vodom je Lana. Zbunjuje ju to što mišić u slikovnici pored ogromnog nosa, brčića i ljubičaste majice, ima još nacrtan i rep, a ja ga nemam. No ne baš previše. Zapravo ustraje u tome da i o-o, *u stvarnosti* ima repić, samo što ga ona ne zna naći. To je manji problem. Zapravo, mislim kako te tako drugi pokušavaju smjestiti u svemir. Ponekad se pitam. Što ja znam. Mislim, možda sam u njezinim očima samo nekakva neuspjela preslika tog pravog, rekao bih potpunog o-oa, zapravo prave prirode o-ovstva kakvo bi moralo biti, i isto bi imalo razne dodatke, zajedno s impresivnim repom koji se silovito vije u zrak, kao što su ga nekada imali naši preci od kojih smo degenerirali. Kada ju vozim na biciklu voli mi dizati majicu i prstima bockati po trtici u nadi da će naći ščućureni organ. "Gegi bum-bam!", usklikne Lana pobjedonosno. Kad je bazenčić napunjen, na pozornicu dolazi slonić Gašpar u golemim kupaćim gaćama i baci se u bazen, tako da u njemu više nema prostora ni za mišića ni za koku. Dramatičan vrhunac pripovijesti. Dakle, kao što sam rekao, čini mi se da dedi to objašnjenje malo ide na živce. Zašto je baš deda *slon*? U slikovnicama se pojavljuju daleko fascinantnije životinje. Ne treba baš biti lav – ne treba niti pretjerivati, ali tu su i nojevi, jazavci...

"Bum-bam!"

Lana se na guzu baca u bazenčić pa štrca na sve strane. Jebeš takvo kupanje. Toplice. Mislim, ne razumijem potpuno ni što penzioneri vide u toplicama. Ajde još preko zime, ali preko ljeta... Horde ljudi. Svi oko blatne lokve u kojoj je temperatura preko trideset stupnjeva, izgledaju ludo relaksirani i ostavljaju dojam kao da je namjera da se ovdje za vrućih dana malo *namočiš*. Da lakše preživiš. Koliko znam, to bi za vrućih dana značilo da se *osvježiš* ili tako nešto.

Isparena tekućina iz njedara majke Zemlje pomiješana sa znojem stotina homo sapiensa koji su dosegli taj stupanj inteligencije da usred ljeta pužu u vruću vodu – mislim??? I među njima ja, ležeći potrbuške u dječjem bazenčiću. Oslanjam se na laktove, mokar čuperak na vratu mi se spaja sa znojem. Koja ugoda.

No, Lanu to još ne odbija. Lani topla voda za vrućih dana nije nikakva prepreka, ali – voda jest. Njezini rukavčići plavičasto svijetle, nasmijanu bradu diže u zrak. Na drugom kraju dječjega bazenčića na trbuhu leži Klara i smije se Lani. Tko se ne bi. Ne znam zašto me tako jako stišće u trbuhu

"Gledaj, mama je ribica", šapnem Lani. Ona se okrene prema mami i začuđeno ju pogleda. "Mama ne", kaže. A zatim: "Ne lrlrlr".

Vani se, iza debelog stakla koje odvaja unutarnje kupalište od vanjskoga, mrači. Znam da će se uskoro vidjeti i prva munja. Unutar kupališta stoje dva visoka krana i kad bi koji od njih pogodila munja, bio bi to pravi spektakl, a možda i opća opasnost. Jel' netko nekada već bio elektrošokiran u bazenu u toplicama? Svih tisuću preznojenih komada koji su odjednom bili u bazenu? Bi li to bilo moguće?

Vani tiho, prigušeno zagrmi. Lana se trgne i pogleda preko ramena, preko naslona kauča, potom pogleda mene. Nad nama se vuče tutnjanje neba: bilo je još dovoljno daleko da se odjek razvukao naširoko, jako široko, stotine metara dug. Na Laninom je licu očekivani izraz. O-o?

"Jel' zagrmjelo?", pitam te i ja malo okrenem glavu – ne da mi se okrenuti do kraja. Da, bit će nevrijeme. Večer se već polako spušta, ali ipak je mračnije nego što bi trebalo biti kad bi sve bilo normalno; s te strane zapravo i nema toliko oblaka. Vjerojatno je baš iznad nas, nad krovom zgrade, već prilično crno. Mrklina zraka ispred prozora još nije zlosutna, iako je nekako turobna.

"Da", kaže Lana.

Vani šušti lišće; počeo je blagi vjetar. Lana me gleda i malo joj se smije.

Lana rukom nespretno otrgne peteljku maslačka i nestašno me pogleda. Stojimo u visokoj travi, tik uz rub pokošene. Klara stoji malo više, na nekih trideset metara, pored klupe gdje nam je torba, kamera, užina. Lijepo je popodne. Pogled je veličanstven unatoč tome što nismo posebno visoko. Na jednoj se strani vidi do Nazarija, Bočne ob Dreti, Nove Štifte, a na drugoj strani sve do gora koje zaklanjaju Robanov kut. Malo niže, tristotinjak metara u stranu, vidi se kuća, veliko imanje, sigurno nekakav seoski turizam. Dobar položaj, iako bi mogli imati nešto više infrastrukture. Nemaju niti jedno dječje igralište, na primjer. Da, nekada me to nije toliko zanimalo. Iza nas šuma. Malo je maglovito, nebo prekriva siva koprena pa je i malo hladnije, što je zapravo jako dobro. Dosta nam je vrućine. Za Lanu je idealno.

"Iiiiiii!" peteljkom maslačka navali na moje gole noge. Malo se blesavo osjećam, ali moram početi poskakivati; takva mi je uloga i uopće konvencija tih stvari. Poštujem to. Lana škaklja. Lana škaklja o-oa. Lana se jako smije. Lana je čudesno dobre volje. Čudno, ali kad ju na trenutak pogledam, čini mi se da je njezin pogled usprkos tome neobično tup. Sumnjivo tup.

*

"Jel' smiješno?" Pitam je i malo više se okrenem prema njoj. Da, počelo je puhati; zaista je nevrijeme na putu.

"Da", kaže Lana i ispusti slikovnicu. Bauljajući polako i ona se uspravi. Uhvati se za naslon kauča i zagleda se prema van. Udar vjetra i lišće se zatrese na drvetu; prozor je zatvoren, ali gotovo da možemo čuti šuštanje javorova, iako bih rekao da je riječ samo o poetičnoj utvari, s obzirom na to da su prozori novi, plastični i s peterostrukom izolacijom, dakle takvi zvuci neukroćene prirode nemaju šanse. Lana se oduševljeno zagleda u lišće.

"O-o!", uzvikne i pokaže na donje srebrnaste strane listova koji se neprestano pokazuju dok se grančice njišu.

"Što je Lana?", pitam i provirim prema gore kako bih vidio je li mrak već doista pokrio nebo iznad nas ili još možda postoji nekakva nada da će se oblaci odvući nekamo drugamo.

"A", neodlučno reče Lana.

"Hoćeš mi nešto reći?" Iza tog pitanja, kao i obično, slijedi kratak trenutak tišine. Lana zagrli naslon i zamišljeno gleda prema van.

"Da", kaže potom.

Gledam je sa strane. Ocrtava se njezin zamišljen profil i unatoč nenadanom polumraku još ga je moguće dobro vidjeti.

"Tata bi rado da mi ti nešto kažeš", kažem. Okrene se prema meni, nasmije se, a potom se pokloni. Njezini mi se topli prstići prime za obraze, pritisne mi obraz na lice, skoro sasvim na usta. Meke, sitne usnice. Najmekše usnice na svijetu.

"Hoćeš da ti otrgnem list?", pitam.

Lana snažnim koracima hoda po vodi. Naravno, snažan dojam ostavlja zato jer se ziba amo-tamo, a u biti je cijelo vrijeme na granici toga da bubne koliko je duga i široka. Smije se na sav glas, njezin svijetloplavi kupaći kostim mlatara amo-tamo, a zatim joj se smiješak nekako zaledi, oči joj se izgube i korak postane nedovršen. Samo za trenutak, dovoljno da ubode u želudac; ipak već se smije, postavi se na rub dubljega dijela i potom skoči prema naprijed. Klara i ja se pogledamo, oboje mislimo potpuno isto. Tu nema sumnje, iskustva su zajednička i iscrpna, nije moguće da netko od nas dvoje pomisli na nešto drugo. Ali sve je u redu, trajalo je samo sekundu, a na takve smo sekunde navikli, s njima nije problem živjeti. Voda špricne na sve strane. Možda je malo pretopla, to bi mogao biti problem. Ne smije se pregrijati, može biti pizdarije, pizdarija će biti ako se pregrije.

"Jaaa", zapjeva. Moram se nasmijati. Lišće se pod prozorom trese u sve jačim udarcima, po cesti se može vidjeti sitan ružin prah koji se amo-tamo podiže od asfalta. Možda bude tuče, prave su okolnosti za nešto takvo. Klara je u gradu, Bog zna gdje je parkiran auto. Možda će ga opet izlupati. To smo već doživjeli.

"Lana, tata ne može otrgnuti list", kažem. "Predaleko je".

Lana zastane i nekako me zbunjeno gleda. Čini se kao da me modre oči pitaju; no, pa zašto si se onda ponudio? O-o, dogovorili smo se da ne natežeš.

"Tata bi skočio van, na cestu, ako bi se rastegao do lista", kažem kako bih se izvukao.

Još onaj upitni pogled.

"Bum-bam", pokušavam objasniti razumljivijim riječima. Lana se nasmije, jednu ruku položi na naslon. Onaj smiješak u jednom trenutku postane nekako grčevit, ruka na naslonu malo se stisne i u laktu se blago zatrese, pogled najednom skrene udesno, a potom i lice. U trenutku znam.

nova slovenska književnost

Lanino je lice, dok me još škaklja s tom maslačkovom peteljkom po golim nogama, potpuno neobjašnjivo. Smije se, gleda me, a čini se kao da me ne vidi. Možda su joj oči za milimetar više usmjerene ulijevo od tamo gdje ja doista jesam. Možda su za nekih deset centimetara usredotočene dalje od tamo gdje doista stojim. Ipak, smije se i pruža ruku s odlomljenim cvijetom prema meni. Ne znam što bih mislio. Tako je vesela. Još nikada nije bilo tako. Čučnem: zapravo gleda pored mene. Sada je i smiješka manje, njezine su oči uistinu ozbiljne, zamišljeno ozbiljne.

"Lana", kažem joj, "možeš li pogledati tatu?"

"Ne", zamišljeno odgovori. Još i govori. To je nevjerojatno.

"Lana, osjećaš li se loše?", pitam. Iako Lana gleda više udesno i još stoji, ipak odgovara:

"Da", kaže.

Kao posječena padne u vodu. Nema sumnje u to, ali zato što ležim na trbuhu u toploj vodi ne mogu biti od pomoći: kao u onim snovima kad pokušaš potrčati, ali ne možeš. Velikim se zamasima nastojim uspraviti, doći naprijed, prema njoj. Glavica s rozim šeširićem njiše se nad sitnim valovima toplica poput patkice; hvala Bogu glavom je okrenuta prema natrag, ruke su joj u padu povučene naprijed i prema gore kao u kakvom pokretu obožavanja i sad su se tako ukočile, tako da je vodoravno položena pa joj je brada iznad vode. Odostraga se jedva vidi kako se blago diže gore-dolje, gore-dolje.

Munjevito jurnem s kauča i zgrabim je. Imam je u rukama, ali više to ne mogu zaustaviti: tiho zaplače, i već se odmiče, sve dalje, svake ju je sekunde manje. Nema sile na svijetu koja bi ju u tom trenutku mogla zaustaviti. Usnice joj se svijaju, još tihi jauk, zatim ju stegne i više nije tu.

*

Koliko mi sklisko tlo dozvoljava, bacim se prema njoj; kao da sam na usporenoj snimci. Vrijeme, u trajanju od najvjerojatnije jedne sekunde, rasprši se u bezbroj djelića koji se razlete po cijelom bazenu do najudaljenijih kupača koji se veselo zibaju u vodi ili sasvim do onih koji kod kafića srču Coca-Colu i ližu sladoled, pa do onih koji se izležavaju na ležaljkama, na ručnicima, udobnost i vodena para, mislim, nema što. Već ju imam u rukama, držim je pod pazuhom, tvrda je, polako rukama nespretno udara malo prema gore, izgleda poput prevrnute igračke u kojoj je nešto zapelo, a kotač se nemilosrdno vrti; pokušava je pomaknuti s mjesta. Više nikamo ne ide. Ne trebam ni vidjeti da bih znao. Znam da gleda ravno gore, očima kao bijelim porculanom, znam jer joj se oba pazuha jednako tresu u mojim dlanovima, dakle obje se moždane hemisfere pale odjedanput. Znam da joj nožice okreće prema unutra, da su napete a nemoćne. Sve to znam, kao što znam da Klara već trči prema našoj torbi pokraj ležaljke i da su njezine oči širom otvorene, a ipak sabrane, adrenalinski su sabrane.

Kad je položim, leži na kauču poput trupla. Oči su joj izokrenute udesno, nepomične, kao na mrtvoj životinji. Jako su tamne i usmjerene nekamo drugamo. Bog zna što vide. Uvijek sam si time razbijao glavu. Nije čudno da su za to nekad govorili "Božje oči". Kada počne, uvijek se ukoči, zanese se, kao da joj se polako počinje otkrivati božanstvo u svoj svojoj veličini, postupno joj lice sve više plavi, grčevito drži donju usnicu i polako je, jedva primjetno, ritmički pomiče gore-dolje, gore-dolje. Možda vidi o-oa s golemim repom. Što ja znam. Držim je za oba ramena i gledam.

"Lana", kažem joj. "Lana?"

Još bih joj nešto rekao. Bog zna što. Bilo što, što bi pomoglo. Bilo što, što bi čula. Iako joj meko poljubim toplo rame koje se trese, bodem je čekinjastom bradom, kako god: otišla je. Najstrašniji je taj pogled – ne znam kamo gleda. Kad je primim, prsti idu kroz nju.

Zajedno s Klarom položim ju na klupicu pored travnjaka: Lana je sasvim udaljena i kako god se postavimo pred nju ne znamo vidi li nas ili ne. Sama ju zbunjena nesreća jede, diše plitko, lišce joj je blago modrikasto, ali ne jako, ne jako. Što je to? Može li se to nazvati punovrijednim napadajem ili ne? Bi li joj pomogao mali, sitni mlaz midazolama ispod jagodične kosti? To joj se ne bi sviđalo, još je malo svjesna, progutala bi ga, a to ne smije. Mora se polako probiti kroz sluznicu, izravno preko kapilara u krv, a potom u mozak gdje vjerojatno šalje hice frekvencije od 3 Hz na dio spojeva – to bi srušilo i nekoga mnogo većega od nje, dvogodišnje knedle koja sjedi i usporeno gleda uvijek više ulijevo. Da, istina je, to se događa. Uvijek gleda više u stranu, od veličanstvenoga pogleda na Nazare, preko Bočne ob Dreti i Nove Štifte, do Robanovoga kuta na sjeveru. Nebo je maglovito i pritišće. Još diše dovoljno ujednačeno. Veliki je Rogatec rastrgan, poput surove hridi trga trbuh zraka koji puzi. Lanine obrve blago, jedva primjetno, počnu podrhtavati gore-dolje, gore-dolje.

Više nema vremena za čekanje: previše je poplavila, svakog će trenutka proći dvije minute, a to se više ne može tek tako podnositi. Samo mirno. Iz kutijice izvučem malu pikicu, ispod je poput nekakve tube, gore ima dugi, stožasti vrat s okruglom bombicom na kraju. Stesolid, deset miligrama diazepama. Manguparija po ulicama ga guta u tabletama i ispire ga velikim gutljajima vina. Za nešto ipak vrijedi. Čak i za tako malo biće. U kutijici je još i mala tuba masti. Otvorim je i istisnem malo na vršak kažiprsta, zatim je zajedno s kutijicom odbacim na stol, u ruci još imam samo pikicu. Brzo joj namažem šiljasti vrat, zatim primim bombicu i zakrenem je da se odlomi plastika. Spremni smo.

Povučem Lanine hlače i pelenu prema dolje. Njezina je guza ispod velike pelene doista mala. Kad je primim i malo razmaknem guzove Lana trzne. Neobično, prisegao bih da je bez svijesti, ali kao da je barem komadić nje još tamo, još je tamo i čula je kako sam ju zvao.

"Lana", kažem. "Lana". Kad joj pritisnem vršak tube na sitni anusić ponovo nekako pokuša trznuti, kao da bi se htjela izmaknuti, ali ne može jer je ukočena i cijela je tamo, a ne ovdje, gdje je njezino tijelo u koje ću za čas ubosti plastičnu cjevčicu. "Lana, tata će ti dati lijek da se bolje osjećaš".

Znam da to neće pomoći; znam da u takvim prilikama objašnjenje ništa ne vrijedi; no stvarno se više ne opire, vjerojatno zbog toga što je više definitivno nema, iako se i prije tako činilo. Sada je gotovo. Sada je još samo nešto drhtajućih mišića koji su moj najdraži čovjek na svijetu. Do polovice potisnem tubu unutra i stisnem.

U vrućem jacuzziju leže tri starija tipa, onaj okrenut prema nama žmirka. Koliko će to još trajati? Sranje je ako predugo traje. Klara je nagnuta prema njoj, drži je za glavu i nešto joj šapće na uho, Lana se trese kao da je priključena na struju. Dobila je mililitar midazolama, uskoro bi trebalo početi djelovati. Ako ne počne u roku od pet minuta dat ćemo joj još nula pet, a onda više nemamo ništa čime bi mogli pomoći. Ampula u mojoj ruci tvrda je poput komada žice. U tom prostoru previše je vode, tople vode. Ako ovo još malo potraje, mogli bi početi u pamćenje, i u sve što jesmo, ubadati kalcij i vodu u količinama koje su opasne za neurone. Zaista previše vode. Oslobađa se glutamin koji otvara vrata novom kalciju. Neuroni su sve razdraženiji i pulsiraju, kucaju u ritmu iona, elektrona i kvarkova, tresu cijelo tijelo koje se vrti na planeti Zemlji. Kalcij oslobađa još više glutamina i to još više otvara vrata, i voda sve odnosi, stan, namještaj, igralište, slike u albumima, o-oov kompjuter, igračke; ako još duže potraje odnijet će ime o-o. Na kraju, zaključujem, odnijet će ime mama. Odnijet će sve, žabac bježi patkici, ali i njezina je kuća pod vodom, zajedno bježe do prasca, ali on već mora gledati kroz tavanski prozor, zajedno bježe od poplave sve dok ne dođu do zečića čija je kuća na brdu, sigurna od pobješnjele vode. Tamo zajedno papaju, zečić ima špinat i mrkvicu i jabuku i kruh, ali jednoga dana shvate kako imaju još samo jedan hljepčić kruha. Ako uskoro toga ne bude – kraj.

Kauč mi se uvlači u koljeno. Taj njezin strašni, crni pogled, širom otvorenih kapaka, sasvim udesno, tako da je veći dio očiju bijel poput vrućeg mliječnog neba iznad kojega su tama i vakuum. Svemir se okreće poput njezinih očiju, Venera, Jupiter, asteroidi, kvazari i crne rupe, sve puže nekamo na stranu i odlazi. Promatram je: Lanine se ruke počinju tresti, snažni udarci: to može i ne mora biti dobar znak. Klonula faza obično ne traje dugo. Samo da ne ostane u stanju odsutnosti. Njezini napadaji znaju biti tako prokleto komplicirani da toga nema ni u kakvom priručniku. Lana nadilazi sve priručnike. Meka koža njezinih nogu protrlja me po obrazima, cijela se blago strese.

"Lana", kažem. "Lana".

Zatim iznenada: na trenutak se ukoči. Naglo dignem glavu. Ukoči se, zatim glasno zastenje i ispusti dah. Mislim da ću i ja ispustiti dah. Kao da se pomaknula masivna zemaljska lavina. Izdahnula je. O, Bože.

Lana zatvori oči. O, Bože. Zatvori oči i počne disati. Udahne, izdahne. Izdah je nekako napet, stenjući. Ali to je u redu. To je čudesno. Oči su zatvorene, a lice spokojno. Slinava je oko usta, ali to je u redu. To je u redu.

Ležim na kauču.

Vani još tuli vjetar, pomislim, i kapljama šiba stakla, ali to je u redu. Otvorena kutijica, pokraj tuba i ispražnjena rektiola, odlomljena bombica na stolu, pokraj nje daljinski upravljač, razbacane revije, žuti plastični lončić s malom crvenom kutlačom. Spiker na televiziji još govori o porazu naših rukometašica. Knjižica o mišiću i koki je na podu, zajedno sa slonićem dedom. Sve je u redu, Lana. Čak i ako vani bjesni vjetar i grad i sve. Sve je u redu.

Dok ležim i žmirkam, misli mi polako odlaze. I tada, na onoj plastičnoj ležaljci, zahroptala je i zaplakala, iznenada je zaplakala, ali sve je bilo u redu, zatim još nekoliko minuta nije mogla zaspati, iako je bila potpuno smlavljena od trešnje – jednostavno je oko nje bilo previše buke. Tražila je dudu, ali je nismo imali sa sobom. Na kraju je svejedno zaspala. Na kraju je zažmirila pred onim spektakularnim pogledom na Nazare i prema Robanovom kutu, uzdahnula je i opustila se, odahnula je u svijet snova, ništa joj nije smetalo, ni oblaci, ni ništa. Trajalo je dvadeset minuta, ali je završilo. Sanjam kraj, sanjam same krajeve, sanjam da diše, sanjam zrak u plućima i neke pjesmice, o sunčeku i mjesecu i zvjezdicama presvijetlih: mir.

Vjerojatno već u polusnu čini mi se da pružam ruku tamo van, kroz pukotinu na oknu, u tamu i mraz i kišu kako bih dohvatio blijeđeći mokri list koji očajno poigrava pod udarcima i mlazovima, ruka mi drveni, osjećam samo neprijateljstvo prokletoga, prokletoga neba koje mi probada kožu, a zatim sve manje i manje do trenutka kad mi je dlan već gotovo sasvim drven i zapravo više ništa ne osjećam dovoljno. U blijedoj se svjetlosti blijeđeći list izmiče; nikada ga neću uhvatiti, dođe mi blizu, a zatim se opet s ledenim prijezirom odmakne, igra se sa mnom, lice mi se utapa u rominjanju sitnih kapljica, oči su mi zbog bolnoga šibanja već gotovo potpuno zatvorene, a zatim potpuno zatvorene. Kako mi oblaci mogu tako nešto napraviti, mislim si, a zatim na rubu odrvenjelog dlana, koji je već gotovo odumro, osjetim prijaznu mekoću istražujućih toplih prstića koji obuhvaćaju moje zapešće tako da ih mogu primiti i povući ju unutra.

Sa slovenskoga prevela Sanja Šimatić

oksa.hr

U brodogradilištu

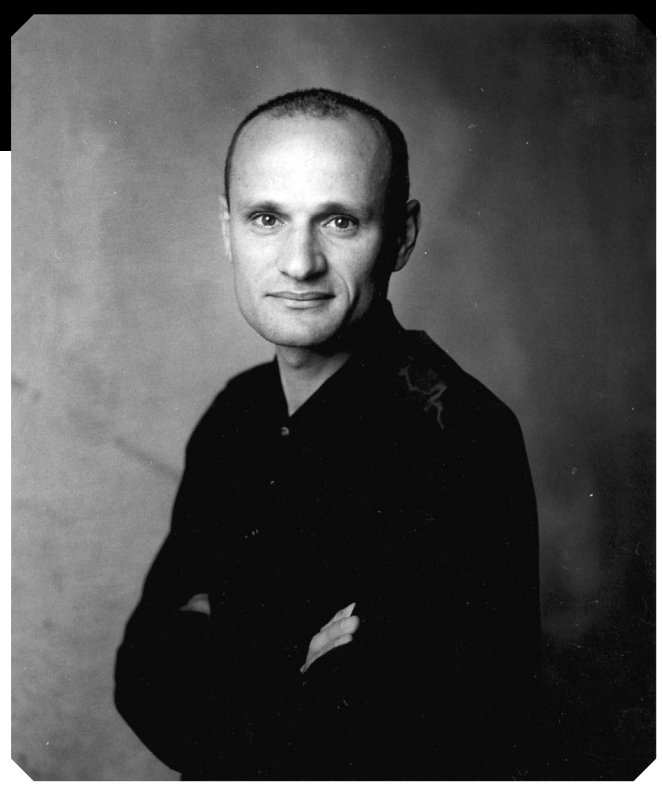

Dušan Šarotar

Mario je gledao more zaljubljenim očima. Bilo je još rano, sunce se tek popelo preko priobalnoga gorja daleko na drugoj strani kanala. Svježe jutro je ležalo nad selom. U seoskom pristaništu kamo se odavde nije vidjelo, nekoliko se ribara spremalo na isplovljivanje. Neće ići daleko, kružit će u plićaku i pregledavati vrše što se noću ulovilo. I Mario je ovog jutra osjećao da se nešto ulovilo u njegovo srce. Iako je bio neispavan i umor mu je oduzimao snagu, osjećao se kao nikad do sad. Drhtao je i mišići po cijelom tijelu su mu pulsirali, pa je prvi put spoznao da i njegovo tijelo nekome pripada.

Danas je bio prvi, što nije bilo uobičajeno. Stajao je pod nadstrešnicom autobusne stanice otkud se svako jutro vozio na posao u brodogradilište. Ovdje je zatim predvečer i silazio. Radio je po četrnaest sati dnevno za malu, ali stalnu plaću koju mu je osigurao strani poslodavac koji je otkupio propalo brodogradilište. Zauzvrat je tražio potpunu predanost i disciplinu, tako da na kašnjenje i lijenost na koje su bili navikli nije smio ni pomisliti. Na odmoru već dugo nije bio, iako je upravo sad razmišljao o tome. Bližilo se vrijeme fešta i blagdana koje bi bilo lijepo provesti slobodan, bez obaveza, posebno sad kad je imao nekoga s kim bi prvi put mogao dijeliti radost. Već se odavno zasitio momačkog društva i dosadnog sjedenja na ogradi jedine seoske gostionice gdje su s čašom piva u ruci sanjarili o preplanulim djevojkama koje su potom nestale daleko poput nestvarnih snova. Još prije nego se iz daljine začula autobusna truba koja je svako jutro požurivala kasnioce, među kojima je gotovo uvijek bio i on, odlučio je da će danas prvi put otići do direktorova ureda i odlučno ga tražiti tjedan dana odmora. Razmišljajući o tom, nesvjesno je popravio majicu zataknutu za pojas i prošao rukama kroz znojnu kosu, još uvijek zamršenu od ljubljenja.

Rasklimani autobus je bučno prešao preko uzbrdice pred selom i trubeći se spustio prema stajalištu nasred ceste. Vrata su bila cijelo vrijeme otvorena, tako da je vozač samo malo usporio i pokupio putnike bez zaustavljanja. Mario se naglo ukrcao i pogledao preko polja iza sebe, gdje su kroz maslinike stizala dva njegova suradnika, osmjehnuo se. Lovili su autobus koji je već krenuo. Onda su momci bezglavo potrčali poprijeko prema uzbrdici na izlazu iz sela, gdje je stajala njegova kuća. Tamo je autobus malo usporio i kasnioci su ga ulovili u zadnji tren prije nego je kloparajuće vozilo sasvim ubrzalo prema drugom kraju otoka. To je bio uobičajen jutarnji prizor na koji su putnici bili navikli, tako da se nitko nije uznemiravao, a najmanje vozač koji je već trubio prema idućem selu. Mario je dotad već sjedio u zadnjem redu, tik do otvorenih vrata gdje je bilo najmanje vruće i gledao u daljini more na kojem su blještale bijele ribarske barke. Veslima su ih polako pokretali ostarjeli ribiči. More je bilo tiho i posve glatko, sunce je već bilo nad otokom.

Dok je autobus divljao otokom, Mario se mirno predavao sanjarijama i stvarao misli o budućnosti, koja mu se ponudila prvi put u životu. Bližio se tridesetima i još je uvijek bio bez pravog cilja. Po cijele dane je radio u brodogradilištu i živio u kući sirotih roditelja, bez zemlje i stoke. Iako je bio stariji sin – mlađi je bio već dugo mornar na prekooceanskom brodu – nije mogao računati na zadovoljavajuće nasljedstvo kojim bi mogao uspjeti u životu. Tek sad kad je dom već bio za njim, sjetio se da je ovo prvi put da nije spavao kod kuće što mu je davalo osjećaj samouvjerenosti i dotad nepoznate odlučnosti. Prvi put je proveo noć s djevojkom koja mu je obećala budućnost. Znao je da stiže njegovo vrijeme i bio je spreman, iako se to dogodilo preko noći.

Unatoč vratolomnoj vožnji, stigli su kao i uvijek sa zakašnjenjem. Već su rano ujutro svi bili dobrano propuhani i polomljeni od presijecanja zavoja i naglog kočenja. Autobus se zaustavio usred malenog, bijelim kamenom popločenog trga, tik uz more. Tu je izašla većina putnika koji su se brzo razišli po uskim ulicama ili su presjeli na drugi autobus koji je već kretao i odvezli se dalje po otoku. U vozilu su ostali samo radnici iz brodogradilišta.

Mariu je došlo kao možda nikad dosad da i sam mirno siđe i prošeta obalom do kioska, kupi novine i kutiju cigareta pa da dugo zasjedne u sjenu kojeg od brojnih kafića i polako ispija macchiato. Tako bi mogao sabrati misli i tiho obnoviti svoju nezaboravnu noć. Možda bi kasnije kad se otvore trgovine sa suvenirima i filigranom mogao naći u džepovima dovoljno novca da kupi svojoj voljenoj darak, možda srebrni prsten, možda samo privjesak ili amajliju s horoskopskim znakom.

To se dosjetio u trenu kad je autobus već grubo krenuo preko trga i u oko mu je upao veliki natpis nad izlogom, Filigran. No, sanjarenju je za to rano jutro bio kraj. Vozili su se uzbrdo uskim ulicama, natrag na glavnu cestu koju su prešli samo trubeći, te se zatim počeli naglo spuštati na drugu stranu otoka, prema brodogradilištu.

U starom autobusu je već bilo vruće unatoč propuhu, i glasno. Preplanuli muškarci, poneki još potpuno dječjih lica, ali koja su već načinjale crte ozbiljnosti i prije svega napornog rada, glasno su komentirali sinoćnje utakmice i pripreme za lokalne izbore; to je bio jednoglasni govor, bez glasa žena koje su sad bile daleko sa strane. Samo je Mario bio mislima sa svojom djevojkom. Dok su se spuštali širokom i posve novom cestom koju je dao sagraditi novi vlasnik brodogradilišta samo za svoje potrebe te su dolje u zaljevu već vidjeli visoke dizalice i dokove, Mario je znao da mora izdržati još samo ovaj dan, a zatim će ga navečer već čekati njegova draga. Dogovorili su se da se nađu na trgu, gdje je maloprije stao autobus. Ići će na pizzu i onda se zajedno odvesti kući.

Brodogradilište stoji u prekrasnom zaljevu okruženom visokim stepenastim stijenama koje se sa svih strana spuštaju prema moru. Remonte manjih brodova, prije svega ribarskih i trgovačkih koji su plovili među otocima, ovdje su obavljali već desetljećima, prije nego je brodogradilište dobilo novog vlasnika. Sad su ga osuvremenili i opremili za popravke velikih prekooceanskih brodova i tankera. Poslovi i narudžbe stižu svakodnevno sa svih kontinenata. Nekad zapuštene ili slabo održavane zgrade su sada obojene i cijeli kompleks je okružen visokom ogradom i bodljikavom žicom. Ulaz u krug brodogradilišta je moguć samo s mora ili kroz rampu koju stalno čuva naoružani čuvar koji je upravo formalno pregledavao radne dozvole radnicima pristiglima autobusom, iako su se svi već dugo znali. Nova pravila su bila jasna i stroga, zato se nitko nije bunio.

Mario je ušao zadnji. Opet ga je primila misao o željenom godišnjem odmoru, nije se još odlučio bi li odmah išao k upravitelju, još obučen u čistu majicu, i odlučno ga zatražio nekoliko slobodnih dana ili da pričeka do pauze za užinu i onda znojan i u radnom kombinezonu stupi pred njega te pokuša ostaviti dojam marljivog radnika kojem je potrebno nekoliko dana odmora. Nije znao navesti ni pravi razlog za godišnji, sad kad imaju toliko novih narudžbi i kad se kasni s isporukama, bilo bi smiješno reći da je zaljubljen, morat će nešto smisliti. Znao je da upravitelj zna da slovi za dobrog i pouzdanog radnika koji nije nikad izbjegavao ostati u brodogradilištu poslije radnog vremena, često je dolazio i nedjeljom kako bi ljudi s obiteljima ostali doma. Ali sad i ja imam svoj intimni razlog, rekao si je, kad je svejedno istupio iz grupe koja je išla prema svlačionici te je odlučno krenuo prema poslovnoj zgradi malo više. Onamo je ionako išao krajem svakog mjeseca po plaću ili produžiti zdravstvenu iskaznicu, jednom je morao tamo gotovo cijeli dan popisivati dobrovoljce za akciju davanja krvi, ali sad je bilo drukčije. Poslovna zgrada je bila potpuno bijela, s novosagrađenim katom i klimatizirana, na čemu su radnici na dokovima, gdje je bilo pakleno vruće ili vraški hladno, najviše zavidjeli onima koji su u bijelim košuljama ulazili u nju. Mario sada nije znao je li mu vruće ili hladno. Ni na što nije htio misliti, samo da to čim prije obavi. Već je bio pred ulaznim vratima i pozvonio vratara da se najavi. Prije nego se ovaj odazvao, još se jednom okrenuo natrag prema moru. Vidio je snažan žuti kran koji se lagano njihao na vjetru, visoko iznad svega. To je bilo njegovo radno mjesto, došlo mu je da zaboravi na godišnji i potrči dolje te se popne na dizalicu, gdje se osjećao sigurnim. Na interfonu se oglasio vratar, znao ga je, ali mu se njegov glas svejedno učinio strogim i službenim što ga je zbunilo, kroz trenutak je izustio samo, Mario, i ništa više. Zaboravio je da treba još nešto nadodati, pa mu je kolega nasmijano odvratio, što želiš, i Mario je sad samo dodao, išao bih k upravitelju, glas u aparatu je odvratio 'OK'. Zazujalo je zvonce, vrata su se otvorila i sad je smiren pritisnuo kvaku i gurnuo vrata. Najprije je osjetio hlad i tišinu, a onda iznenada topot elegantnih kožnih cipela po mramoru. Oči mu se još nisu navikle na mrak dok je pogledao čovjeka pred sobom, bio je to upravitelj. Mario je još uvijek držao vrata, kao da imao namjeru uljudno pustiti čovjeka da prođe, i upravitelj je samo ljubazno rekao, hvala, te naglo otišao van. Mario je sada potpuno iznenađen i skoro izgubljen krenuo za njim, vidio je upravitelja u tamnom odijelu i uglačanim cipelama, pod rukom je imao smotane brodske nacrte, kako se elegantno spušta prema dokovima. Sad je bilo prekasno. Činilo mu se neumjesno smetati upravitelja i već je u istom času vidio svoju dizalicu koja je još mirovala, iako se odozdo već čula buka motora i zveket čelika. Onda je i Mario potrčao prema moru.

Napravio je velik krug oko dvorišta koje je već bilo prazno, kako ga suradnici i upravitelj ne bi vidjeli da kasni. Šuljao se uz visoku ogradu, provedenu iza radionica i baraka, te se zaustavljao na prolazima između objekata da provjeri je li put slobodan. Zadihao se, čista majica je bila znojna i na kožnim cipelama mu se nakupljala bijela cementna prašina. Sad je bio naslonjen na stražnji zid svlačionice, osluhnuo je ima li još koga u njoj, bila je prazna i zacijelo zaključana, radnici su već bili dolje na dokovima. Pogledao je na sat, kasnio je skoro četvrt sata, sad je već i upravitelj bio dolje, iako se možda zaustavio na rampi ili mu je pristupio neki od inženjera. Mario je potrčao bez zaustavljanja, trčao je uz ogradu do drugog kraja brodogradilišta pa se bezglavo spustio prema dokovima.

Bilo je vruće, došlo mu je da se skine i skoči u more, iako bi to bio težak prekršaj radne discipline, kupanje je bilo najstrože zabranjeno i Mario si to sada nije mogao priuštiti, već je ionako kasnio, a i godišnjem se još nadao.

Kad je stigao do svog krana, nekako mu je laknulo, osjećao se kao da je spašen iz mora. Nigdje nije bilo nikoga, vjerojatno svi rade, pomislio je i pogledao gore, prema kabini koja je visjela pod modrim nebom, osmje-

nova slovenska književnost

hnuo se i počeo se naglo uspinjati. Dosad se jedino tu gore osjećao sigurnim i važnim. Unatoč paklenoj vrućini koja ga je stiskala teškim rukama te dugom radnom vremenu, kad je bio gore satima i satima sam, volio je svoj posao. Na neki čudan način koji dosad nije znao opisati bio je zaljubljen u pogled koji mu se pružao s visine. Danas, nakon strasne i neprospavane noći, bilo je još ljepše.

Sjeo je na pregrijani stolac i zatvorio se u svoju staklenu krletku pod nebom. Znojnu majicu je skinuo i stavio sušiti na prozor, izuo je i cipele i bos pritisnuo papučice, pa se težak i visoki stroj pomaknuo. Duga ručka na čijem kraju je visjela kuka, polako se okretala prema moru. Vozio je zatvorenih očiju, znao je kad mora zaustaviti stroj. Kad se kran umirio, otvorio je oči. U kabinu je navrla zasljepljujuća svjetlost koja je lijevala s neba i lomila se nad morem. Sad je bio oslijepljen, vidio je samo crne obrise otoka na obzoru koji su bježali po blještavoj površini. Zatim mu se vid polako vraćao, postupno su dolazile boje, plava, bijela i na kraju zelena. Nitko drugi nije tada vidio u daljini brod koji polako plovi prema crti koja dijeli nebo i more. Kad je ponovo pokrenuo stroj, pa je duga sjena kliznula preko betonskih ploča dolje, pomislio je na nju koja mu je obećala budućnost.

Brodska sirena se oglasila točno u pola deset. Rezak zvuk koji se pronio zaljevom trgnuo je i Marija. Cijelo jutro je radio i vrtio se u svojem tornju. Ipak je u mislima bio negdje drugdje. Činilo mu se da vrijeme dok ne misli na posao prolazi brže. Dolje je plato bio gotovo prazan, radnici su se posakrivali za barakama, u rijetkim komadićima sjene u tišini su odmatali smotuljke s hladnom užinom. Obično su jeli bijeli kruh i ribu koja je ostala od sinoćnje večere. Vino u brodogradilištu već dugo nisu pili, naime pravila su i oko toga bila jasna. Potom će upaliti cigarete i potajno baciti karte. Poraženi će na putu kući platiti rundu. Mario im se tek katkad pridruživao, obično je nabrzinu pojeo malo sira i kruha te zalegao u sjenu. Sunce ga je tamo gore previše iscrpljivalo. Tek sad, dok je obuvao cipele i oblačio majicu, sjetio se da je danas bez užine. Došao je na posao a da nije svratio kući gdje ga je zacijelo čekao zamotuljak. Ipak je sad mislio na druge stvari.

Iako je znao da je to težak prekršaj radne discipline, bio je čvrsto odlučan da će se za nekoliko minuta, kao što si je rekao, iskrasti iz brodogradilišta. Ponovo se pritajio i potrčao preko mola, gdje nije bilo ograde, iz brodogradilišta. Znao je da će iza porte sigurno naći nezaključan bicikl nekog od radnika, pa će samo još potjerati u brdo i za nekoliko minuta već bi trebao biti u selu na drugoj strani otoka.

Imao je sreće, stvarno je našao nekoliko nezaključanih bicikala, zgrabio je prvi i krenuo bez osvrtanja. Bio je pun snage i vjere da će uspjeti doći natrag prije nego se sirena ponovo oglasi. Imao je jedva trideset minuta, a to bi trebalo biti dovoljno, kako je već prije izračunao. Cilj mu je sve vrijeme bio pred očima, mala trgovina suvenirima i filigranom koja mu se urezala u pamćenje rano ujutro. Išao je po dar za svoju djevojku koja će ga navečer čekati na molu.

Bio je tek na pola puta koji se polako penjao od zaljeva na drugu stranu otoka. Široka cesta mu se činila sve daljom, svježe nacrtane crte na sredini asfalta su promicale kraj njega sve sporije. Mario nije bio naviknut na vožnju biciklom, uskoro je morao sići na užareni asfalt i gurati bicikl uzbrdo. Ipak nije popustio, trudio se trčati i čim prije preći strminu: skočit ću na bicikl i odvesti preostali dio, hrabrio se. Prošlo je već skoro deset minuta, više nego je planirao, kad je tek dosegao vrh i zastao na trenutak. Pred njim je bilo još nekoliko minuta vožnje ravnom cestom, a onda spust u selo, sve do glavnog trga. Sad se prvi put obazreo prema brodogradilištu koje mu se učinilo smiješno malenim u usporedbi s prirodom koja ga je okruživala. Visoke hridi i stjenoviti brežuljci obrasli neprohodnom makijom, te prije svega blještavo more koje je okruživalo otok svuda dokud je još sezao njegov pogled, opčinili su ga. Tu još nikada nije pješačio; svakog se jutra i večeri vozio tom cestom, a ipak je tek sada opazio svu tu ljepotu koju nije znao opisati. Preplavio ga je nepoznati osjećaj, da je dobro napravio što je pošao.

Ponovo je potjerao bicikl iz sve snage kao da je tek sad sjeo na njega, i ponovo se naglo zaustavio. Brodogradilište je već gotovo nestajalo iz vidnog polja, a njegov se kran još vidio. Nešto ga je pogodilo jače nego sve dosad, tek sad se je naime sjetio da se dolje nešto ne uklapa u svakodnevnu sliku koju gleda svako jutro i večer. Na spuštenoj kuki krana nešto se sjajilo. Velika limena ploča kakve upotrebljavaju za krpanje brodskih bokova, ljuljala se na suncu, visoko u zraku nad radnim platoom. Mario ju je zaboravio spustiti na brod prije nego je pobjegao u selo.

Trgnuo se, čuo je auto koji mu se naglo približavao odozdo. Uhvatio ga je strah, iako je bio uvjeren da nitko nije pošao za njim. Bilo je prebrzo da primijete da ga nema – još je bilo vrijeme užine. Pa ipak se instinktivno maknuo s ceste i krenuo u stranu, kao da se može sakriti na čistini. Auto je nesmanjenom brzinom projurio, upravitelj, prošli su ga trnci. Mario je u tom trenu pomislio samo na odmor koji je toliko želio.

Seoski trg je bio pun djece, igrali su se na bijelom platou, kupali na molu. Oni malo veći su skakali s vezova i borili se za naklonost djevojaka koje su ih sramežljivo pogledavale s visokog valobrana. Pristanište su upravo napuštale zadnje elegantne jahte, imućne gospođe u bijelim jutarnjim haljama uzvišeno su pratile zbivanja na obali koja je polako tonula za bijelim valovima. Za njima je bila još jedna vruća i dosadna noć provedena u društvu upravo takvih mornara. U jedinoj kavani nasred trga sjedili su turisti, domaći su se povukli u svoje stalne krčme, skrivene od mora.

Mario je upravo prešao preko trga, bio je pun snage kao da nije odvezao naporan put. Iako mu se žurilo, napravio je još i veliki krug preko pristaništa, osjećao se slobodnim kao što već dugo nije. Ovdje je svojom voljom bez obzira na posljedice. Obećao je samom sebi da će prvom prilikom kupiti bicikl i s djevojkom se odvesti na kupanje nekamo gdje će cijeli dan biti sami. Polako se okrenuo prema svom cilju, vozio je opušteno, imao je još nekoliko minuta, zadnji dio je odvezao puno brže nego je isprva mislio. Još se mogu vratiti na vrijeme, rekao si je.

Bicikl je ostavio iza ugla i krenuo ravno prema izlogu gdje je htio najprije pogledati stvari, prije svega cijene. Znao je da si nešto veliko ne može priuštiti, prije nekoliko dana je doduše dobio plaću, ali mjesec je još dug, a i za pizzu je trebalo sačuvati. Sve što je vidio bilo mu je zanimljivo i neobično, naime nije još nikad kupovao djevojci poklon, pri samoj pomisli na to mu je bilo neugodno. Zapravo nije znao što bi bilo primjereno uzeti a da ne izgleda obavezujuće ili oda da je previše škrt. Srebrnina ga je očarala, oči su mu cijelo vrijeme bježale k velikim, poludragom kamenju ukrašenom te srebrnim noževima za pisma. To bi bilo neprimjereno i previše gospodski, mislio je. Ja joj neću nikada znati napisati pismo koje bi bilo vrijedno ovog prekrasnog noža. Zagrijao se za veliku bijelu školjku ukrašenu tankim srebrnim nitima, ali ju je već u sljedećem trenu prekrižio, školjku joj moram naći sam, rekao je u sebi. Najzad se odlučio za sitni prsten s malim crvenim kamenom koji je bio još najsličniji srcu. Srce, rekao je, to će joj se sigurno svidjeti.

Prije nego je odlučno krenuo prema vratima osvrnuo se uokolo da ga netko ne vidi, bilo bi mu neugodno, i to još za radna vremena, presjeklo ga je. Ali vrata nisu popustila. Još jednom je odlučno pritisnuo kvaku te pogledao kroz staklo u unutrašnjost. Ništa. Došlo mu je da provali, ipak se suzdržao. Sad si nije si mogao priuštiti još jednu glupost. Sabrao se i pogledao na tablu koja je visjela na vratima. Otvaraju tek u deset. Sranje, opsovao je, tada bi već trebao biti u brodogradilištu. Imao je još samo deset, možda nepunih petnaest minuta. Ako se sad vratim u brodogradilište, neću zakasniti, iako će mi navečer biti neugodno, ona sigurno ništa ne očekuje, svejedno bi bilo lijepo kad bi joj nešto poklonio.

Odlučio se da će pričekati, unatoč svemu.

Postao je nestrpljiv, iznenada je osjetio svu težinu vremena koje mu je leglo na ramena. Premještao se s noge na nogu, pokušao se iznova zaokupiti srebrninom u izlogu, ipak nije se mogao sabrati ni promisliti položaj u kojem se našao. Još se mogao vratiti u brodogradilište gdje se jedino osjećao sigurno, ali onda bi izdao ljubav, mislio si je. Moram ustrajati. Ipak tu nije izdržao ni minute više. Bez razmišljanja je krenuo u kafić preko puta. Bio je žedan, bio je znojan i napetost je učinila svoje. Naručio je pivo i pritom nije micao pogled s izloga na drugoj strani popločene ulice gdje je bio izložen željeni prsten. Iako ga odavde nije vidio, pazio je na nj kao da je već njegov. Ispraznio je naiskap. Do deset je bilo još nekoliko minuta, svakako dovoljno da ispije još jednu kriglu, ali treba se vratiti u brodogradilište te iznova otići k upravitelju koji će zacijelo primijetiti da je pio, a da sazna da je pobjegao tek bi onda došao kraj nadi o odmoru, vjerojatno bi ga otjerao kući zauvijek.

U otvorenom zvoniku kapelice, nekoliko ulica više, odzvonilo je deset. Mario je do tad još čekao pravi vjetar da se napokon trgne iz mrtvila u koje je bio uhvaćen. Nekoliko dugih minuta kad nije znao što učiniti, ispraznio je još jednu čašu piva. Sad je bio u zanosu koji dosad još nije poznavao. Odlučno je krenuo preko popločene ulice prema izlogu, gdje je među mnogim lijepim stvarima bio skriven i njegov prsten. Vrata su još bila zatvorena, a i u unutrašnjosti je sve bilo mirno. Ništa nije ukazivalo na to da bi se uskoro nešto moglo promijeniti. Visoko nad selom i negdje među uskim ulicama je još odzvanjalo seosko zvono. Kasnio je, pogledao je niz ulicu prema moru, nikog nije bilo, a ni odozgor nitko nije silazio. Potrčao je nekoliko kuća niže i skrenuo u uski prolaz te nakon nekoliko naglih koraka okrenuo preko dvorišta, otkud je bezbroj uskih i strmih stepenica vodilo u brojne stanove, u niski pothodnik i van na glavni trg. Djeca su skakala u more, kavana je bila prazna, na niskoj betonskoj ogradi je posjedalo samo nekoliko staraca i cuclalo pivo. Iza zavoja ga je čekao bicikl. Uzeo ga je u ruke i istim se putem vraćao prema prodavaonici. To je bio dulji i skriveni put koji su upotrebljavali mještani i stanari, uglavnom zimi kad je vjetar zavijao i nosio more daleko preko valobrana. Mario je iskoristio prolaz kako bi se skrio pred znatiželjnim očima i ponajviše pred samim sobom. Takvog sebe naime nije poznavao, u glavi mu je tuklo, svijet je vidio još samo kroz maglu i u obrisima, pred sobom je imao samo prsten s crvenim kamenom koji mora dobiti. U pothodniku je uzeo kamen veličine šake i gurnuo ga u džep. Hodao je sve brže, bicikl je klepetao, nije opazio djecu koja su iznenada preplavila stubišta. Odlučno je skrenuo van na ulicu i sjeo na bicikl, kamen je uzeo u desnicu i bez razmišljanja krenuo prema izlogu. Korak od izloga koji je sjajio u srebru kao nikad do sad svom je snagom bacio u njega kamen. Pucanje i zveket stakla koje se rasulo po srebrnim lađama, noževima za pisma, dragocjenom nakitu i kutiji presvučenoj crnim baršunom u kojoj je između ostalog bio i prsten s crvenim kamenom još su se dugo slijevali kao ljetna kiša na užarene ulice.

Potjerao je kao da je vičan biciklu. Daleko dolje iz pothodnika i skrivenih dvorišta prolomila se dječja galama koja je nadglasala pucanje stakla. Možda će neka nježna ruka zagrabiti po srebrnim galijama ili noževima za pisma, pomislio je Mario i osmjehnuo se, meni ne treba vaše srebro.

Na dugom vitlu koje je visjelo na njegovom kranu, daleko se dolje usred brodogradilišta u zaljevu još ljuljala i blistala čelična ploča na prijepodnevnom suncu. Dok se divlje spuštao širokom cestom, Mario je nije ispuštao iz vida. Osjetio se pobjedonosnim. Kao da je upravo pobijedio dijete u sebi i postao muškarac koji je odgovoran za svoje postupke.

Oko tamnih otoka u daljini prema kojima je nekoliko jedrilica lovilo vjetar, mreškali su se lagani valovi.

Mario je gledao more zaljubljenim očima.

Sa slovenskoga prevela Ana Čurković

booksa.hr

Pijanino

Sebastijan Pregelj

Iz zbirke *Svinje bez bisera*, Založba Goga, Novo Mesto, 2002.

1.

Prokleto nabijanje, Majda je u čašu natočila ostatak piva i popila ga naiskap. Pričekala je da se pjena slegne i otpila još jedan kratki gutljaj, zatim je ustala od stola i polulitarsku bocu stavila pod sudoper, kamo je spremala sredstva za čišćenje i sve vrste ambalaže, a onda otišla u dnevni boravak. Prije nego što je sjela u fotelju, upalila je televizor i pojačala ton tako da je zvučnik brujao. Zbogom pameti, mahala je glavom kako se to više ne da podnijeti. Ali, neki ljudi su tako bezobzirni! Potpuno im je svejedno jer imaju pravo i točka. Kasnije govore kakva sam ja!

Majda se, zapravo, ubrzo nakon što su susjedi kupili pijanino, obratila Vilmi na stepenicama i pokušala joj na lijep način objasniti da imaju tanke zidove i da se kroz njih sve čuje. Pogotovo navečer. Ali Vilma je slegnula ramenima da je se to ne tiče. Mislite da ja ništa ne čujem?! Pa se zbog toga uopće ne žalim. Uopće! Reći ću vam samo to da moja Simonica zbog tankih zidova neće nimalo manje vježbati. O, gospođo Vilma, Majda je ustrajala na svojem, pa nisam mislila da vaša Simonica manje vježba. Samo sam htjela reći: prije osam ujutro i nakon devet navečer bi ljudi u zgradi također htjeli imati malo mira, ako me razumijete. Ja vas i predobro razumijem, Vilma je dignula nos i otišla stepenicama gore. Ništa se nije promijenilo.

Tek je onda počelo. Najprije je Majda telefonirala svaki put kad bi susjedova Simonica svirala i nakon osam sati navečer. Pa tko to može podnositi, ljutila se. U to bi vrijeme već odavno trebala biti u krevetu. Pa gdje vam je pamet? No?! Karel se obično ispričavao: Što, već je toliko sati?! Oprostite, odmah će prestati. Odmah. Vilma nikada. Nekoliko joj se puta izderala da nema zašto telefonirati. U svom stanu možemo raditi što hoćemo. A tako, ljutila se Majda. Zanima me tko će biti u pravu kad pozovem policiju. Stvarno me zanima tko će biti u pravu! Majda policiju, doduše, nije pozvala, a nije mogla ni telefonirati susjedima zato što su slušalicu jednostavno digli tako da je telefon zvonio u prazno. Ipak nije prestala: umjesto toga je pisala poruke i ubacivala ih u poštanski sandučić svojih susjeda te ih lijepila na oglasnu ploču koja je u zgradi ostala iz vremena kada su sastanci kućnog savjeta bili svaki tjedan i na njih su svi dolazili, a onda su se pridržavali onoga što su se dogovorili i u zgradi je bio red.

Kad ni poruke nisu pomagale, nekoliko je puta ogrnula kućnu haljinu, obula cipele i otišla kat više. Najprije je zvonila, a kako nitko nije otvarao, počela je lupati po vratima neka se ne pretvaraju da ne čuju. Ništa se nije promijenilo. Na kraju ih je odlučila nadglasati. Pa nek' svi u zgradi polude! Iz kuhinje je donijela stolac, stavila ga na stol u dnevnom boravku i na njega stavila radio te pojačala ton do kraja. Sve dok jedne večeri netko nije pozvonio na vrata. A tako, Majda je zadovoljno trljala ruke, sad ćemo popričati. Ali što, kad na vratima nije bio niti Karel niti Vilma, nego Martina iz prizemlja. Da, gospođo Majda, primila se za glavu, stvarno ste sišli s uma! Taj vaš radio, gospođo Majda, taj vaš radio će me uništiti. Ako me već nije klavir, onda će to vaš radio! Više nema nimalo mira u zgradi. Nimalo!

2.

Nimalo mira više neće biti u zgradi, Majda je uzdahnula i zakolutala očima kad se prije toliko i toliko mjeseci tik uz ulaz zaustavio kamion iz kojeg su iskočili susjed Karel i muškarac gustih brkova koji je sa strane potegnuo dugi štap i njime dignuo ceradu pod kojom je stajao crni pijanino. Pričekajte, prišao je Karel ulaznim vratima, odmah ću ih pozvati. Nikamo mi se ne žuri, muškarac si je palcem i kažiprstom pogladio brkove. Stvarno ćemo odmah, ponovio je Karel i otključao vrata, otrčao stepenicama do svog stana na drugom katu i pokucao: Otvori, Vilma, donijeli smo pijanino. Pijanino, začuo se dječji glas. Jesi li čula, mamice, tata je donio pijanino! Čula sam, odmah su se otvorila vrata. Skočit ću još po susjede, nasmiješio se Karel i dodao neka sa Simonicom lijepo ostane u stanu. Ali, već je bilo prekasno jer je djevojčica otrčala niz stepenice i stala pred kamion kraj kojeg je stajala muškarčina gustih brkova i malim prstom kopala nos. Kad je primijetio da kraj njega stoji djevojčica, prst je obrisao o nogavicu i pitao ju je li klavir za nju. Za mene je, potvrdila mu je, i dodala da nije klavir nego pijanino. Žice u pijaninu su uspravljene, u klaviru su položene, rekla je i objema se rukama primila za stranicu te se htjela popeti gore, ali bila je preslaba, a ni muškarac joj nije pomogao. Još je nekoliko puta pokušala, no zatim su na dvorište došli tata Karel, mama Vilma i tri susjeda s kojima se Karel još danima prije dogovorio da će mu pomoći odnijeti pijanino u stan, iako je Vilma bila protiv. Toliko novca da možemo unajmiti agenciju za selidbe imamo, rekla je. I općenito: ne želim ništa imati s njima. Bog zna što će kasnije od nas očekivati. Samo ih pogledaj, Karel, lijepo te molim, pogledaj ih kakvi su. Sami primitivci. Ah, Vilma, ljutio se Karel, ne možeš govoriti tako. Ne možeš i točka! Dobro, žena je na kraju popustila, neka bude po tvojem.

A toliko vas je, zarežao je šofer i zamahnuo rukom kako bi dvojica bila dovoljna. Sasvim dovoljna. No, popeo se na kamion, ja ću pogurnuti, a vi dobro primite. Čekajte, molim vas, zgrabio je Karel stranicu i sam se popeo na kamion, zajedno ćemo. Ne možete sami, preteško je. Za to su vrijeme muškarci stali sasvim uz rub i pričekali da šofer otkvači stranicu i spusti je. Zatim se vratio na drugu stranu i upro se u pijanino i polagano ga gurao prema rubu. Samo oprezno, Karel je malo nagnuo glavu, da ga ne oštetite. To je osjetljivo drvo, fina izrada. Petrof, ako vam ime nešto govori. Ma drek mi govori, dahtao je šofer i pogurnuo pijanino sasvim do ruba. Tako, tako, i Karel je stao uz rub i rekao muškarcima dolje gdje da prime. Sad oprezno. Zaista oprezno, dao je znak šoferu koji je objema rukama na mahove gurao instrument preko ruba.

Samo polako, Karel je sišao s kamiona, otrčao do vrata te ih otključao. I šofer je sišao s kamiona i u zadnji trenutak zgrabio lijevi kut pijanina koji se muškarcima opasno zaljuljao na ramenima. Ojoj, Simonica je skakala oko muškaraca s pijaninom na ramenima, ojoj, stričeki, kako ga nosite! Lijepo te molim, Karel je zamahnuo rukom neka im se makne ispod nogu. Odmah, jesi me čula?! Simonica je još više skakala oko muškaraca dok Karel nije pustio ulazna vrata, koja su se zatvorila, i krenuo za njom. Vrata, gospodine Karel, povikao je šofer, vrata nam otvorite, umjesto da skačete za djetetom! Odmah, naravno, odmah, Karel se vratio ulaznim vratima, iz džepa na hlačama izvadio ključ i opet ih otvorio. No, dođi, Vilma je zgrabila Simonicu za ruku i požurila prema ulazu kako bi na stepenicama bile prije muškaraca s instrumentom. Samo malo, molim vas, u zadnji trenutak su se provukle i požurile stepenicama gore. Kavicu, Vilma, kavicu skuhaj, zaderao se Karel na ženu. I neki šnaps, gospođo, dodao je šofer te se grohotom nasmijao, da kavica bez šnapsa nije ni za žene. Tako, tako, potvrdila mu je muškarčina koja je držala pijanino s druge strane.

A kam' pak vi idete, Drofenikova s prvog kata je zastala ugledavši muškarce s pijaninom na ramenima. Lijepo vas molim, gospođo, Karel je dotrčao do nje, malo se pomaknite. Pijanino nosimo gore. Petrof, ako vam ime nešto govori. Da, naravno, kimnula je žena i dodala da paze na uglovima. Baš prošlog proljeća smo stubište i hodnike okrečili. Nije bilo baš jeftino. Vi, naravno, ne znate, naborala je već izborano čelo, jer još niste bili u našoj zgradi, ali moram vam odmah reći da nije bilo jeftino. Naravno, kimnuo je Karel i dodao da u današnje vrijeme sve puno košta. Ništa više nije jeftino. Ništa, odlučno je zamahnuo rukama. Idem natrag, Drofenikova se odmah zatim okrenula i vratila do vrata u stan, a kad su muškarci s pijaninom na ramenima stigli do nje, nije ništa drugo preostalo nego da ih otvori i uđe unutra. Moj Bože, odmahivala je glavom, samo da vam ne padne na pod. Sve pločice biste uništili. Do zadnje.

Još malo pa su se muškarci počeli penjati na drugi kat. I Drofenikova s prvog za njima. Gospodine Karel, oglasila se, samo pazite na uglove. Pa pazim, odgovorio joj je muškarac, ništa ne brinite. Još kako, žena je puhnula kroz nos. Tako je rekao i Anžur kad su nosili njegove ormare, pa pogledajte što su napravili! No, samo pogledajte: baš tamo gdje ste sad, sve je okrhnuto. Vidite? Ne vidim, odgovorio je Karel. Kasnije ću pogledati. Kasnije će biti prekasno, žena je zamahnula lijevom rukom, okrenula se i otišla stepenicama dolje, kod poštanskih sandučića je opet stala i pogledala gore.

Za to su vrijeme muškarci donijeli pijanino na drugi kat. Vilma, povikao je Karel, otvori nam vrata. Za ime Božje, ženo, zašto ti toliko treba, nogom je lagano udario vrata. Već idem, iznutra su se začuli koraci prema vratima koja su se u sljedećem trenutku otvorila. Izvolite ovdje, žena je pokazala rukom, ovdje ga stavite. Mamice, mamice, Simonica je skakala predsobljem, stričeki su mi donijeli pijanino! Da, potvrdno je kimnula mama, pijanino su ti donijeli. Sad se lijepo pomakni da ga imaju gdje staviti. Samo oprezno, Karel je ušao u stan i pokazao pod kojim kutem da ga unesu unutra, da ne udare o štok. Polako, mahao je rukama, samo oprezno.

3.

Samo oprezno, Majda je prije dobrih četrnaest dana, malo nakon jedanaest navečer, kad je bila uvjerena da se zgrada dovoljno umirila, lagano otvorila vrata i proškiljila na hodnik. Dugo je zadržavala dah i napinjala uši kako bi bila sigurna da zaista nema nikoga ni gore ni dolje. Kad se pak uvjerila da je tako, zgrabila je najlonsku vrećicu koju je držala iza vrata i šmugnula van te se tik uz zid odvukla stepenicama gore.

Još prije nego što je došla do susjedovih vrata začula je neprijatan Vilmin glas: To ti govorim, Karel, odmah sutra idem gospodinu Cofu da se dogovorim za satove klavira. Privatni učitelj je nešto sasvim drugo nego glazbena škola. I profesor Oto Cof, o da, on pak nešto vrijedi... Stara austrijska škola. Odmah sutra ću otići do njega, ponovila je i podignula glas, slušaš li ti mene uopće?! S tobom, moj Bože, Karel, čovjek si stvarno ne može pomoći. Na kraju bi Simonica i dalje išla u običnu glazbenu školu gdje ne vide njezin talent!

Ho, ho, nasmijala se Majda, sad se možete diviti mom talentu. Stvarno, desnom je rukom posegnula u plastičnu vrećicu i iz nje izvukla crknutu mačku te je kravatom objesila na kvaku. Samo brzo, otrčala je stepenicama dolje, na sredini se zaustavila i pogledala natrag je li mačka još na kvaki, jer bi se moglo dogoditi da kravata ne izdrži. Zadovoljno je ustanovila da je kravata dovoljno jaka. Baš me zanima tko će se zadnji smijati, šmugnula je natrag u stan i dva puta zaključala za sobom.

Iz frižidera je uzela bocu piva i s mnogo pjene ga natočila u čašu, otpila dug gutljaj i kimala glavom: dobro, jako dobro, te odložila čašu na stol. Odmah sutra idem do Cilke i Stanka. Bez njih ne bi bilo ništa. Nije, naime, prošlo dugo otkad je srela Cilku na tržnici. A Cilka, to je babetina i pol! Čim joj je Majda ispričala kakve je susjede dobila u zgradi, namignula joj je da će se već nečega dosjetiti. Bez brige. I stvarno: prije nego što su u obližnjem kafiću popile kavicu, već je pljesnula

da zna. Zatim još jedva tjedan i telefon je zazvonio. Nitko drugi nije bio kao Cilka, koja joj je tajnovito šapnula kao da se boji da razgovor prisluškuju i iz državne sigurnosti (ili nešto slično, kako se govorilo u godinama prije toga): u kafiću nasuprot tržnici. U deset.

Majda je bila u kafiću nasuprot tržnici već mnogo prije jer nije htjela da je Cilka čeka, još pogotovo jer joj čini tako veliku uslugu koju joj najvjerojatnije nikada neće moći vratiti. Nikada! Kad je žena došla, prvo su naručile kavicu. S vinjakom, Majda je kimnula konobarici. Za obje, potvrdila je Cilka i Majdi pod stolom gurnula najlonsku vrećicu: unutra ti je crkotina. Objesi im je na vrata pa ćeš vidjeti da će u zgradi brzo biti mira. Prokleto, zaista! Majda je oduševljeno lupila dlanom o stol da je pepeljara poskočila.

Putem kući se više puta zaustavila pred izlozima, ne zato što ju je zanimalo što ima unutra i koliko košta, nego je u staklu htjela vidjeti svoj odraz: naime, bojala se da se kroz najlon ne vidi crkotina, iako je bila dodatno zamotana u novinski papir. Opreza nikad dosta! Kako bi bilo, molim lijepo, kad bi na cesti srela poznanika, a iz vrećice bi virio mačji rep ili nešto slično? Vjerojatno ništa ne bi rekao, a ni sresti je više ne bi htio. I to je posve normalno, naravno, tko želi imati posla s babetinom koja u najlonskoj vrećici nosi crknutu mačku? Nitko pametan.

Kad je došla doma, vrećicu je odložila iza vrata WC-a i promumljala da ne može čekati jer će se mačka usmrdjeti. Nekoliko dana je sigurno bila kod Cilke i Stanka, dulje neće izdržati. Sjela je u fotelju i nabrzinu odlučila da će mačku još iste večeri objesiti na susjedovu kvaku. No u zgradi nikako da nastane mir. Još oko ponoći su se ulazna vrata cijelo vrijeme otvarala, a s njima se uredno palilo i svjetlo na stepeništu. Zato je nešto prije jedan odlučila da će to sa susjedima obaviti sljedeće večeri. I na tome je ostalo.

4.

Kad je pijanino prije toliko i toliko mjeseci stao u predsoblje, Vilma je široko otvorila kuhinjska vrata i muškarce pozvala za stol: pripremila sam narezak i pivo. Pa zar to nije lijepo, zarežao je šofer i pogladio guste brkove. Samo naprijed, Karel je zadovoljno trljao ruke, samo naprijed da vas ne moram moliti! Naravno da ih nije trebalo moliti. Brzo su sjeli za stol. Prije nego što su posegli za kruhom i salamom, šofer je skinuo potkošulju. Ne smeta vam, gospođo, počešao se po dlakavom trbuhu. O, ma kakvi, nasmiješila se Vilma, dajte mi majicu da je objesim. Brzo će se osušiti. Ne treba, muškarac je odmahnuo glavom i položio majicu preko koljena. Slušaj, odmah se okrenuo prema Simonici, a da nam nešto odsviraš? Pa da, punih usta su se oglasili i ostali muškarci, zasviraj nam neku veselu! Dobro, striček, nasmijala se djevojčica i približila mu se te ga upitala zašto ima toliko dlaka na trbuhu i pod nosom, a na glavi skoro pa nijednu. Simonica! Vilma je odmahivala glavom i počela se ispričavati da dijete nije moglo znati. O, gospođo, pa nije rekla ništa strašno. Samo sam pitala, kimnula je Simonica, isplazila mu jezik i otrčala u predsoblje. Sad je dosta! Vilma je požurila za njom. Gospodin je rekao da zasviraš jednu. No, dignula je poklopac i s tipki maknula baršunastu tkaninu na kojoj je zlatnim slovima pisalo Petrof. Sjedni i sviraj, iz dječje sobe je dovukla stolicu i odlučno je gurnula pod Simonicu.

Dok je Simonica u predsoblju svirala pijanino, muškarci su se u kuhinji punili salamom i sirom, a skupa s njima i Karel, da ne bi bilo čudno. Priprosti ljudi brzo primijete pogreške, mislio si je i iskapio čašu nakon što su se kucnuli. Dok je Vilma donosila nove boce na stol, Karel se ispričao i otišao u kupaonicu. Nekoliko je puta duboko udahnuo jer ga je nepodnošljivo stiskalo u želudcu. Rukama se prislonio na umivaonik i glasno uzdahnuo. Tada mu se odjednom počelo dizati te je nabrzinu otvorio vodu i glavu gurnuo sasvim do odvoda. No nije bilo ničeg osim zraka. Glasno je podrignuo, uspravio se i osjetio veliko olakšanje. Još je jednom podrignuo, zatim je iz ormarića izvadio osvježavajući sprej i raspršio ga po kupaonici jer je zaista užasno smrdjelo po salami i pivu. Po tome se mi fini ljudi razlikujemo od priprostih, zadovoljno je kimnuo sam sebi, jedni imaju sprej, kod drugih smrdi. Toliko, otvorio je vrata i vratio se za stol.

Vilma je baš stavila džezvu na vatru. Hoćeš i ti kavicu, pitala ga je. Hoću, potvrdno je kimnuo glavom. I malo šnapsa, gospođo, sad se oglasio šofer. Odmah, Vilma je na sredinu stola postavila već pripremljene čašice za rakiju i bocu bez etikete. Domaća rakija, odvrnula je čep i natočila. O, kako je dobar, šofer ga je ispio naiskap. Samo si još natočite, klimnula je Vilma. Pa znate da hoću, zacerekao se muškarac i desnom rukom se potapšao po dlakavom trbuhu. Još kome, pogledao je muškarce. Slobodno natočite svima, oglasio se Karel. Pita onaj koji neće dati. Vidite, šofer je pogladio guste brkove, stvarno je tako. Dovraga, stvarno je tako!

Još je mnogo vremena prošlo dok su muškarci popili kavu, ustali od stola i otišli do vrata gdje su im se Vilma i Karel još jednom zahvalili za pomoć. Otpratit ću vas, Karel je otvorio vrata i s muškarcima izašao na hodnik te pošao za šoferom na dvorište. Na trenutak je zastao kod kamiona i muškarčini gustih brkova u ruku stisnuo „radića“ i klimnuo u pozdrav. Ako vam bude trebao još kakav prijevoz, muškarac je ušao u kabinu, znate gdje me možete naći. Znam, Karel je otišao do ulaznih vrata i pričekao da kamion ode od zgrade. Tako, zadovoljno je trljao rukama, sve smo sredili. Iako ni iz daleka nije bio kraj.

Čim je ušao u stan, morao je slušati što mu Vilma ima za reći: da nije morao piti i žderati s njima. Nije ni čudno da se nisu pokupili doma. Zaista nije čudno! A ja da ih poslužujem, kao kakva konobarica u najšugavijoj birtiji. Dobro da me nije neki primio za guzicu. O, Vilma, Karel je odmahivao glavom, e sad pretjeruješ. Pretjerujem, što, žena je podigla glas. Pretjeruješ, ponovio je muškarac. Neka, okrenula se i otišla jer ga nije htjela slušati. Mislila si je da je mama bila u pravu kad joj je prije vjenčanja govorila da Karel nije za nju jer nije iz fine obitelji: otac na željeznici, a mama u tvornici duhana. Nisu fina obitelj, pa Karel zbog mene može imati dva doktorata.

5.

Zbog mene Karel može imati dva doktorata, Majda je sjela za stol i počela Cilki i Stanku nadugo pripovijedati sve lijepo od početka: kako su u zgradi dobili nove susjede koji na poštanskom sandučiću ispred prezimena imaju kratice za bogzna što, po čemu se može zaključiti da su oboje obrazovani. I onda su baš ti ljudi – još prije nego su se upoznali sa svima iz zgrade – u stan dovukli onaj malo manji klavirček po kojem njihova balavica nabija po cijele dane od jutra do mraka. Prokleta stvar stoji točno nad mojom dnevnom sobom. Možete si misliti. Da, potvrdila je Cilka i gurnula pred Majdu tanjur pun peciva da si uzme komad. Danas sam ih ispekla. Stvarno ne bih, hvala, Majda je u obranu dignula ruke, da slatko skoro pa ne jede, a kad joj je Cilka još jednom ponudila, uzela je komad i strpala ga u usta, zatim još jedan, rekavši da je to čudesno pecivo. Kao kupljeno, ako ne i bolje, kažiprstom i srednjim prstom je preko ruba odgurnula mrvice koje su joj iz usta frcale na stol dok je govorila.

Ponekad je s obrazovanima još teže, sad se okrenula prema Stanku. Vilmi sam pokušala na lijep način objasniti da u zgradi imamo tanke zidove kroz koje se sve čuje. Misliš da me poslušala? Šipak! Još se izderala na mene da što si ja zamišljam da se uplićem u njihov život. Tako daleko je otišla! Ali, to vam moram ispričati, okrenula se natrag Cilki jer joj se učinilo da muškarac ne prati priču, nisam se udala. I neću. No vidiš, opet se okrenula Stanku, stvarno sam zahvalna na onoj mački. Ne možete si ni zamisliti kakav smo cirkus imali poslije. Crkotina je bila pun pogodak! Naravno da možete misliti, nasmijala se i s tanjura uzela novi komad peciva, da sama ne bih mogla samo tako u park i mic-mic pa hop mački zakrenuti vratom, staviti je u najlonsku vrećicu i brzo natrag doma. Ma kakvi!, odlučno je zamahnula rukom. Ne bih mogla. Zato sam vam stvarno zahvalna.

No, Majda se premještala na stolcu kao da je od dugog sjedenja boli stražnjica, samo poslušajte kako je bilo. Navečer sam odgmizala do njihovih vrata i mačku im objesila na kvaku. Ujutro je bilo joj! Babuskara je vrištala kao bez pameti sve dok na stepeništu nisu bili svi susjedi. I njezin Karel, za kojeg sam još prije mislila da nema muda, baš tako. Urlao je da je to obična svinjarija i barbarstvo bez granica, umjesto da mačku bez velikih riječi skine s kvake, odnese u smeće i umiri svoju babuskaru. Svima je prijetio da će istjerati cijelu priču na čistac jer ima prijatelje na tim i tim položajima. Joj, kako se bojim, na sav se glas zacerekala i udarila po koljenima. Ovako ću vam reći: svi u zgradi su im se smijali, jer im se činilo u redu da im je netko na vrata objesio crkotinu – baš u redu!

Nekoliko dana je bio mir, kao da ih uopće nema, Majda je s tanjura uzela još jedan komad peciva. Ali kako su neki ljudi bezobzirni, zagriženi komad je odložila pred sebe. Već krajem tjedna balavica je opet nabijala po klaviru da se sve orilo. I sad... To vas pitam: Što sad?! Cilka je slegnula ramenima da ne zna. U kuhinji je nastala neugodna tišina. Muškarac je mislio kako su mu se babetine popele na vrh glave. Već je morao zbog ne znam kakvog prijateljstva nesretnoj životinji koja nikome ništa nije skrivila zakrenuti vratom. Dobro, mislio si je, mačke lutalice prenose sve vrste bolesti koje su opasne i za čovjeka. S te strane mu je bilo svejedno za mačku. Ali nije mu bilo svejedno da Majda samo tako dođe, sjedne za stol i počne na dugačko i na široko kvocati o svojim susjedima koje ni on ni žena uopće ne poznaju, niti ih zanima ne znam kako detaljno što je s njima. Nek' si nađe muškoga.

O da, Stanko je prstima zalupkao po stolu, muškoga nek' si nađe, pa će tako biti bolje i više neće ni klavir čuti! Cilki je također rekao, kad je Majda nešto nakon osam sati ipak otišla: prokleta bi babuskara još sjedila i mlatila jezikom, ali što je previše, previše je! Još je i sva peciva požderala. Samo je ovo ostavila, glavom je pokazao prema zagriženom komadu koji je stajao na stolu. Zaista lijepo. Cilka mu je odvratila da se Majda zasjela, ali da nekome mora reći što je ždere. Nek' ide lijepo u guzicu, muškarac je zamahnuo rukama i otišao u kupaonicu. Ojoj, Cilka je odmahivala glavom, da nije u pravu. Istina je da malo obzirniji čovjek u posjeti sredinom tjedna nikad neće ostati do osam navečer, ali Majda je pak takva da skroz zaboravi na vrijeme dok priča. I zbog toga čovjek ne smije misliti ništa loše o njoj – ne smije i točka!

Majda je već na stepeništu čula da Simonica svira pianino. Prokleta balavica, odmahivala je glavom dok je otključavala vrata. U stanu se nabrzinu preobula, torbicu odložila na stolac iza kuhinjskih vrata i iz frižidera uzela bocu piva. No tako, s mnogo pjene si je natočila u čašu i uzdahnula, Cilka je stvarno dobra. Cijelo vrijeme mi je pod nos gurala ono preslatko pecivo. Da ga nisam uzela, bila bih još i žalosna! A čaša pića? O jebem ti, otpila je dug gutljaj i dlanom obrisala pjenu koja joj je ostala na usnicama. Uostalom, Stanko mi je mogao ponuditi čašu pića. Ali ne! Vražji panj me nije ni slušao. Sad se s gornjeg kata opet začulo sviranje. Prokleto nabijanje, žena je u čašu natočila ostatak piva i naiskap ga popila. Pričekala je da se pjena slegne i otpila još jedan kratki gutljaj, zatim je ustala od stola i polulitarsku bocu stavila pod sudoper, kamo je spremala sredstva za čišćenje i sve vrste ambalaže, te otišla u dnevni boravak. Prije nego što je sjela u fotelju, upalila je televizor i pojačala ton tako da je zvučnik brujao. Zbogom pameti, mahala je glavom kako se to više ne da podnijeti. Ali, neki ljudi su tako bezobzirni! Potpuno im je svejedno jer imaju pravo i točka. Kasnije govore kakva sam ja! Z

Sa slovenskoga prevela Martina Šestić

booksa.hr

Most u zraku

Jure Jakob

Susret

Temperatura se spušta.
Krajem studenog se vozim prema
kraju dana, upalog u rov tame.
Poznam tu igru, sada ću morati
upaliti svijetla
i pretvarati se da vidim noć, zato što znam,
da je na drugoj strani jutro.

Temperatura se spušta i glasovi iz radija
u noćnom programu za osamljene se pritaje:
od sada ću gledati svoje ruke, kako čvrsto drže
obruč volana, i za klizećim očima svjetala,
koja dolaze nasuprot i bježe pored mene, slutiti
druge ruke, čvrste za volanom.

Srećemo se tamo, gdje,
u najvećoj blizini svjetala,
ne vidimo ništa.

Kad se zaustavim, ugasim motor, izađem
i upalim si cigaretu, priđe,
kao da me čekala na dogovorenom mjestu,
i strastveno se privije mojem tijelu,
hladnoća.

Sa slovenskoga prevela Tea Lušičić

Most u zraku

Majna, Dunav, Vltava, Ljubljanica i Hudinja,
kod koje sam započeo s jednog na drugi brijeg,
u neutaživi želji da dođem na onu stranu,
i odande pogledam unazad,
i odande pogledam prema domu.

I rijeka ispod je bila brza i okovana u led,
s odbljescima svjetla koje je padalo s neba i sa smećem,
kojeg smo u nju bacali, obijesno ili krišom,
tekla je prljava i mesnata od ribljih jata, poput tijela
napunjenog s teškom hranom, razrezanom propelerima
motornih čamaca i licima koja su se htjela u njoj
sastaviti i koja ih je trepereći vraćala u naše oči,
koje su bile otvorene i vjerovale tako da ih je
milujuća koža rijeke neprestance brisala
i odnosila varljivost nepomičnog bola
i podrovala težinu nepomične sigurnosti
i odnesla papiriće nade u jedini mogući smjer,
neizvjesnost.

Hudinja, Ljubljanica, Vltava, Dunav i Majna,
i premda ne znam više na koji brijeg dolazim,
i premda znam da sve rijeke tamo teku,

još uvijek želim na drugu stranu, preko, da pogledam
što je ono od čega sam pobjegao,
što je ono zbog čega bih volio ići natrag,

još uvijek želim put, polovičan, ovdje i tamo,
kao most u zraku.

Sa slovenskoga prevela Ivana Tarle

Druga strana kože

Jana Putrle

Brana

spustila sam rešetke, iskopčala
dovod kisika, krvi
u sitna slova između ružičastih
korica, istrgala hrpe papira,
štake, smjerokaze, odustala od signalizacije
čistila sam svijet u prazan list i
nisam se složila s tvojim beznadnim
skupljanjem predmeta,
nosila te rijeka električnih otvarača, digitalnih budilica,
džepnih televizora ready-made domaćih kolača, peper-
mint
bombona, plivao si na tenisicama
sa zračnim jastucima,
na umjetnom cvijeću i zbirkama suvremenih klasika,
navro si iza ugla sa svojom ludom
kramom, koja je stršala
iz oblačića
nad glavom i u njima nije bilo ništa drugo
osim poziva/povika, a ja već dugo nisam boravila u tom
idiličnom
parku pod brezama, zasitila sam se limenki, perverznja-
ka,
potrošačkih skokova u pola sata prirode,
zasitila sam se rečenica koje mame,
koje šušte po travi, otpuzala sam sa svojom nabacanom
zbirkom slova
do pruge, sjela, buljila u tovarne vagone, natrpane s
bijelim bijelim bijelim žutim autima autima kombijima
znala sam, da mi sramežljivo stojiš iza leđa
i ne znaš
što sad s tvojim stvarima i
povicima i praznim oblačićima i spustila sam brane.

Sa slovenskoga prevela Iva Borić

Druga strana kože

Želja za pjesmom je kao vlaga
u zraku, 80% i narasta.

Noću idem kroz grad u obliku
mokre lokve, svjetla se u njoj nejasno bibaju

a suhi se otočići života zovu:
pumpa, Nobel burek, Hot-horse,
Dan i Noć. “Dobro jutro”, zareži
ostarjeli motorist što u koži, s kacigom,
s motorom, s rokenrol mladošću
ulazi u trgovinu.

Svako se gibanje odbija od mog
tijela, dugodlaka mačka naprasito
frkne pored mene, ta ura je potrgana,

Vrijeme se spiralno urušava
u sebe, čekamo u redu,

svatko sa svojom raščupanom aurom,
sa špekulama požude, razasutima po tlu.

Grad nam daje infuziju bliještećih
ritmova i rješava nas preznojenog
stana, cvijeća u lončanicama koje tiho odumire

grad je utočište od celofana u kojem
strpljivo čekamo bijesni psi.

Sa slovenskoga prevela Ana Labar

Prostrijeli te kao meteorit

Tomislav Vrečar

Prostrijeli te kao meteorit

Izgubio sem jezik, jer sam
previše brbljao – PIŠI
I ŠUTI –
Odviše hvale i fukotužnih pički treba – NAVUCI
KONDOM –
previše posla s gukanjem i mudrovanjem – RADI
NEŠTO KORISNO –
brbljavca su stavili na postolje – HURA –
samo zato, da bi nakon toga pad bio još glasniji – PAZI
DOJKE –
Šalio bih se na svoj račun i milovao sunce –
NARANČE NISU ZA BADAVA
tako ja žudim i plemenito trpim – ČANKIR –
da se i meni samom od tog riga – ranital 150 mg –
Ne fukam, ne pišem, ne osjećam ništa.

GOOD EVENING, VREČAR, TOMISLAV
VREČAR.
Good evening im Tomi KEŠ.
Good evening im Nobadi – HU KERS –

Spavam u krevetu s dvoglavim penisom,
gumenim, nekakva dvoglava mušica me davi,
skačem kao na vješalima, mrvim se poput krhkog dvo-
peka.
Neizdrživ je zvuk trganja osušenog kruha usred tišine,
kad se začuje iz grla čovjeka, zadnji put, klicaj,
tad čovjek oplodi ništa sjemenom bijesa.

Sa slovenskoga prevela Daria Turkalj

Pustinjak

Sjeo je na rub kreveta,
zapalio je cigaretu,
čekao je tišine zvuk.
Pepeo je padao na pod,
ptice vani nisu utihnule.
On je na sebi imao samo gaćice,
u mraku sobe lice nije bilo vidljivo.
Tanki pramenovi sunca su ulazili kroz grilje,
poznavao je tu prazninu.
Šum ničega,
koji mu je savijao tijelo u osamljen orgazam,
izišao je iz svoga tijela i počeo plivati,
padao je na nebu bez dna,
dublje je tonuo,
više su bili slasni grčevi.
U praznini je grizao u svoje meso
znao je da nikada neće sletjeti
Što se je više udaljavao,
to je manji postajao,
ostajale su samo krhotine njega samoga,
punio je neku drugu dimenziju kojoj nije znao imena,
prelazio je u neko drugo stanje,
svi su pogledavali u nebo i tražili lice...
On se smijao s one strane...

Sa slovenskoga prevela Iva Ćoza

Temat priredile Miljenka Buljević i Vanja Bjelić Pavlović

k

Planet Pička

Maja Hrgović

Na prvom izdanju PitchWisea – festivala ženske angažirane umjetnosti (Sarajevo, od 14. do 17. rujna) – sudionicama iz cijelog područja bivše države ponuđen je opsežan i šarolik umjetnički program: održavale su se izložbe, koncerti, čitanja poezije, umjetničke akcije, filmske projekcije, diskusije, ulične akcije, i sve ostalo što je povezano s aktivizmom u službi ljudskih prava

"Dečkoo, 'aj-de o-la-dii" – vrckavi hit iz osamdesetih nenametljivo se probija iz zvučnika u improviziranoj kuhinji iz koje miriše *kafa*; na hodniku se neke mlađahne cure s *dreadlocksima* mimoilaze sa skupinom žena odjevenih u živopisnu narodnu nošnju; zidovi su puni ekspresionistički dojmljivih ženskih portreta (okrznem pogledom jednu sliku, zove se *Menstruacija*) – a dolje, u dvorištu neobične zgradurine koja miriše na vlagu i socijalizam, par djevojaka umrljanih bojom s kistovima u ruci obilazi oko velikog plakata na kojemu iznad ogromne slike ženskog spolovila piše *Planet Cunt* (*Planet Pička*). Nešto podalje, na travnjaku leži prevaljen golemi kip druga Tita: on služi kao odlagalište za jakne i torbe djevojkama koje pod strehom sjede za stolovima i rade stripove velikih formata; a udubljenja na njegovu boku netko je zgodno dekorirao posudama s cvijećem. Vesela DJ-ica cupka oko gramofona s velikim slušalicama na ušima, dok se na platou, pokraj još jednog kipa *maršala* u natprirodnoj veličini, druge lijeno njišu uz glazbu koju ona pušta.

Vrijeme radnje je – da odredimo koordinate toj panorami neobičnih zbivanja – prošli tjedan, a mjesto radnje sarajevski Historijski muzej BiH, nekadašnji Muzej revolucije. Od četvrtka 14. do nedjelje 17. rujna, ondje je naime održano prvo izdanje PitchWisea – prvog festivala ženske angažirane umjetnosti u Bosni i Hercegovini, tijekom kojega je sudionicama iz cijelog područja bivše države ponuđen opsežan i šarolik umjetnički program: održavale su se izložbe, koncerti, čitanja poezije, umjetničke akcije, filmske projekcije, diskusije, ulične akcije, i sve ostalo što je povezano s aktivizmom u službi ljudskih prava. Festival je organizirala sarajevska Fondacija CURE, feministička i aktivistička grupa koja promovira "rodnu jednakost kroz afirmativne akcije, izdavaštvo, neformalnu edukaciju i komunikacijske usluge".

Zalaganje za društvene promjene

Koncepciju PitchWisea sažeto je izložila jedna od Cura, Taida Horozović. "Festival je baziran na ideji da transformirajuća snaga umjetnosti može pokrenuti pojedinca/ku da napravi potrebne promjene u svom životu ali i okolini. Namijenjen je onima koji/e će umjesto očekivanja dramatične transformacije radije tražiti inspiraciju i snagu u procesu koji je sam po sebi nositelj promjene, a namjera je stvoriti platformu koja će povezivati umjetnice i umjetnike iz BiH, jugoistočne Evrope i cijelog svijeta koji su spremni/e da se založe za društvene promjene", kaže Taida Horozović.

U festivalskom programu što su ga CURE odaslale na adrese srodnih hrvatskih udruga i medija – a koji me je i ponukao da se otisnem na putovanje u Sarajevo – ističe se kako je PitchWise prilika da sudionice iz regije "kroz fuziju talenata, znanja, ideja i identiteta, tretiraju pitanja spolne i rodne jednakosti, društvene odgovornosti, regionalne integracije, i drugih tema koje reflektiraju procese društvenog razvoja". To zvuči vrlo ozbiljno, ambiciozno, kruto. U stvarnosti, ono što smo zatekli u Muzeju revolucije, bilo je sve samo ne kruto: stotinjak sudionica družilo se ta četiri dana u posvemašnjem opuštenom skladu, kakvog bi u muškom društvu bilo nemoguće postići, a kreativne radionice i panel-diskusije bile su tek okvir za neopterećenu razmjenu iskustava i mišljenja; ustvari za ugodna ćaskanja.

Najozbiljniji dio programa bila je dvodnevna međunarodna konferencija o ženskim ljudskim pravima, čiji je naziv *78 Revisited* upućivao na svojevrsni nastavak istovjetne manifestacije (DRUG-ca) koja se prije gotovo tri desetljeća održala u Beogradu a koja predstavlja svojevrsno ishodište cijelog ženskog pokreta u bivšoj Jugoslaviji. Na prošlotjednoj su se sarajevskoj konferenciji ponovo okupile intelektualke koje su sedamdesetih pokazale da se ne boje sistema i progovorile o stvarima koje treba mijenjati: Nada Ler Sofronić, Dunja Blažević, Vesna Pusić, Bojana Pejić i druge. Kako su posrijedi žene koje još predano rade na promociji i osiguranju "jednakosti za sve" u svojim zajednicama – sad već manje putem izravnog aktivizma, a više kroz politiku i akademsko djelovanje – njihova je nazočnost na PitchWiseu bila iznimno korisna: susretom s pionirkama pokreta prevladan je komunikacijski jaz između različitih generacija osviještenih žena, kojima je festival i namijenjen.

Bolno je očito da ženski pokret u BiH i susjednim zemljama postoji, ali nije vidljiv, niti je organiziran kako treba. Zato je ova konferencija prava prilika da žene koje su organizirale legendarnu konferenciju '78 u Beogradu podijele s mlađim sudionicama svoja sjećanja i tako ih ponukaju da promisle o identitetima i zadaćama koje pred nama kao ženama stoje, kažu CURE.

Konferenciju, priznajem, nisam pomno pratila jer su mi druga festivalska zbivanja bila privlačnija. Iz nekoliko kraćih seansi razabrala sam u kojem se smjeru rasprava kreće: predvidljivo (i razumljivo), govorilo se ondje o tome kako na Balkanu žene imaju slab pristup moći, slab pristup javnim servisima, slab pristup resursima, kako slabo sudjeluju u procesima odlučivanja, kako ih mori siromaštvo, nezaposlenost, nejednake mogućnosti obrazovanja, nejednaka raspodjela odgovornosti unutar obitelji. Ukratko, pobrojene su neuralgične točke koje su davno dijagnosticirane, međutim konkretan lijek nije ponuđen. Bilo bi iluzorno takvo što i očekivati; napokon, PitchWise je i bio osmišljen kao prilika za dijalog.

Transkuhinjska ritmična terapija

Taj se dijalog, meni se čini, bolje odvijao na drugim, sporednim programskim koordinatama; na primjer, na radionici stripa koju je vodila Ivana Armanini (Komikaze) ili na radionici fArts Fusion, na kojoj je "svatko tko se bavi bilo kakvom umjetnošću na bilo kakav način mogao to što radi podijeliti s drugima koji se bave time ili sličnim."

Onda, bilo je zanimljivo na promociji filmova bosanskohercegovačkih redateljica Jasmile Žbanić, Danijele Majstorović, Aide Begić i Andree Štake; potom na večeri poezije u Mjesečevom vrtu Muzeja revolucije; ili na koncertu dvaju totalno otkačenih ženskih punk bendova iz Travnika (Intriga i Vemors). Možda je najprovokativniji dio festivala bio njegov završni dio, *Transkuhinjska ritmična terapija* u izvedbi Lari i Zoe (www.ljudmila.org/merc/actwomen) – performans o konzumerizmu, dijetama i paralelnim stvarnostima; ili, kako su ga same autorice opisale: "Freak show u formi telešopa kojim se parodiraju mnogi autodestruktivni dijetetski programi, kao i koncept konzumerističkog društva koji jede sve oko sebe".

PitchWise, da se razumijemo, nije bila manifestacija na razini velikih festivala kakvi na Zapadu privlače mnogostruko veći broj posjetitelj(ic)a; no s obzirom na društveni i politički kontekst aktualnog trenutka u Bosni i Hercegovini, svakako je premijerni PitchWise zaradio pozitivnu ocjenu. Održan bez ikakve financijske pomoći vladajućih institucija (ni ministarstvo Federacije BiH ni kanton Sarajevo nisu "uskočili" niti s jednom markom), festival počiva isključivo na entuzijazmu organizatorica i sudionica. Njih će na drugom izdanju (možda već dogodine) biti zacijelo i više, jer dobar glas daleko se čuje: zamamno ugodna atmosfera u kojoj je ovaj kreativni festival protekao, zove na reprizu.

U hramu trulog patrijarhata

Mislim da je lokacija sjajno odabrana. Muzej revolucije, sa svojim hrđavim topovima, zastavama, hrpama oružja i kipovima vojskovođa, hram je trulog patrijarhata koji će u BiH po svemu sudeći još dugo biti na vlasti. (Posredno na to upućuju i predizborni plakati kojima je bespoštedno nagrđen grad, a na kojima brojem debelo prednjače lica političara muškaraca. Znakovito, stranački plakat na kojemu je lice mlade djevojke, prati pak natpis "Za lijepo Sarajevo".)

U takvom okružju, iskorak što ga PitchWise svojim nepretencioznim pristupom želi napraviti, nije ništa manje vrijedan od revolucije koju su beogradskom konferencijom '78. htjele napraviti žene iz Jugoslavije. Z

Preoblikovanje Qingpua

Sandra Uskoković

Qingpua se razlikuje od ostalih kineskih gradova, jer je uspio privući međunarodne arhitekte da grade javne zgrade, i to škole, vladine urede, crkve i vrtiće, te time postao simbol grada koji poklanja iznimnu pažnju i važnost sferi javnog života

Svi putevi danas vode u Peking. Ili Šangaj. Odnosno, tako se barem čini iz razgovora s arhitektima iz cijelog svijeta. Gotovo svaki arhitekt danas radi u Kini ili pokušava tamo dobiti projekt. Velike tvrtke, mlade tvrtke, Amerikanci, Evropljani, Japanci – svi oni imaju kineske vize u svojim putovnicama. Jednako tako kineski arhitekti putuju za L. A., New York, London i Berlin kako bi se upoznali s novim arhitektonskim kretanjima.

Kineska predgrađa

Proteklih su desetljeća nemilosrdni pritisak rasta stanovništva, osiromašenje resursa, kao i uništavanje okoliša doveli u pitanje funkcioniranje suvremenog grada. Arhitekti su pak optimisti po prirodi profesije, te graditi znači imati viziju budućnosti. Kineski urbanisti i arhitekti su danas prvenstveno usmjereni prema novom urbanom razvoju potaknutim velikim ekonomskim procvatom kojeg Kina trenutno doživljava. Četrdeset kilometara sjeverozapadno od centra Šangaja, nalazi se predgrađe Qingpu koji izgleda zapušteno u odnosu na glamurozni centar Šangaja kojim dominiraju nepregledni tornjevi. Šangaj je od početka devedesetih krenuo putem visokogradnje i urbanorazvojnih zona čime se nastojalo privući *high-tech* kompanije.

Qingpu je, pak, s druge strane poznat po svojim prirodnim ljepotama (vodeni kanali) koje se koriste za transport već stoljećima. Qingpu je pak nedavno dobio veliki priljev stranog kapitala putem multinacionalnih kompanija kao što su Dupont, Honeywell i Hitachi, s tvornicama lake industrije, i sad je urbano tkivo spremno za "injekciju" arhitektonskog modernizma.

Za razliku od prosječnih kineskih predgrađa, koje odlikuju bezvrijedne zgrade čije su fasade obložene bijelim pločicama te utilitarne kuće od cementa, Qingpu se ističe zahvaljujući svojim prirodnim ljepotama, blizini urbanoj jezgri kineskog najbogatijeg grada kao i njegovom gradonačelniku Jiwei Sunu.

Qiao Zi Wan- smješten u središtu Qingpu-a , je koncipiran kao trgovački kompleks sa dućanima, restoranima i zabavnim sadržajima (arhitekt Qingyun Ma).

Sve je započelo 2002., kad je Sun, koji je bio predsjednik komiteta za gradnju Luwana – središnjeg distrikta Šangaja, promoviran da radi za Qingpu distrikt. Gradonačelnik Sun je osmislio razvoj Qingpua kroz *sustainable* menadžment s obzirom na to da statistike predviđaju rast grada s 250.000 stanovnika na pola milijuna stanovnika do 2020. godine. "Qingpu je nekad bio udaljeno predgrađe, a danas je važan satelitski grad" – kaže Sun.

Osim što je poznat po svojim plovnim kanalima, Qingpu – područje od 7,298 četvornih milja koji tlocrtom podsjeća na oblik leptira, još donedavno je bio dom za mnoge državne tvornice koje proizvode sve – od soje do cemen-

Projekt za otok Thumb kao centar lokalne zajednice, osmislila je arhitektonska firma MADA (arhitekt Qingyun Ma) unutar kojeg se pejsaž i arhitektura prožimaju. Zeleni park zauzima površinu krova zgrade.

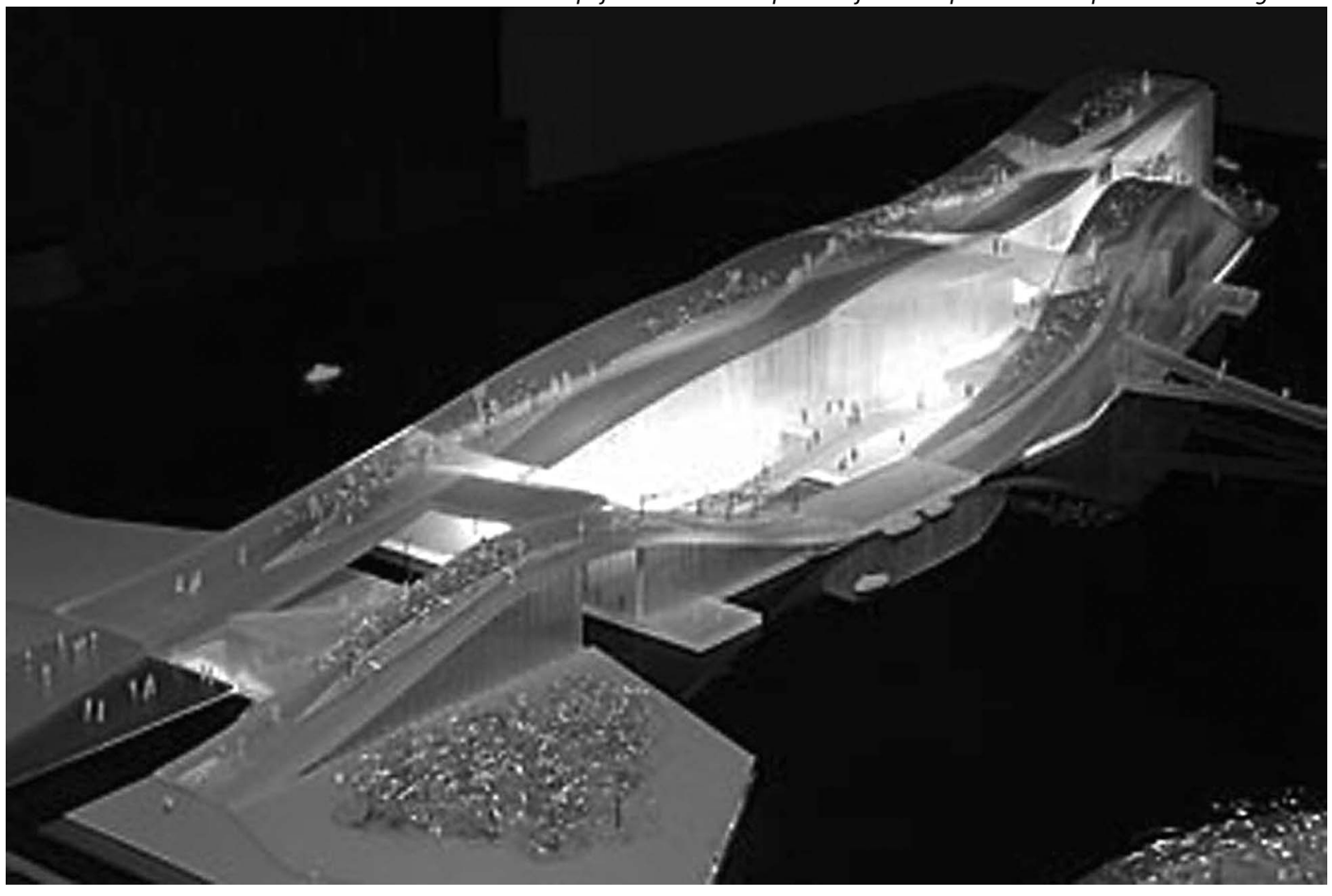

Većina je kineskih gradova preuzela auru New Yorka u smislu vertikalne ekspanzije dok istovremeno poprimaju zastrašujući "mastodontski" izgled koji negira kontekst povijesti i njegova naslijeđa

ta. No tranzicija Kine prema marketinški orijentiranoj ekonomiji uvjetovala je prestanak rada mnogih tvornica. U međuvremenu su ostali dijelova Šangaja koji nisu počivali isključivo na državnoj ekonomiji, doživjeli veliki procvat.

Budući da je zaostajao u razvoju za drugim predgrađima, Qingpu može učiti iz pogrešaka u prethodnom urbanom planiranju, kaže Sun. "U centralnom Šangaju urbani razvoj se zbio jako brzo. Urbanisti su odbacili mnoge stvari, rušeći stare zgrade s povijesnom vrijednošću a da pritom nisu pridavali estetsko značenje arhitekturi" – nastavlja Sun.

S obzirom na to da je izgledno da će se stanovništvo Šangaja udvostručiti, gradonačelnik Sun zapravo treba stvoriti novi grad, koji je vlada nazvala *Qingpu Novi Grad*. Oko 22 četvorne milje zemlje predviđeno je za tvornice multinacionalnih kompanija. Nadalje je predviđeno oko 10,8 milijuna četvornih stopa za gradnju novih rezidencija. Sun također želi uljepšati povijesni Qingpu, područje usitnjeno plovnim kanalima i *knick-knack* trgovinama, angažirajući međunarodne arhitekte da dizajniraju nove hotele i trgovine.

Qiao Zi Wan- smješten u središtu Qingpua , je koncipiran kao trgovački kompleks sa dućanima, restoranima i zabavnim sadržajima (arhitekt Qingyun Ma).

Sačuvati prirodne kanale

Bitan cilj koji je ostvaren unutar nove gradnje i revitalizacije je da je "prirodni oblik zemljišta očuvan", kaže Sun. "Želimo očuvati i zadržati netaknutim sve kanale." U planu urbanog razvoja distrikta je i sustav gradskog transporta na plovnim kanalima – poput Venecije, i to za potrebe lokalnog stanovništva i turista. Arhitektonsko-urbanistički razvoj Qingpua se razlikuje od ostalih kineskih gradova, jer je uspio privući međunarodne arhitekte da grade javne zgrade, i to škole, vladine urede, crkve i vrtiće, te time postao simbol grada koji poklanja iznimnu pažnju i važnost sferi javnog života.

Distrikt zapravo nema posebna financijska sredstva za angažiranje arhitekata na javnim projektima (iako se procjenjuje da troši više od 610 milijuna američkih dolara), no Sun je uspio privući međunarodne arhitekte davajući im određenu umjetničku slobodu što je potonjima omogućilo alternativna rješenja za dizajn i urbano planiranje. Arhitekti koje je Sun angažirao uključuju imena poput: Jacques Ferrier (Francuska), Sancho-Madridejos (Španjolska) i Kunyan Deng (Tajvan).

Jedan od arhitekata koji je preuzeo glavnu ulogu u urbanom razvoju Qingpu je Qingyun Ma, koji ima vlastitu tvrtku u Šangaju (MADA s.p.a.m). Iako se specijalizirao i usavršavao u Americi, Ma kaže: "Nakon što sam se vratio u Kinu prestao sam biti modernist te otkrio privlačnost povijesti i povijesnih vrijednosti".

Ma je uspio dobiti nekoliko projekata u Qingpu poput Qiao Zi Wan, ili most u zaljevu Bending koji je smješten na ovalnom komadu zemljišta okruženom kanalima. Trenutačno je to napuštena rezidencijalna četvrt, no zemljište je raščišćeno kako bi se oslobodio prostor za trgovačku četvrt s pješačkom zonom. Četvrt je smještena pokraj parka i hrama sagrađenog za vrijeme Qing dinastije (17.-18.stoljeće), a izazov je bio da se "uvede nešto novo u povijesni ambijent", kaže Ma.

Sljedeći Maov inovativni projekt je otok Thumb, gradski centar koji plovi na jezeru. Oslobođen odgovornosti da se bavi poviješću ovdje, Ma je dizajnirao strukturu koja se sastoji od 2 zgrade koje se protežu i spuštaju kao dva staklom obložena brežuljka. Krov kompleksa, koji podsjeća na dva kotrljajuća brežuljka služiti će kao javni park. Stojeći na vrhu napola završenog kluba, Ma kaže: " Volio bih da ljudi ovdje prakticiraju *tai-chi*."

Uključiti povijesni kontekst

Američki arhitekt Benjamin Wood, iz tvrtke Wood+Zapata, bio je privučen Qingpuom jer je, kako kaže, dobio "zeleno svijetlo" od australskog investitora –tvrtke SPG da kreira svoju vlastitu viziju rezidencijalne četvrti – ali bez ulaznih vrata. Upravo završivši *high-profile* projekt u središnjem Šangaju koji je nazvan Xintiandi, Wood je prebacio svoj fokus na Qingpu kako bi sagradio kuće, vile i apartmane s urbanom jezgrom od nekoliko starih farmerskih kuća koje su pretvorene u kulturni centar. "Ovo je način preobrazbe urbane tipologije i to na primjeru vernakularnoga grada na vodi s čistim modernističkim linijama" – kaže Wood.

Zaista, veći dio gradnje Qingpua danas uključuje ono što već postoji, tj. povijesni kontekst. Španjolska projektantska tvrtka Sancho-Madridejos dobila je narudžbu da izradi kršćansku crkvu, što je rijetkost u Kini, i to u futurističkom stilu s oštrim linijama. Skoro dovršeni javni vrtić kineskog arhitekta Yichun Liu, koji obuhvaća 15 blokovskih učionica od kojih je svaka s dvorištem, tradicionalni element kineske kuće izveden je na netradicionalan način, no opet oslanjajući se na tradicionalne elemente.

Općenito, većina je kineskih gradova preuzela auru New Yorka u smislu vertikalne ekspanzije dok istovremeno poprimaju zastrašujući "mastodontski" izgled koji negira kontekst povijesti i njegova naslijeđa. Njihova urbana jezgra se rapidno mijenja a da se pritom gube prepoznatljive strukture konteksta ili bilo kakve asocijacije na prošlost. Time identifikacija istih gradova postaje gotovo nemoguća, kao što je u slučaju Hong Konga koji je prije prepoznatljiv po svojim crvenim brodovima na poznatim turističkim razglednicama nego po svojim gigantskim neboderima.

I dok urbanisti ostvaruju svoju viziju potpuno, gradeći u drugim dijelovima Kine, arhitekti koji grade u Qingpu stavljeni su pod stroge kriterije konteksta. Većina projekata je ipak još u embrionalnoj fazi te treba tek vidjeti što će biti sa Qingpuom. Iako su ceste popločene i škole sagrađene, novi centar Qingpu se doima kao prazna ljuska, jer je samo nekoliko zgrada potpuno dovršeno. Arhitekt Ma smatra da je najveća promjena u Qingpu nematerijalna, to jest da nije fizička. "Riječ je o psihološkoj promjeni. Dizajneri i arhitekti su počeli razmišljati kako dobiti projekt ovdje. Proces gradnje je tek započeo".

Međunarodna revolucija je počela, no umjesto političke forme ona je ovaj put uzela formu ekonomske, trgovinske i profesionalne razmjene – fluid stopljenih ideja i kultura koje već utječu na sve nas. Ili nam je možda draža riječ –globalizacija?!

Lori Damiano

Skejterice rasturaju

Roy Christopher

Uz rad za fanzin *Villa Villa Cola*, animaciju i luđačko skejtanje, Lori Damiano nedavno je stekla magisterij iz eksperimentalne animacije i pomogla da se objavi DVD *Getting Nowhere Faster*. Ovdje govori o ženskoj skejterskoj sceni, animaciji, te prepletanju skejtanja i umjetnosti

Lori trenutačno živi u Vancouveru i kako to opisuje Bob Kronbauer, njezin prijatelj i vlasnik tvrtke Crownfarmer, radi na mnogim projektima koji će vas izbaciti iz cipela: "Ozbiljno, jedna cipela će vam odskakivati od zidova i vi ćete je htjeti dohvatiti kako biste je ponovno obuli, a druga će, prije nego što toga budete i svjesni, odjednom odletjeti u zid preko puta".

Kreativni i dinamični skejteri svijeta

***Recite nam nešto o fanzinu* Villa Villa Cola.**

– *Villa Villa Cola* je postojeći kolektiv skejterica koje skejtaju, rade fanzine, filmove i videoradove zajedno od 1996. Žensko skejterstvo nije mnogo predstavljeno u javnosti, a kada i jest, onda je to učinjeno u posve komercijalne svrhe i ne pretjerano vjerodostojno. Naša je namjera zabilježiti skejtere koje poznajemo kako bi vjerodostojno predstavili kreativne i dinamične skejtere svijeta – muške, a posebno ženske.

A možete li reći nešto o najnovijem DVD-u* Getting Nowhere Faster*?

– Lani smo izdali smo svoj najnoviji projekt *Getting Nowhere Faster* koji je objavio Element Skateboards. Razina vještine ženskog skejtanja veoma se brzo razvila, tako da su čak i neki sponzori djevojaka bili ugodno iznenađeni snimkama iz videa (koji je snimila Lisa Whitaker). Skejtanje nam je svima mnogo promijenilo živote. To nam je, kao mladim ženama, otvorilo mnoge nove mogućnosti i pomoglo nam odbaciti mnoga nerealna društvena očekivanja i pritiske onoga što bi djevojke trebale, ili što ne bi trebale raditi u svojim životima. Budući da smo skejtanjem okupile cijelu zajednicu drugih ljudi u zemlji i svijetu, imale smo fantastičnu skupinu inspirativnih i kreativnih pojedinaca koji su nas podupirali. Mislim da je imati takvu vrstu globalne obitelji jako vrijedna i rijetka povlastica, pogotovo kada ste jako mladi.

Željeli smo napraviti video sa širokom distribucijom na kojem bi se našle sve od najboljih skejterica do kojih bismo uspjeli doći tako da ljudi shvate na kojoj razini djevojke skejtaju u današnjem društvu. Također, nadamo se da smo uspjeli prikazati razne vrste kreativnih i jedinstvenih osobnosti čiji je život usmjeren na skejtanje. Nadamo se da će film izići z okvira skejterske scene i nadahnuti i druge ljude da se uključe u skejtanje ili u neki drugi kreativni pothvat.

Skejtanje nam je svima mnogo promijenilo živote. To nam je, kao mladim ženama, otvorilo mnoge nove mogućnosti i pomoglo nam odbaciti mnoga nerealna društvena očekivanja i pritiske onoga što bi djevojke trebale, ili što ne bi trebale raditi u svojim životima

Imate magisterij iz "eksperimentalne animacije". Što to točno znači?

– U komercijalnoj animaciji postoji tradicionalna metoda pričanja priče, stvaranja slika i filmova. Studirala sam animaciju na sveučilištu CalArts prema programu koji se zvao Eksperimentalna animacija. Taj nas je program više ohrabrivao u istraživanju bezgraničnosti medija, nego upućivao na ograničenja konvencija uspostavljenih u razmjerno kratkoj povijesti animacije. Iako se eksperimentalni animatori često koriste mnogim tehnikama tradicionalne animacije, mnogo su manje ograničeni klasičnim pravilima. Netko je eksperimentalnu animaciju definirao kao "umjetnost" koja se temelji na vremenu. Evo citata koji sam pronašla u knjizi Johna Halasa i Rogera Manvella iz 1959., *The Technique of Film Animation*: "U mediju koji je slobodan i fleksibilan kao što je to crtani film, eksperimentalno područje je beskrajno, i animacija bi, održavanjem tog osjećaja za eksperimentalnost, mogla izbjeći neke od stereotipnih ponavljanja unaprijed utvrđenih oblika dizajna i tehnike kojima je često podvrgnuta."

Skejtanje i umjetnost

Za mene je ulazak u skejtersku kulturu bio vodič prema mnogim pozitivnim stvarima (na primjer glazbi, umjetnosti, zanimljivim ljudima itd.). Kako ste se vi počeli baviti skejtbordingom i umjetnošću?

– Kada mi je bilo osam godina čula sam na jednom obiteljskom skupu da netko o tome govori. Govorili su kako njihova kći ima prijatelja skejtera koji je iznimno kreativan. Ona je rekla da on uvijek izrađuje neke stvari koje im daruje. To mi se tada učinilo kao nešto najbolje što sam čula. Tako se u mojoj glavi skejtanje oduvijek isprepletalo s umjetnošću. Željela sam biti takva osoba (koja oblikuje stvari za druge ljude), i mislim da sam podsvjesno odlučila da je prvi pomak prema tome da počnem skejtati. Počela sam tek kada mi je bilo šesnaest godina. Usput sam razmišljala kako to nije za mene jer nikada nisam vidjela djevojke koje skejtaju. Sa šesnaest godina, s najboljom sam prijateljicom odlučila da ćemo skejtati.

S engleskoga prevela Lada Furlan.
Objavljeno u e-časopisu Frontwheeldrive, www.frontwheeldrive.com/lori_damiano.html

31. samoborska glazbena jesen

od 23. rujna do 7. listopada 2006.

23. 9. subota
Franjevačka crkva u 20:30 sati
Varaždinski komorni orkestar
Monika Leskovar, violončelo
Giovanni Solima, violončelo
Program: J. S. Bach, M. Marais, G. Solima, G. Rossini, D. Šostakovič

25. 9. ponedjeljak
Samoborski ciklus
Galerija Prica u 20 sati
Petar Paar, klarinet
Program: G. Bonnard, F. Poulenc, M. Arnold, L. Cahuzac
Antonija Jelinčić, klavir
Program: J. S. Bach, A. Skrjabin, C. Debussy, B. Papandopulo

26. 9. utorak
Natjecanje „Ferdo Livadić"
Galerija Prica u 20 sati
Marta Šomođi, flauta
Program: C. P. E. Bach, F. Poulenc, A. Roussel, V. Nježić, C. Debussy
Ervin Luka Sešek, violina
Program: J. S. Bach, F. Schubert, N. Firšt, C. Saint Saens

27. 9. srijeda
Natjecanje „Ferdo Livadić"
Galerija Prica u 20 sati
Rude Mimica, klarinet
Program: J. Brahms, B. Kunc, Ch. M. Widor, L. Weiner
Marija Kuhar, sopran
Program: M. A. Česti, W. A. Mozart, F .Schubert, E. de Falla, T. Uhlik, G. Donizetti

28. 9. četvrtak
Samoborski ciklus
Galerija Prica u 20 sati
Lovro Merčep, saksofon
Aljoša Jurinić, klavir
Program: A. Jolivet, J. Charpentier, F. Chopin, E. Bozza, J. Demersseman
Lucija Stanec, klavir
Program: L. van Beethoven, D. Šostakovič, B. Bjelinski

29. 9. petak
Galerija Prica u 20 sati
Oskars Petrauskis, saksofon
Raimonds Petrauskis, klavir
Program: W. W. Glaser, J. Forsell, M. Karkoff, Vecumnieks, T. Yoshimatsu, R. Rodgers, M. Davis
PROGRAM +
Caffe bar Havana, Trg kralja Tomislava 1, u 22:30 sati
Jam Band

30. 9. subota
Franjevačka crkva u 20:30 sati
Zagrebački kvartet saksofona
Itamar Golan, klavir
Program:
W. A. Mozart, J. Brahms

30. 9. subota
PROGRAM +
Caffe bar Havana, Trg kralja Tomislava 1, u 22:30 sati
Elvis Stanić International – trio
Primož Fleischmann (Slo)
Giovanni Toffoloni (It)

1. 10. nedjelja
Galerija Prica u 20 sati
Poklon koncert svim posjetiteljima Samoborske glazbene jeseni
Luisa Sello, flauta

2. 10. ponedjeljak
Natjecanje „Ferdo Livadić"
Galerija Prica u 20 sati
Irena Kavčič, flauta
Program: B. Kunc, C. M. Widor, P. Kopač, H. Dutilleux, J. Gade
Attila Mesarić, klavir
Program: F. Chopin, M. Cipra, J. Brahms

3. 10. utorak
Natjecanje „Ferdo Livadić"
Galerija Prica u 20 sati
Ursula Aščić, harfa
Program: G. F. Händel, N. Rota, D. Bernatovič, N. Devčić, P. Hindemith, W. Posse
Kajana Pačko, violončelo
Program: L. Boccherini, G. Ligeti, R. Schumann, B. Papandopulo

4. 10. srijeda
Natjecanje „Ferdo Livadić"
Galerija Prica u 20 sati
Petar Čulić, gitara
Program: J. S. Bach, N. Koshkin, N. Milotti, M. Giuliani
Zrinka Ivančić, klavir
Program: F. Liszt, I. Kuljerić

5. 10. četvrtak
Dvorana Hrvatskog doma u 20 sati
"biNg bang plays lešnik"
Program: I. Lešnik, J. Fischer, F. Cibulka
PROGRAM +
Caffe bar Havana, Trg kralja Tomislava 1, u 22:30 sati
As Bruxas Fatais

6. 10. petak
Franjevačka crkva u 20:30 sati
Ansambl Cantus
Petrit Çeku, gitara
Dirigent: Berislav Šipuš
Program: A. Klobučar, J. S. Bachm J. Rodrigo, V. Nježić
PROGRAM +
Caffe bar Havana, Trg kralja Tomislava 1, u 22:30 sati
Scharf Club Swing Quintet

7. 10. subota
Franjevačka crkva u 20:30 sati
Salzburg Kammerphilharmonie
Dirigent: Yoon Kuk Lee
Žarko Perišić, fagot
Yun Hee Kim, violina
Program: B. Papandopulo, W. A. Mozart, P.Sarasate, C.Saint-Saëns
PROGRAM +
Caffe bar Havana, Trg kralja Tomislava 1, u 22:30 sati
Tedi Spalato i gosti
Matija Dedić
Ante Gelo
Borna Šercar
Henry Radanović
Boris Popov

www.samoborska-glazbena-jesen.com

Barokni festival uspio– izvan baroka

Trpimir Matasović

Zagrebački je barokni festival ove godine *grlom u jagode* posrnuo u talijanski repertoar, unutar sebe prilično monolitan, a k tome i inače najprisutniji na koncertnim pozornicama i izvan okvira ZABAF-a. Odmaka od beskonačne vrtnje na relaciji Vivaldi-Corelli, doduše, jest bilo, ali jednostavno premalo da bi osigurali kakvu-takvu dinamičnost programa

Zagrebački barokni festival, od 1. do 31. srpnja 2006.

Smještanje programa nekog festivala u unaprijed zadani tematski okvir dvosjekli je mač. Jer, iako se na taj način može postići prijeko potrebna profiliranost i prepoznatljivost, takav pristup može dovesti i do jednoličnosti. Pogotovo je to slučaj s festivalima koji već i u svom općenitom okviru imaju relativno usko programsko određenje, pa ga onda u svakom novom izdanju još i dodatno sužavaju. Nažalost, čini se da se upravo to dogodilo i s ovogodišnjim, trećim po redu Zagrebačkim baroknim festivalom. Naime, već je i barok u cjelini, barem kad je glazba u pitanju, relativno homogeno razdoblje, pa dodatne tematske odrednice prijete dokinuti i ono malo raznolikosti koje se unutar njega može naći. U prva dva izdanja ZABAF-a tu se zamku, doduše, izbjeglo – na prvom je nizozemski barok (sam po sebi ionako "eklektičan") bio tek jedan, i to ne presudan segment programa. Lani je, pak, francuska glazba 17. i 18. stoljeća, i inače prilično izdvojena iz baroknog "mainstreama", bila predstavljena u svim svojim međusobno različitim obličjima.

Varijacije na vječno istu temu

Ovaj se put, međutim, *grlom u jagode* posrnulo u talijanski repertoar, unutar sebe prilično monolitan, a k tome i inače najprisutniji na koncertnim pozornicama i izvan okvira ZABAF-a. Odmaka od beskonačne vrtnje na relaciji Vivaldi-Corelli, doduše, jest bilo, ali jednostavno premalo da bi osigurali kakvu-takvu dinamičnost programa. Jedan od njih je, k tome, bio predstavljanje izbora iz Monteverdijeve *Osme knjige madrigala*, odnosno skraćena verzija integralnih izvedbi koje su Zbor HRT-a i Hrvatski barokni ansambl upriličili već ranije, prošle i ove sezone. Podsjećanje na ovaj inače vrlo kvalitetan izvodilački pothvat bilo je stoga samo to – podsjećanje – umjesto da se iste izvođače okupilo oko nekog novog projekta u istom stilu. Recimo, neke u naše vrijeme još neizvedene stranice opusa hrvatskog Mlečanina Francesca Sponge Uspera upravo vapiju da budu izvedene.

Vrlo zanimljiv nastup sastava Speculum musicae, posvećen venecijanskoj glazbi kasne renesanse, bio je pak jedan od rijetkih iskoraka iz jednoličnosti programa koji više-manje nalikuju jedan drugome kao jaje jajetu. Naime, i talijanski su sastavi Astrée i Capella Bizantina, kao i njemačka Musica Antiqua Köln, ponudili svaki svoje varijacije na vječno istu temu talijanskih triosonata i koncerata, s i opet neizostavnim Corellijem i Vivaldijem, te nekolicinom njihovih skladateljskih klonova. Jedinu je stoga raznolikost bilo moguće potražiti u interpretacijskim pristupima, no, ni tu bitnijih međusobnih odmaka nije bilo.

Ludičko iščitavanje repertoarnog djela

To, uostalom, nije trebalo niti očekivati, s obzirom da sva tri sastava izvode isti ili sličan repertoar, pritom se još i vodeći istim načelima povijesne obaviještenosti. Astrée će se, doduše, izdvojiti svojom razigranijom *continuo* sekcijom, Capella Bizantina tipično južnjačkom, ponekad i riskantnom zaigranošću, a Musica Antiqua Köln pomalo zamornim germanskim perfekcionizmom. No, usprkos neprikosnoveno vrhunskoj kvalitete svih tih triju koncertnih večeri, dojam jednoličnosti ipak ostaje.

U talijanskom je bloku program stoga bitnije iskočilo jedino gostovanje švicarskog sastava I barocchisti. Nakon triju maločas spomenutih koncerata, teško da je itko mogao očekivati da će išta novo ponuditi večer čiji je središnji dio bila izvedba Vivaldijevih *Četiriju godišnjih doba*, djela koje je na koncertnim pozornicama (i izvan njih!) već toliko puta prežvakano, da je teško očekivati išta novo. No, karizmatični je voditelj ovog sastava Diego Fasolis pokazao kako se čak i takvim *par excellence* repertoarnim djelom ima još štošta za reći. Nije ovdje riječ samo o zanimljivom dodavanju dionica puhačkih glazbala u Vivaldijevu partituru, što je, uostalom, posve u skladu s baroknom izvodilačkom praksom. Prije svega, ono što plijeni pažnju jest dubinsko iščitavanje poveznica između izvanglazbenih poticaja i glazbenog sadržaja, te njihova prezentacija na upečatljiv, izrazito ludički, a ponegdje i duhovit način. Diego Fasolis pritom možda neće ići u ekstreme kakve je sa svojim sastavom Red Priest lani ponudio Pierce Adams, ali će zato i dalje mirno, štoviše, ponosno moći stati uz bok interpretacijama planetarno popularnog sastava Il giardino armonico.

Nelogična festivalska razdioba

Ipak, ključne je zanimljivosti ZABAF-a trebalo potražiti izvan dominantnog tematskog okvira talijanskog baroka. Rebecca Stewart tako je i ove godine fascinirala zagrebačku publiku svojim osebujnim, krajnje sugestivnim interpretacijama inače prilično "hermetične" glazbene baštine kasnog srednjovjekovlja i rane renesanse, pri čemu je, nakon Dufaya i Machauta na red ovaj put došao Johannes Ockeghem sa svojom *Misom L'homme armé*. U ponekad ne baš posve logičnoj razdiobi koncerata između ZABAF-a i simultano održavanih Zagrebačkih ljetnih večeri (koje priređuje isti organizator, Koncertna direkcija Zagreb), ponešto se baroknih poslastica našlo i na ovom drugom festivalu. Na njemu se tako, u konačnici gotovo posve nezapaženo, našao finski Komorni orkestar Avanti, s uistinu raritetnim programom poljskog baroka, kao i u cijelosti barokni recital vrhunskog švedskog orguljaša Erica Lundkvista.

U okviru pak sâmog ZABAF-a, jedan od vrhunaca programa predstavljao je iskorak ovog festivala u razdoblje bečke klasike, konkretnije recital američkog pijanista Malcolma Bilsona. Povod njegovom gostovanju bio je dovršetak restauracije iznimno vrijednog povijesnog glasovira bečkog graditelja Antona Waltera. Njegovi su instrumenti, naime, bili vrhunac graditeljstva glazbala s tipkama koncem 18. stoljeća, a glazbalo o kojem je ovdje riječ čuva se u Dubrovačkom muzeju, i tek jedan je od tek dvadesetak sačuvanih primjeraka Walterovih glasovira.

Protoromantična klasika

Na svom povratku u Dubronik, ovaj je instrument zastao i u Zagrebu, pa je tako na njemu sa svojim Pleyel Triom iz Beča glazbovao i hrvatski pijanist Hrvoje Jugović, jedna od osoba najzaslužnijih za inicijativu restauracije Walterovog glazbala.. No, ipak je puno značajnija činjenica da je na tom glazbalu recital održao i američki pijanist Malcolm Bilson, jedan od najvećih stručnjaka za interpretaciju glazbe bečke klasike na povijesnim instrumentima. Zalaganje ovog umjetnika za povijesne glasovire, za razliku od onih suvremenih, izrađenih prema Steinwayevom modelu iz 1870. godine, njegovom je svirkom dobilo najuvjerljiviju moguću argumentaciju. Naime, skladbe velikana poput Haydna, Mozarta i Beethovena pisane su upravo za Walterove instrumete, te stoga tek kroz njih dobivaju autentično zvukovno obličje. Bečki fortepiano ima, doduše, manji dinamički raspon, ali su zato njegove mogućnosti ekspresivnog nijansiranja puno profinjenije. Na Steinwayu tako pijanisti Mozarta sviraju bojažljivo, kako ne bi narušili pretpostavljenu delikatnost njegove glazbe. Bilson, pak, na Walteru može pokazati kako je riječ o iznimno snažnoj i strastvenoj, gotovo protoromantičarskoj glazbi, čiji ekstremi najbolje dolaze do izražaja u tek naizgled suženom zvukovnom okviru.

Suptilnost, ali i beskompromisnost svog interpretativnog pristupa Bilson nije, međutim, predstavio samo na Haydnovim i Mozartovim sonatama, nego i na djelima nekih njihovih danas manje poznatih suvremenika. Tako su i oni i instrument za koji su pisali smješteni u širi kontekst svog vremena, zastupljen uistinu pravim malim glazbenim draguljima. *Varijacije* dubrovačkog skladatelja Tome Restija pritom su primjer nepretencioznog, ali ipak kvalitetnog muziciranja u građanskim salonima. Istovrsno djelo Johanna Baptista Cramera, temeljeno na ariji Papagena iz Mozartove *Čarobne frule* sretan je pak spoj koncertantnog virtuoziteta i nadahnutih harmonijskih iznenađenja. No, svakako najveće otkriće Bilsonovog recitala je *Fantazija i fuga u f-molu* češkog skladatelja Jana Ladislava Dušika, osebujan spoj glazbenog *Sturm und Dranga* i pomalo nostalgičnog pogleda prema zauvijek prošloj baroknoj epohi.

I dok je Dušikovo djelo bilo otkriće prvenstveno u glazbenom smislu, Bilson se jednim od dodataka pobrinuo baciti posve novo svjetlo i na neprikosnovenu domenu suvremenih pijanista – Beethovenove sonate. Naime, čuveni uvodni stavak *Mjesečeve sonate* staroj je pijanističkoj školi gotovo nezamislivo svirati bez upotrebe pedala. No, Bilson je učinio upravo to, jer Walterovi glasoviri pedala uopće nemaju. Rezultat je transparentnija slika, u kojoj podjednako do izražaja dolaze i temeljna melodija i prateće triolske figuracije, bez opasnosti da se pedalom i jedno i druge dovede do neprepoznatljivog *sfumata*.

U konačnici tako od ovogodišnjeg Zagrebačkog baroknog festivala možemo, uz jednog Vivaldija, pamtiti, paradoksalno, dva nebarokna koncerta – jedan renesansni i jedan klasični. No, ako je glazbovanje vrhunsko, onda je vrijedno pozornosti, čak i ako je iskočilo iz zadanog tematskog okvira.

Dva nova početka

Goran Pavlov

Da će jednog dana isporučiti nepatvoreno remek-djelo Cat Power jest i previše puta dala natuknuti, ali da će ga ostvariti skoro potpunim preokretom autorskog i izvođačkog postupka baš i ne

Cat Power, *The greatest*, Matador Records, 2006.

Kroz svoju sad već desetogodišnju karijeru pod imenom i krinkom Cat Power, Chan Marshall je stekla čvrsti mitski status autorice koja nezavisne postulate iskrene krhkosti, ali i povučene sramežljivosti utjelovljuje toliko potpuno da u usporedbi s njom čak i takvi bardovi i princeze introspekcije kao što su Will Oldham, Rosie Thomas, Vic Chesnutt ili Hope Sandoval odaju dojam raskalašene bande pijanih cirkusanata. Poklonici spremni na probijanje kroz nekoliko slojeva gusto postavljene koprene na njenim su pločama uspijevali pronaći magnete i uporišta, ali se i prečesto znalo činiti kako joj ustrajanje na glazbenoj hermetičnosti i tekstualnom istjerivanju svih unutarnjih demona uvelike smanjuje potencijale ljepote i komunikativnosti skrivene duboko u njenim pjesmama. *The Covers Record*, doduše, obradama klasika Nine Simone, The Rolling Stonesa, The Velvet Underground ili Moby Grape jest pokazao kako Chan ne živi isključivo u svome unutarnjem svijetu, ali *You Are Free* ili *Speaking For Trees* svojom su hladnoćom i distanciranošću vrlo brzo priču vratili u dobro poznate vode.

Zbog svega toga, vjerujem da od Cat Power nitko, pa ni obožavatelji koji si utvaraju da je najbolje poznaju, nije očekivao album kakav je *The Greatest*, koji, da razjasnimo odmah, svoj naslov itekako zaslužuje nositi, iako je sasvim izvjesno kako autorica takvo što nije uopće imala na umu. Da će jednog dana isporučiti nepatvoreno remek-djelo Cat Power jest i previše puta dala natuknuti, ali da će ga ostvariti skoro potpunim preokretom autorskog i izvođačkog postupka baš i ne, iako su vijesti kako za suradnike ovaj put nije potražila nikoga od očekivane underground klike koja ju je do sada pratila (Warren Ellis, Steve Shelley, Matt Sweeney…), nego prekaljene i svim mastima premazane veličine memfiškog soula kao što su braća Hodges, mogle probuditi određene nade. Veterani Mabon Teenie Hodges i Leroy Flick Hodges najpoznatiji su po radu na legendarnim pločama Ala Greena u produkciji Willieja Mitchella, a toplina i ispunjenost zvuka koje su ih tada proslavile ostvarene su jednako dojmljivo i na *The Greatest*.

Preuzevši sve što joj snimanje u takvim uvjetima može pružiti, Cat Power ipak nije prešla u soul pjevačice, pa ako u pojedinim trenucima album i može podsjetiti na *Dusty In Memphis*, u drugim je Chanino alter-pop rodoslovlje jasno ocrtano asocijacijama na Big Star ili My Morning Jacket. Najtočnija paralela, međutim, ona je sa sad već klasikom Lambchopa, maestralnim albumom *Nixon*, jer je baš poput ekipe Kurta Wagnera, Cat Power na ovoj sjajnoj ploči pronašla dodirne točke soula i countryja, na kojima je odsvirala neke od najljepših pjesama koje će biti moguće čuti cijele godine. Od početnog šoka predivne naslovne otvaračice koja već na prvo slušanje zvuči kao neizostavni pripadnik svake poštene kompilacije najljepših ljubavnih klasika sedamdesetih, preko *doo wopa* promatranog kroz zamagljene naočale Toma Waitsa u *Lived In Bars*, pa sve do žestoke završne epopeje *Love & Communication* ostvarene u maniri Davida Paja, Cat Power sigurno demonstrira kako se konačno odvažila na novi početak, takav kakav bi joj osim šire publike definitivno trebao priskrbiti i sigurnost i slobodu koje su nužni preduvjeti za stvaranje novih velikih ploča. *The Greatest* joj je tek prva.

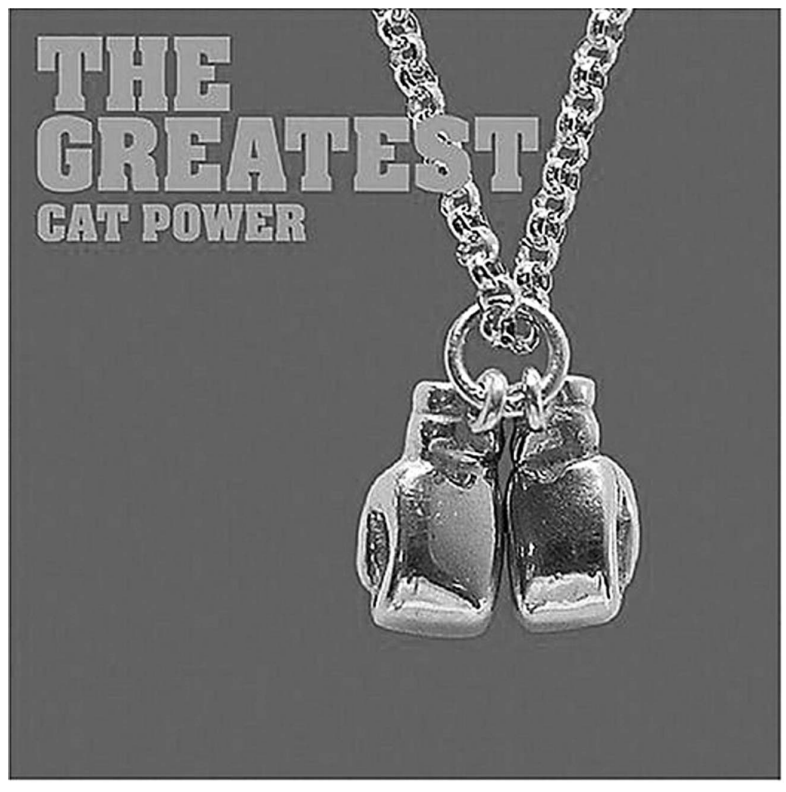

Jenny Lewis with The Watson Twins, *Rabbir Fur Coat*, Team Love Records, 2006.

Iako su na njihov konačan prelazak u mainstream ili barem manje opskurno nezavisno okružje tipovali svi ugledniji svjetski glazbeni mediji, Rilo Kiley su prošlu godinu završili tamo gdje su bili i na njenom početku – ni tu ni tamo, prevelikih ambicija i diskografske logistike da bi i dalje bili tek šarmantan *indie bend*, a i dalje preoriginalni i teško ukalupljivi za lakšu probavu kod šire publike. Samim članovima toga odličnoga *guitar-pop* benda, čini se, takav razvoj situacije uopće nije teško pao, s obzirom na to da su očekivanja ipak pripadala ljudima sa strane, a izgledno je i da će do svoga prvoga pravog remek-djela, kakvo sigurno imaju u sebi, Rilo Kiley prije doći izvan napornih i potencijalno opasnih sfera velikoga glazbenog biznisa. Još jedan korak bliže tome ostvarenju napravila je pjevačica i glavna autorica benda Jenny Lewis nedavnim objavljivanjem svoga samostalnog debija *Rabbit Fur Coat*.

Jenny Lewis je 8. siječnja ove godine napunila točno 30 godina, pa je album objavljen tek koji tjedan kasnije najlakše promatrati kao njen rođendanski poklon samoj sebi, utjelovljenje tihog obrta kojem se prepuštala u pauzama rada matičnog benda, ali ujedno i oproštaj s produženom pop-punk mladošću, stepenicu više ka životnoj i autorskoj zrelosti. Skladan pretežno na akustičnoj gitari, *Rabbit Fur Coat* je album koji iskričavi *power-pop* segment posljednjeg Rilo Kileyjeva albuma *More Adventurous* ostavlja za buduće projekte benda, a nastavlja se na na njemu premijerno predstavljene country-soul elemente, u kojima se Jenny pokazala skladateljicom rijetke sposobnosti nijansiranja različitih emotivnih stanja.

Ako je jasno da su kantautorske silnice rezultat iznimnih Jennynih autorskih kapaciteta, pomalo mističnu, gotičku atmosferu albumu osiguravaju bezgrešne gospel harmonije blizanki Watson

Jedanaest originalnih kompozicija koje sačinjavaju ovaj odličan album spajaju u sebi još izvornije zvuke američkoga gospel i *bluegrass* nasljeđa sa slobodnijim kantautorskim interpretacijama folka i popa nalik onima Laure Nyro, Joni Mitchell ili čak Rickie Lee Jones. Ako je jasno da su kantautorske silnice rezultat iznimnih Jennynih autorskih kapaciteta, pomalo mističnu, gotičku atmosferu albumu osiguravaju bezgrešne gospel harmonije blizanki Watson, koje su svojim nevelikim, ali efektnim sudjelovanjem apsolutno zaslužile *credit* izvođača, i kojima će Jenny vratiti uslugu na njihovu albumu, najavljenom za ovu godinu.

No, koliko god posebne pjesme poput singla *Rise Up With Fists* ili poskakujuće *The Charging Sky*, a posebno prekrasne ispovijesti *You Are What You Love* zapravo bile, vrhunac albuma ipak čini dvanaesta pjesma na, fantastična i prilično vjerna obrada *Handle With Care* legendarne supergrupe The Traveling Wilburys. Preuzevši na sebe vodeću ulogu Georgea Harrisona, Jenny je u prijateljsku pomoć pozvala Bena Gibbarda iz Death Cab For Cutie za dužnosti Roya Orbisona, srodnu dušu M. Warda za dijelove Jeffa Lynnea, te svoga najvećeg obožavatelja i čovjeka na čijoj je etiketi album i objavila, Conora Obersta iz Bright Eyesa, kako bi i na konkretan način pokazao da jedini zaslužuje nositi status Boba Dylana naše generacije. Čuti Obersta kako na kraju sezone u kojoj je autorski i statusom potpuno eksplodirao, pjeva stihove "I've been uptight and made a mess, I'd clean it up myself I guess, Oh the sweet smell of success" zaista je poseban trenutak, koji nimalo ne smeta autorskom kontinuitetu ovoga krasnog albuma.

O poslovičnom vuku, mitskom Narcisu i globalnom protestu

Pino Ivančić i Suzana Marjanić

Najviše je komešanja izazvala Margareta Goreta s performansom *Uljepšavanje mrtve krave* kojim problematizira nakaradnost kozmetičke i prateće industrije, kao i time maničnu opterećenost žena, koje frazeološki rečeno figuriraju u slengu kao "krave". Pritom je navedenu femininu maniju uz sugestiju recepata i reklama sa zvučne podloge umjetnica demonstrirala na svježe odsječenoj telećoj glavi položenoj na krvavom postamentu

Uz 6. dane hrvatskoga performancea, od 18. do 20. kolovoza 2006., Varaždin i performans *Protest* u izvedbi BADco., Urbani festival, 9. rujna 2006., Zagreb

Poklonike performansa doista veseli činjenica da su već šestu godinu zaredom performeri izvedbeno simbolički ispunili varaždinsku jezgru, i to neposredno prije, moramo priznati, poznatijega Špancirfesta. Ujedno, ono što osobito ulijeva nadu za preživljavanje varaždinskih Dana hrvatskoga performancea jest činjenica što je ovo već druga godina zaredom da se navedena manifestacija u organizaciji Galerijskog centra Varaždin i HDLU-a Varaždin protegnula na tri dana. Pritom su uvedene i neke novine. Prema riječima glavnoga organizatora, akademskog slikara Ivana Meseka, a danas i zamjenika gradonačelnika, ovogodišnji izlazak velških performera Rawleya Claya i Tima Halewooda na Dravu arhetipski je na osnovi druidskih simbola i "flower power" miroljubive koegzistencije tematizirao varaždinski pohvalan eko trend očuvanja Dravske šume. A druga je novina što su na ovogodišnjem trodnevnom izdanju performansa nastupili oni naši likovnjaci koji se do tada nisu okušali u performerskoj praksi, te je stoga i njihov nastup u varaždinskom duhu veselica nazvan Junfer.

Čovjek-vuk

Dakle, prvi dan ovogodišnjih Dana hrvatskoga performancea bio je posvećen velškom performansu, točnije performerima iz Cardiffa. Na Korzu Paul Hurly upriličio je performans, happening *Croatian Love Song*, kojim je ostvario fotografsko upoznavanje okupljenih putem njima najdražih ljubavnih pjesama. Odjeven u flanersko bijelo odijelo i simpatično oboružan polaroidom i crnim markerom, performer je pristupao svakome pojedinačno i rastvarao komunikaciju na nimalo loše instant naučenim frazama na hrvatskom jeziku. Pritom je svakoga pojedinačno (pa i one najmlađe) zamolio da na njihovom poprsju prikači fotografiju osobe koju je prethodno intervjuirao. Naime, nakon što je osobu fotografirao polaroidom, zamolio ju je da u podnožju bijeloga obruba fotografije ispiše naslov svoje najomiljenije ljubavne pjesme. Navedimo neke: npr. *Pričaj mi o ljubavi*, *Utjeha kose*, *Pjesma nad pjesmama* (navedeni biblijski prijedlog dao je Zlatko Kopljar), *Zeko i potočić*... Performans koji je tematizirao komunikaciju s nepoznatima u uličnoj svakodnevici otuđenosti ostvario je apsolutnu prisnost među namjernicima od kojih su neki tijekom cijele večeri nosili na poprsju fotografiju uglavnom njima nepoznate osobe.

Philip Babot vlastitom figurom ostvario je živu skulpturu *Narcissus* na Stančićevu trgu s početkom u 20 sati. Scena: na trgu performer stoji ukočen odjeven potpuno u crno i prekriven crnom kapuljačom te pritom netremice gleda u kantu ispunjenu zacrnjenom vodom. Navedenom arhetipskom, psihoanalitičkom slikom Philip Babot postavlja Narcisa zarobljenoga u *nigredo* svijetu, gdje je svaka težnja za idealizacijom onemogućena.

Kao mjesto izvedbe svoga performansa *Homo homini lupus est*, koji tematizira Plautovu, Hobbesovu i Schopenhauerovu zoometaforičku dijagnozu, Tim Brommage odabrao je prostor bivše varaždinske sinagoge. Riječ-dvije o spomenutoj zoodijagnozi: čini mi se da je navedena izreka etički *neprikladna*, dakako, u odnosu na vučju egzistenciju, jer vuk, kako pokazuje Nikola Visković, poštuje teritorijalne granice vučjih skupina i u međusobnim sukobima ne mrcvari i ne ubija protivnika ako se ovaj povuče ili pokori – što se redovito događa! Početni okvir tzv. vučje naravi čovjeka Tim Brommage je izvedbeno označio sizifovskim činom u okviru kojega, odjeven u plavo radničko odijelo, premješta pijesak, zemlju s jedne gomile na drugu iznad koje je bilo ovješeno krvlju ispunjeno bijelo platno. Nakon što je ostvario navedeni prisilni premještaj i osvajanja pedlja zemlje (simbol ratničke dislokacije), skinuo je radno odijelo uniformiranosti i uredno ga složio, a zatim se simbolički oprao i umio zemljom iz limenoga lavora. Prerezavši britvom bijelu traku kojom je imao obmotana usta, iz usne je šupljine počeo vaditi udice (neki su vidjeli "ziherice") koje je zabadao u ovješeno telećom krvlju ispunjeno bijelo platno. Osjetio se užasan zadah, isparavanje ustajale guste životinjske krvi kojom se performer isto tako umio. Završni okvir iznimnoga performansa označio je spaljivanjem prethodno skinutoga i uredno na zemlju položenoga radničkoga odijela patnje.

CRO-Junfer

Drugi je dan počeo na trgu znakovita imena Franjevački za performans *Prah jesi* Nenada Kralja. Zagorsku zemlju, koju je donio iz svog ateljea, modelirao je u skulpturicu, nakon čega ju je čekićem uništio i ponovo pretvorio, vratio u prah, po onoj iz *Knjige postanka* "prah si i u prah ćeš se vratiti", tematizirajući prah, prašinu kao simbol stvaralačke snage, ali i kao znak smrti. Pritom najmnogoljudnija bila je izvedba performansa *Kara-Mustre* Slobodana Kokotovića Libera, a riječ je o uprizorenju i zborskom čitanju tekstova iz njegove neobjavljene zbirke priča/pogleda *Tako je govorio Kara-Mustra*. Zbirka, naime, počinje onoga trenutka kad Kara-Mustra završi na Zavodu za zapošljavanje (*rvatcka* svakodnevica) i kada se filozofska strana njegova bića aktivira, predočavajući svoja razmišljanja o raznim životnom graničnim situacijama (Art, performeri, Život, Izlaz i tome slično). Slijedom navedenoga i izvođači su bili prikladno odjeveni u radna odijela (*trliže*), a na početku izvedbe s flasterima na ustima poput naše "šutljive i suzdržane većine" kretali se prostorom. Pritom "dirigent" i.j.pinO kretnjama ruku i tijela manipulirao je marionetskim izvođačima-vokalnim čitačima koji prema zakonu preživljavanja slijede najsigurnije strategije socijalne mimikrije.

Najviše je komešanja izazvala Margareta Goreta performansom *Uljepšavanje mrtve krave* kojim problematizira nakaradnost kozmetičke i prateće industrije kao i time maničnu opterećenost žena, koje frazeološki rečeno figuriraju u slengu kao "krave". Pritom je navedenu femininu maniju uz sugestiju recepata i reklama sa zvučne podloge umjetnica demonstrirala na svježe odsječenoj telećoj glavi položenoj na krvavom postamentu. Naime, istovremeno je "uljepšavala"/unakaradila raznim bojama vlastito lice i odsječenu glavu teleta, i pritom je tupim nožem nastojala izgladiti/skinuti tu grotesknu masku na licu zaklanoga teleta, a vlastitu je "shizofreniju" pokušala obuzdati razbijanjem posudica i prolijevanjem boja.

Kolektivni performans

Ujedno, taj drugi dan se pamti i po maloj policijskoj intervenciji uz događanje Rawleya Claya i Tima Halewooda kojim su spojili velšku tradiciju s domaćom: *jabolka ne pada daleko od stabla ak je ne ritneš*. Naime, proželi su hipijevsko i današnje eko poimanje okoline: prizivajući arhetipove druidske sfere nastojali su ostvariti prožimanje urbane jezgre i Dravske šume. Nagi premazani blatom kretali su se gradom do Drave pravcem koji im je svojim padom naznačavala jabuka nabodena na koplje. Inače, britanski tisak *The Sun* prenio je tu zanimljivost na svojim stranicama, tako da je to bila dobrodošlica Velšanima na povratku kući. Dan je završio izvedbom *OK!* Ivane-Nataše Turković u kojem instalacijom, vješalicama promo razglednica/materijala, videom o iskazu svoje frustracije i izvedbom, tematizira ponašanje strastvenog/ovisničkog sakupljanja stvari, kolekcioniranja, što je zaokružila osviještenim, ritualnim pranjem vodom.

Trećeg sunčanog dana uslijedila je all together *Simultanka* na Stančićevu trgu, a koja je započela vježbom Rawleya Claya i Tima Halewooda, kojima se priključio Philip Babot meditacijom i punjenjem rustikalne staklene posude njegovom osobnošću (meditativnom koncentracijom) koja se štafetno trebala kretati vizitorijem. I dok je Darwin Butković (uz Ivana Meseka glavni organizator i idejni začetnik 6. dana hrvatskoga performancea) dao svoj svojevrsni obol preminulom varaždinskom biskupu Culeju, Ivan Mesek je u tom kolektivnom performansu na promo materijalima za lijekove s dijagnozama intervenirao bijelim akrilikom riječju LJUBAV, a pritom je bolni izraz lica retuširao u smiješak. *Ja sam čiči mići črv*, iliti crvljivost svakodnevice a i kako je crvu na svjetlu dana uz pomoć pakirne folije, ulja za sunčanje, zelene salate i uz asistenciju auditorija, predočio nam je Paul Hurly, čime se nadovezao na svoje dotadašnje crvljive akcije (upućujemo na njegov web).

Protest u protestu

Ukratko, zadržimo se još na performansu *Protest* u izvedbi BADco. Nikoline Pristaš i Ivane Ivković, izvedenoga na zagrebačkom Trgu Petra Preradovića točno u podne, u subotu, 9. rujna 2006., u okviru Urbanog festivala. Inače, riječ je i o jedinom performansu u okviru navedene urbane manifestacije. Naime, poveznicu pronalazimo u intervenciji, ali iz jedne druge niše, koja je upadom realnog intervenirala u samo događanje. Krenimo redom. Dakle, dvije izvođačice, figure simboličnoga protesta odjevene u crne hlače i bijele majice, u neposrednoj blizini spomenika Petra Preradovića, naizmjenično čitaju izabrane citate (npr. Alexander Garcia-Duttmann: *Prijatelji i neprijatelji*, Jean-Luc Nancy: *O singularnom pluralnom bitku*, Hans-Georg Gadamer: *Ogledi o filozofiji umjetnosti*...) te kako su pročitale tako su ispuštale "protestne" papire A4 (s ispisanim citatima) na pločnik. Pritom su kao osnovnu referencu performansa, kojim postavljaju pitanje "do koje mjere čin protesta može mobilizirati javni prostor i narušiti njegove rituale", koristile Godardov film *Ici et ailleurs* (1977.), u kojemu režiser paralelno prati živote dvije obitelji – francuske i palestinske, a čije su pojedine sekvence sudionice izvedbenoga protesta imale isprintane na "protestnim" papirima. Vratimo se na poveznicu s varaždinskom policijskom intervencijom u događanje Rawleya Claya i Tima Halewooda. Naime, u jednom trenutku u okvir navedene simboličke izvedbe protesta intervenirala je jedna postarija gospođa, kako bi Indoš rekao, duševne patnje, protestirajući protiv takve izvedbe protesta, smatrajući da navedene citate, "istrgane" odlomke nitko od prisutnih ne razumije i ne može, njezinim riječima, razumjeti, te grlenim, gromkim, rekli bismo, revolucionarnim glasom, počela je recitirati Preradovićeva *Putnika* s centralnim stihom užasnute spoznaje "Bože mili, kud sam zašo!", nadovezujući i stihove iz A. B. Šimićeve pjesme *Pjesnici su čuđenje u svijetu*.

razgovor

Lev Dodin

Milimetar po milimetar: metar etike

Nataša Govedić

S ruskim redateljem u povodu gostovanja predstave *Moskovski zbor* na Festivalu svjetskog kazališta razgovaramo o političkim okolnostima koje nas mogu sviknuti na glad i na mučenički rad, mogu nas doslovce reducirati na objekt nemilosrdnog progona, ali žrtva nikada nije ono što bi politika željela; mi nikad nismo samo birokratski "predmet" političkog režima

Kao uvod u intervju koji slijedi prizvati nam je lica i sjene Dodinove predstave Moskovski zbor, s kojom je gostovao u Zagrebu na Festivalu svjetskog kazališta. Autorica teksta, Ljudimila Petruševska (r. 1938.), smjestila je radnju u drugu polovicu pedesetih godina prošlog stoljeća, u razdoblje komunalnih stanova s dvadeset sustanara na osam kvadratnih metara, no siromaštvo i depriviranost sovjetskog vremena nisu stvar prošlosti. Gurnutost više od polovice svjetskog stanovništva u najteže životne prilike u jednakoj mjeri obilježava ekonomiju novog milenija, kao i razdoblje sovjetskog totalitarizma. Dodinovu predstavu stoga možemo gledati kroz prizmu lokalne, ali i svjetske zajednice, čiju svakodnevicu oblikuje prisilna, nametnuta situacija dijeljenja političke nemoći, iz koje protagonisti nemaju kamo uteći. Spavaju stisnuti jedni uz druge drugima, dijele glad, dijele najintimnije informacije i replike, penju se jedni drugima preko glave ili planinare preko zgusnute šume namještaja (scenografiju Alekseja Poraj-Košica čini "dvokatno" nagomilana grupa predmeta) kako bi dosegnuli barem sekundu privatnosti zatvaranjem u ormar. U istom tom prenapučenom prostoru, međutim, održavaju i probe zbora čiji repertoar obuhvaća Bacha, Pergolesija, Brahmsa i Mozarta, dakle povremeno se kaos zajedničkih netrpeljivosti ipak pretvara u glazbeni sklad. Način na koji sakralne melodije "krote" očaj likova upućuje na neuništivu žudnju ne samo dostojanstvenog, već neporecivim smislom prožetog života. Slično svjedočanstvu Viktora Frankla o životu u Auschwitzu, potpuna egzistencijalna depriviranost nije lišena ni hrabrosti, ni vjerske posvećenosti, ni etičkih obzira, ni strastvene gladi za umjetničkim izrazom i stvaralaštvom. U Dodinovoj predstavi, središte otpora strahu čini lik Bake Like (igra je Tatjana Ščuko).

Sloboda izbora

Često se citira vaš stav o stalnoj nužnosti svačijeg osobnog i umjetničkog usavršavanja. U kontekstu činjenice da četiri milijarde ljudi prema podacima Svjetske banke danas živi ispod svih higijenskih i zdravstvenih standarda, treba li njima uistinu etičko usavršavanje ili politički aktivizam, ljudskopravaška kompetencija?

– Nisam rekao da se čovjek ikada doista usavršuje, rekao sam mnogo puta da imamo sposobnost usavršavati se, imamo sposobnost biti dobri. Možemo se odazvati potrebi dobrote, možemo se oglušiti. Momenat izbora uvijek je najteži moment, aktivistički moment, koji ne postaje ništa lakši samim time što ga svakodnevno prolazimo. Ali vi me zapravo pitate ima li čovjek na egzistencijalnom dnu ikakvu slobodu izbora, slobodu mišljenja, ili je nje politički lišen. Ja mislim da čovjek uvijek ima slobodu izbora. Političke okolnosti mogu nas sviknuti na glad, na mučenički rad, mogu nas doslovce reducirati na objekt nemilosrdnog progona, ali žrtva nikada nije ono što bi politika željela; mi nikad nismo samo birokratski "predmet" političkog režima. Možda se upravo na primjeru žrtve i njezine veoma, veoma teške, pa i minimalne slobode, poklapa etičko i političko djelovanje.

U intervjuu za* Novie izvjestija *izjavili ste kako vam jako smeta prezir ruske javnosti prema kriterijima političke korektnosti: svi su tobože "iznad" takvih trivijalija kao što je uvažavanje ljudskih prava, no u stvarnosti je društvo duboko prožeto diskriminacijom, govorom mržnje, jezičnim netrpeljivostima koje onda postaju prosudbenom "normom". Je li jezik političke korektnosti jedan od jezika "usavršavanja"?

– Mislim da mi najviše smeta rusko licemjerje, odnosno pretvaranje kako smo tobože "riješili" diskriminacijske probleme, pri čemu nas ti isti problemi, upravo u trenutku naše lažne superiornosti i građanske pasivnosti, najsurovije, sustavno razaraju. Mislim da nam politička korektnost nedostaje. Mislim da je nemamo.

Profil Bake Like

Kako tumačite lik Bake Like iz svoje predstave? Njezina obespravljenost poprima upravo zastrašujuće razmjere, no Lika ni u jednom trenutku ne gubi pribranost, ni volju za nadilaženjem katastrofalnih prilika. Čuva li njezinu snagu također sloboda izbora?

– Da. Lika je centar povijesti. Ne samo ove predstave. Ona je majka koja živi u čudovišnim okolnostima, okolnostima koje bi opravdale svaki postupak, uključujući i nasilje, ubijanje, zločin. Jedna njezina dimenzija svakako je nakazno zanovijetanje, ali ono je samo površinski sloj, ispod kojeg buja i čovječnost i ljubav prema svojoj obitelji. Meni se ionako uvijek čini da kategorije kao "dobar" ili "loš" čovjek nemaju nikakve veze s realnim životom, to su prazne, apstraktne kategorije. Čim ih isprobate u kazalištu vidite koliko su promašene, jer ljudi nikada nisu "tipovi", nije ih moguće ugurati u ladicu nad kojom piše "gad" ili "lažljivac" ili "svetica". To bi naprosto bila jedna strašna površnost. Lika tijekom predstave pokazuje nevjerojatno razumijevanje i okolnosti i svojih bližnjih. Upravo zbog toga što razumije svoju obitelj, zato što razumije posljedice nezaposlenosti, progona, neimaštine, gubitka privatnosti kroz koje pojedinačno prolaze njezini najdraži, Lika stalno emocionalno strada. Ali ne gubi sposobnost suosjećanja.

Možete li Liku usporediti s Brechtovom Majkom Courage, s majkom kao opsesijom Gorkoga, ili sa ideologijskim stereotipom o "Majčici Rusiji", koja obilno rađa, znajući da će izgubiti svoju djecu?

– Svim je majkama zajednička orijentiranost na zaštitu svoje djece. Majke izvrsno razumiju što se oko njih događa. U ideologijskom i u emocionalnom smislu. Kad rodite dijete, zauvijek ste za njega odgovorni. To je posebna vrsta svijesti. Katkad donosite odluke koje se izvana čine monstruozne, no to su u pravilu odluke koje služe zaštiti djeteta. To postoji i kod Brechta: trgovina je način preživljavanja, trgovina je način da djeca prohodaju frontu s pokretnom kuhinjom na leđima, umjesto da poginu u rovovima. Problem je u tome što majke mogu biti uvučene u ratne okolnosti na način oportunizma, kao što je slučaj s Brechtovom junakinjom, ili mogu postati revolucionarke, pa samim time usvojiti "herojski" kod ubijanja neprijatelja, ili mogu naprosto prihvatiti ratne okolnosti kao "danak" koji im je nametnut, kao u slučaju stereotipa o Majčici Rusiji. No Lika je sasvim drukčiji slučaj. Lika je žrtva povijesti, politički nevina žrtva, ali ne i pasivna stradalnica. Lika je, zapravo, paralelno žrtva i aktivistica, ona se neprestano, svakim milimetrom svog bića, suprotstavlja poniženju. Opet kažem, ti milimetri izlaze iz njezine nutrine, ništa ih izvanjsko ne može izbrisati.

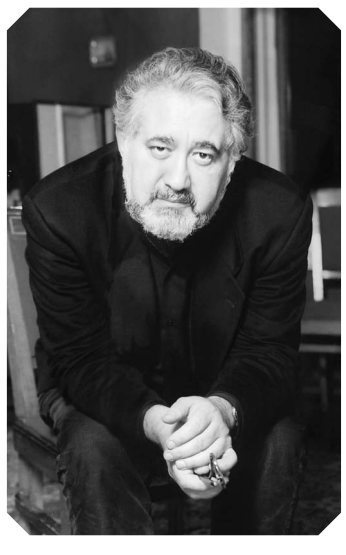

Semantika doma

Odrasli ste u komunalnom stanu nalik onome iz predstave. Možete li nam reći kakvo je vaše osobno iskustvo života lišenog privatnosti?

– Mogu vam reći da je moja mama bila pedijatar, što znači da je u našem komunalnom stanu imala veliki ugled. Liječila je i djecu i odrasle. Ali imala je politiku nemiješanja u osobne probleme ukućana. Komunalni stan zapravo znači neprestane, iscrpljujuće konflikte ukućana. Ako odaberete neutralnost, to znači da će se katkada na vas ljutiti sve zaraćene strane. Znalo se dogoditi da nitko u stanu s njom ne razgovara, zamjerajući joj što ne želi odabrati "pravu stranu". No ona bi to izdržala, tvrdeći da "njezina strana" naprosto želi pomoći svima, umjesto ratovati. I već sljedećeg jutra ljudi bi se pomirili, a mami bi uspjelo zadržati korektan odnos s obje strane. Živjeti s tim malim mržnjama bilo je užasno iscrpljujuće. Lekcija koju sam naučio od mame vezana je za oblike otpora nasilju koji nisu tako "jednostavni" kao slijediti logiku racionalnih argumenata jedne ili druge strane. Sukob nikada nije posve racionalan, tako da ni rješenja sukoba nikada nisu posve racionalna.

Ruski režiser Fomenko o vama je rekao: "Dodin ima Mali teatar, ali ipak ima kakav-takav teatar. Veliki je problem što mnogi redatelji uopće nemaju svoj prostor, nemaju gdje raditi". Fomenko je, pritom, jedan od veoma cijenjenih, ali i bezdomnih ruskih redatelja. Koliko vam je važno kazalište kao osobita vrsta prostorne ukorijenjenosti, dakle na koji način činjenica imanja "doma" utječe na kvalitetu predstava?

– Imati predstave znači najprije imati kuću za predstave. Ma koliko malu. Slažem se s Fomenkom. Ne može se kvalitetno živjeti u komunalnom stanu, ne može se kvalitetno stvarati u teatru za čiju svaku stepenicu niste osobno odgovorni. Čim je prostor "svačiji", zapravo je ničiji. Nama u Teatru Mali zna se dogoditi da pofarbamo stubište i onda svi zajedno danima imamo osjećaj kao da smo ga pozlatili, premda je u pitanju najobičnija boja. No ispod te boje nalazi se naša ljubav prema tom prostoru. Usporedite s time komunalno stubište: išarano, zapušteno, s pokradenim žaruljama.

Općenito je važno pitanje što umjetniku znači "dom". Prva predstava koju sam ra-

dio u svom kazalištu bio je Abramovljev *Dom*. Vjerojatno zato što je dom jedna osobita vrsta savezništva, kao i osobita vrsta identifikacije. Dom je mjesto koje smatramo i "svojim" i "našim", zbog čega vjerujem da je dom preduvjet oblikovanja umjetničke zajednice. Svjestan sam da sam u tom smislu privilegiran.

Pravo na vrijeme refleksije

Omogućuje li vam činjenica da imate svoje kazalište i prosječno trogodišnje vrijeme pripreme predstava?

– Ne, to mi omogućuje rusko Ministarstvo kulture, koje je nakon nekog vremena pragmatično shvatilo da se više isplati dati nam tri godine za pripremu jedne predstave koju onda igramo dvadeset godina i svuda po svijetu s njome gostujemo (primjerice, predstava *Braća i sestre* ovogodišnjom je izvedbom u Seulu proslavila dvadesetjednogodišnje trajanje), negoli tvrditi kako je važno svaka dva mjeseca štancati predstave koje se onda u istom roku skidaju s repertoara jer nema interesa publike. Jako je ekonomično dati ljudima vrijeme da naprave predstavu, jer za jednu veliku predstavu treba mobilizirati veliku koncentraciju svih sudionika. Nedavno je jedan mladi ruski matematičar riješio teorijski problem koga nitko od znalaca dugo, dugo nije uspijevao riješiti. Ali zbog toga što je dvije godine bio potpuno posvećen problemu, izgubio je posao na Institutu, kolege su ga ismijavali, općenito su ga tretirali kao čudaka, a ne kao pasioniranog istraživača. No on je, po mom mišljenju, radio posve istu stvar koju pokušavaju napraviti ozbiljni umjetnici: umjetnička svijest nije nešto što se usvoji poput redateljskih uputa "ti stani tamo, a ti se pomakni ovamo". Za to treba jako malo vremena. Niti je umjetnička svijest nešto što možete katalizirati metodom velike hitnje, pojačanog stresa, *ad hoc* improvizacije. Nesumnjivo iz nas stalno naviru zanimljive stvari, ali moramo si dati vremena da o njima razmislimo. Redatelj i glumci ništa trajno ne mogu postići ako misle plošno; ako ukinu vrijeme refleksije. Stvaranje zajednice s glumcima je vrlo spor, dubok proces, koji zna uzeti godine, ali nikada mi se nije dogodilo da se glumci žale na uloženi napor. Da bi se došlo do neverbalnog materijala predstave, za početak je potrebno pažljivo pročitati tekst. U mom iskustvu, čitanje i diskutiranje teksta ne može se preskočiti u ime padobranskog "uskakanja" u ulogu. Teatar tako ne funkcionira. U teatru su važne nijanse, međutonovi, detalji. Važno je ljudima dati vremena da se udube u problem, da ga "odžive". Pa i da shvate kako je problem u konačnici nerješiv; mi smo ti koji se mijenjamo kako njime prolazimo.

Jako uvažavate publiku.

– Apsolutno. Publika je onakva kakvom je radi kazalište. Publika nikada nije kriva za loše kazalište. Tu nema nikakve mistike. Ako zahtijevate mnogo od publike, publika će se osjećati poštovano i pristat će s vama proći čak i kroz paklene prizore.

Publika i kultura

No ako joj "podilazite", ako je zabavljate, gledatelji znaju da im niste pristupili s poštovanjem. Ako je prezirete, publika će se s pravom osjetiti suvišna, neće doći na predstavu. U svakom slučaju, publika prihvaća igru koju nudite sa scene. Mene uvijek iznova oduševi koliko mnogo mladih ljudi želi proći kroz filozofski vrlo teške probleme, koliko ih složenost neke situacije ne plaši, nego privlači. Uopće ne vjerujem u priče o "prepametnim" predstavama koje onda rezultiraju zijevanjem gledatelja. Vjerujem, doduše, da predstave katkad rade teoretičari kojima nije do kraja jasna razlika između teze i scenske situacije, pa onda publika pobjegne od tolike tendencioznosti. Ali nikada nisam doživio da publika ne odgovori teškom, pošteno napravljenom scenskom izazovu. Ma koliko bio zahtjevan.

Jeste li gledali film* Ruska arka*? Slažete li se sa stavom da je ruska kultura u posljednjem stoljeću ili uništena ili izmještena, preživjevši isključivo u egzilu?

– Kako da vam to kažem. Ne mogu prevaliti preko usana takvu užasnu, makar i istinitu rečenicu. Da, ruska kultura je u posljednjih stotinu godina gotovo uništena, ali moj jezik, moje grlo, moje usnice – svi odbijaju naglas izgovoriti takvu dijagnozu. Postoje istine koje ne možemo nikada do kraja prihvatiti. Posljednjih sto godina Rusije je stotinu godina apsolutne tragedije. Ni mi ni svijet još nismo do kraja shvatili sve posljedice ove tragedije. Nismo shvatili do koje je mjere SSSR zarazio tragedijom ostatak svijeta. Kao da je sovjetska država umrla, no njezine su se "bakterije" proširile posvuda. U našem teatru igrani su čudovišni komadi; veliki umjetnici pristajali su na nakazne rečenice; potpuno je negirana bilo kakva autonomija mišljenja. No ne mislim da je ruska kultura do kraja uništena. Kako bih mogao raditi kad bih to mislio? Tragični vijek možda znači da smo prošli kroz strahovito mučenje. Ali pitam se je li moguće uništiti jednu kulturu? Ako postoji potreba za kulturom, postoji i kultura. A naša je potreba za kulturom – golema.

Rusko ministarstvo kulture shvatilo je da se više isplati dati nam tri godine za pripremu jedne predstave koju onda igramo dvadeset godina i svuda po svijetu s njome gostujemo, negoli tvrditi kako je važno svaka dva mjeseca štancati predstave koje se onda u istom roku skidaju s repertoara jer nema interesa publike

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA&SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTVvodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 69 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

k

Ulaženje u dušu vanjskog događaja

Dario Grgić

Ovom zbirkom eseja o književnosti Kundera zaokružuje svoje viđenje romana kao duhovne ostavštine čije značenje daleko nadmašuje našu repetitivnu povijest koje smo sudionici

Milan Kundera, *Zavjesa*; s francuskoga prevela Vanda Mikšić; Meandar, Zagreb, 2006.

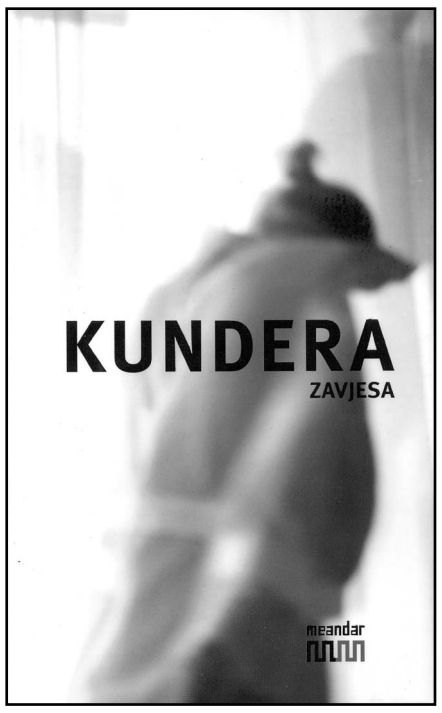

Kada je krajem osamdesetih razgovarao s Christianom Salmonom za *Paris Review*, Kundera je rekao kako njegovi romani, prije svega, nisu psihološki. Svi se romani, nastavlja dalje, bave zagonetkom jastva: po različitim odgovorima na to pitanje razaznaju se različite tendencije i različita razdoblja historije romana. "Psihološki pristup prvi europski pripovjedači čak i ne poznaju. Boccaccio nam jednostavno priča o akcijama i doživljajima." No iza svih peripetija koje prolaze njegovi junaci, priča dalje Kundera, razaznaje se jedno uvjerenje: "Akcijom čovjek izlazi iz ponavljajućeg svijeta svakodnevice gdje su svi nalik jedni na druge, akcijom se on razlikuje od drugih i postaje osoba".

Isprva je, dakle, akcija nešto poput autoportreta, kasnije se situacija mijenja: Diderot je skeptičniji pa njegov Jacques Fatalist upravo akcijom podvlači ponor između sebe i svojih djela. On je krenuo u ljubavnu avanturu ne znajući da se zapravo, u stvarnosti, kreće prema invaliditetu: Jacques Fatalist zavodi zaručnicu svoga prijatelja, otac ga nalupa, od bijesa stupa u vojsku, u prvoj borbi biva ranjen u koljeno i ostaje invalid do smrti. Psihološki roman, termin za koji Kundera kaže kako je "netočan i približan", rodio se sredinom 18. stoljeća epistolarnim Richardsonovim romanom koji istražuje unutrašnji čovjekov život. Pa onda dolaze Goethe, Laclos, Stendhal, veliki Rusi, a vrhunac te evolucije su Proust i Joyce, gdje Joyce istražuje nešto još neuhvatljivije, još nerazumljivije od "izgubljena vremena", a to je "sadašnji trenutak". Novi put romanu, po Kunderi, otvara Kafka. Za razliku od svojih prethodnika, kojima je unutarnji svijet bio beskraj u kojemu su pronalazili slobodu, Kafka redefinira čovjekovo jastvo i postavlja pitanje: "koje su još mogućnosti čovjeka u svijetu u kojemu su vanjska određenja postala toliko satiruća da unutarnje pobude nemaju više nikakve težine?"

Poderati zavjesu predinterpretacije

Milan Kundera je već pisao o sudbini i duhovnom značenju romana u *Umjetnosti romana* (Meandar, 2002.) i *Iznevjerenim oporukama* (Nakladni zavod MH, 1998.), a *Zavjesa* zaokružuje njegovo viđenje romana kao duhovne ostavštine čiji značaj daleko nadmašuje ovu repetitivnu povijest koje smo sudionici, i koji bi stoga mogao "ostati" i kada Europe kakvu poznajemo više ne bude.

Zavjesa je razdijeljena u sedam dijelova. Kundera očito želi ponoviti "polifonijsku kompoziciju zasnovanu na broju sedam", prema kojoj funkcioniraju njegovi poznati romani *Šala*, *Život je drugdje*, *Knjiga smijeha i zaborava*, *Nepodnošljiva lakoća postojanja* i *Besmrtnost*, kao i zbirka priča *Smiješne ljubavi*. Naslovi poglavlja su: *Svijest o kontinuitetu*, *Die Weltliteratur*, *Ući stvarima u dušu*, *Što je romanopisac*, *Estetika i postojanje*, *Poderana zavjesa* te *Roman, pamćenje i zaborav.* Jednako tako sedmerostruko koncipirana je i *Umjetnost romana*.

Ovi su eseji u *Zavjesi* (ili esej, kako hoćete) premreženi njegovim uspomenama i sjećanjima. Tako 1968. Kundera hoda Pragom preplavljenim ruskim vojnicima. Užasavala ga je pomisao kako će Čehe ova golema sila prekriti i paralelno sa strahom od nestanka naroda kojemu je pripadao, nije bio siguran bi li stoljeće ranije "odabrao biti Čehom". Nije bila stvar u nedostatnome povijesnom znanju, Kundera kaže: "Trebalo mi je neko drugo znanje, ono koje, kako bi rekao Flaubert, ide u dušu neke povijesne situacije, koje dokučuje njezin ljudski sadržaj". A upravo to ulaženje u dubinu duše vanjskog događaja, kao rezultat pomna promatranja stvarnosti, romanopisci naprave svojim romanima. No, ne svi romanopisci: svi pisci koji "prepisuju istine izvezene na zavjesi predinterpretacije" ne zaslužuju ovo časno ime. Svaki roman koji veliča "konvencionalne poze ... istrošene simbole, isključuje se iz povijesti romana". Ovu zavjesu, na kojoj je nacrtan našminkani, bogato dekorirani, patetični svijet, puka je predinterpretacija, zastor, zavjesa koju valja poderati.

Svaki roman koji veliča "konvencionalne poze ... istrošene simbole, isključuje se iz povijesti romana". Ovu zavjesu, na kojoj je nacrtan našminkani, bogato dekorirani, patetični svijet, puka je predinterpretacija, zastor, zavjesa koju treba poderati

Oštar i blag istovremeno

Svi poznavatelji Kunderina djela dobro poznaju njegove književne uzore: spomenuti Kafka, zatim Broch, kojeg, kao i Fuentes, smatra najvećim romanopiscem 20. stoljeća. Onda Musil, Gombrowicz, Marquez, a od starih Rabelais (kojeg obožava) i Cervantes, Flaubert i Diderot, čijeg je *Jacquesa Fatalista* čak obradio u dramskom obliku, pa *genijalni* Kiš.

Zavjesu počinje Fieldingovim navodom da je roman "prozno-komi-epsko pisanje", a negdje oko sredine piše o Hašeku: "To je bio pučki pisac u smislu koji više ne vrijedi, pisac-tumaralo, pisac-pustolov, koji je prezirao književnu sredinu koja je prezirala njega". Izruguje se "teoretičarima" koji se danas još pozivaju na situacionističke filozofe iz šezdesetih godina prošlog stoljeća, na snebivanje nad "društvom spektakla", dok je zbilja otišla daleko od te početne situacije. Gade mu se liričari koji, pa onda citira Musila, "parfemom prskaju po kruhu", (što ne znači da ne obožava poeziju, naprotiv!) jednako kao i provincijalizam, koji je sav zapravo tek jedan periferni nesporazum sa slučajno dobačenim otpacima duha. Kundera zna što priča jer je on parao zavjesu o kojoj piše. On je oštar i blag pisac istovremeno, jakih otvaranja nakon kojih slijede komponiranja poglavlja, pa se pasusi nastavljaju jedni na druge i riječi odzvanjaju sve jačom, sve umnogostručenijom jekom. A tako nekako piše i esejistiku.

Kundera se izruguje "teoretičarima" koji se danas još pozivaju na situacionističke filozofe iz šezdesetih godina prošlog stoljeća, na snebivanje nad "društvom spektakla", dok je zbilja otišla daleko od te početne situacije

Živo povijesno tkivo

Katarina Luketić

Banca zanimaju veze, utjecaji i prepletanja, dakle *živo povijesno tkivo;* i on na primjerima iz male povijesti i na fenomenima putovanja i kretanja pokazuje ono *jedinstvo* mediteranskog prostora, jedinstvo njegovih zapadnih i istočnih obala kako ga je ocrtao Braudel

Ivo Banac: *Acta turcarum, zapisi s putovanja po Turskoj*, Durieux, Zagreb, 2006.

Odnosi između ovdašnjih prostora i Osmanskog Carstva, bez sumnje, spadaju među najslabije proučavana, ali i najtraumatičnija područja u našoj historiografiji. Premda povijest obiluje dokazima da su ti odnosi – kako na prostorima pod izravnom osmanskom upravom, tako i na onima koja su s njima graničila – bili izrazito dinamični i često kulturološki presudni, nedostatak radova je toliki da sugerira kako su razlozi za to više izvanznanstvene prirode. Od početka devedesetih i vremena kada je *iznova rođena* hrvatska povijesna znanost pred sebe postavila samo jedan zadatak da "njeguje autentičnu hrvatsku povijesnu istinu", odnosi između muslimanske i katoličke komponentne na primjeru Bosne ili veza jadranskih gradova s onim na istoku Mediterana uglavnom se nisu proučavali, ili, ako jesu, činilo se to najviše kroz diskurs o stranom, neprijateljskom i orijentalnom. Tako je i suživot između katoličkog i muslimanskog stanovništva u Bosni u današnjem hrvatskom pseudopovijesnom i politikantskom diskursu uglavnom tumačen kao višestoljetni *jaram* i nasilje.

Otkriće groba Sv. Vlaha

Zbog te historiografske ignorancije, pa čak i straha da će se kroz takve teme zamutiti čistoća nacionalnog bića i otkriti hibridnost ovdašnjih identiteta, postalo je moguće da službenoj povijesti "promakne" jedna tako važna činjenica poput one da se grob dubrovačkog Sv. Vlaha vjerojatno nalazi u Turskoj. Odnosno da tu činjenicu razotkrije, i na lice mjesta ode provjeriti Ivo Banac 1994., te da o svom *otkriću* objavi esej u jednim novinama za kulturu (a još je 1871., kako piše Banac, na tursko počivalište Sv. Vlaha ukazivao kanonik Stijepo Skurla). I još k tome, zbog te ignorancije i straha postaje moguće da se sve do 2006., kada Banac ponovo objavljuje isti tekst u knjizi *Acta turcarum*, nitko nije ozbiljno zaputio njegovim stopama.

Kako god bilo, i ovaj nam primjer pokazuje da se *uzbudljiva* povijest danas često piše na marginama državne znanosti, da je pišu ljudi koji ne djeluju u okviru hrvatskih historiografskih institucija i koji za tromost i predrasude sistema nemaju vremena. Premda je dio ugledne sveučilišne historiografske zajednice na Zapadu kao stalni profesor na Yaleu, Ivo Banac se u ovdašnjim službenim okvirima više doživljava kao "crna ovca", čak i kao "nemogući tip" koji stalno upire prstom na propuste Hrvatske prema Bosni. I njegovi su zapisi s putovanja po Turskoj sakupljeni u knjizi *Acta turcarum*, također iznimka, kako zbog teme kojoj su posvećeni, tako i zbog prevladavajućeg intertekstualnog diskursa i *živog* stila pisanja.

Bančevi su zapisi potaknuti željom da se otkriju tijesne veze između naših prostora i Osmanskog Carstva, tragovi davnih migracija, te opiše "suživot naroda i vjera", dakle sve ono čemu su svjedočili i njegovi dubrovački preci (pradjed i njegova sestra) koji su niz godina u Istanbulu radili u trgovačkoj obitelji. "Mesingani divit s esnafskim znakom" koji su od tamo donijeli u Dubrovnik prije sto i trideset godina, bit će amblem te *male povijesti*, krhotina jednog, danas dobrano zaboravljenog vremena.

Tragovi Dioklecijana i turbe Džem Sultana

Žanrovski ova je knjiga kombinacija putopisa, esejizma i fikcije; i u njoj se izmjenjuju povijesni dokumenti i arhivska građa, s proznim, mjestimično čak i lirskim dijelovima; događaji iz davne prošlosti s *običnim* zapažanjima suvremenog putnika. Prvi je zapis posvećen traganjem za grobom Sv. Vlaha u gradu Sivasu; točnije "u antičkoj Sebasti u Maloj Armeniji, gdje je u četvrtom stoljeću stolovao biskup i mučenik Vlas ili Blaž, budući dubrovački zaštitnik Sv. Vlaho". Grob Sv. Vlaha ili turbe Evlije, Sveca od grla kako ga tamo nazivaju, ostao je sačuvan; no, piše Banac, nije sačuvano i "sjećanje na najvećega sebaskog mučenika" i "prastara je nit prekinuta u dvadesetom stoljeću". Naime, početkom stoljeća su Armenci, "narod koji je zadržao u pamćenju Surp Vlasa, protjerani iz svog zavičaja u istočnoj Anatoliji". Banac ovdje ne propušta napisati i da mi to "danas zovemo *etničkim čišćenjem*, dakle napisati ono zbog čega je književnik Orhan Pamuk bio žestoko napadan i sudski gonjen u Turskoj.

Zapis *Bektašiluk* inspiriran je posjetom Hacibektaşu, središtu šijitske Male Azije i gradu Hadži Bektaša, utemeljitelja reda bektašija po komu grad nosi ime. Priča o bektašima veže se na janjičarsku vojsku i njihove pobune, zbog čega je sam derviški red zadržao "njuh pobune i krivovjerja". Tragovi progonjenih bektaša vode i do Makedonije, Kosova i Bosne, pa autor ovaj zapis završava navođenjem legende s vrela Bune o djevojci koju je od zmaja spasio upravo derviš.

Treći je zapis donekle potaknut esejom Josipa Brodskog *Bijeg iz Bizanta*

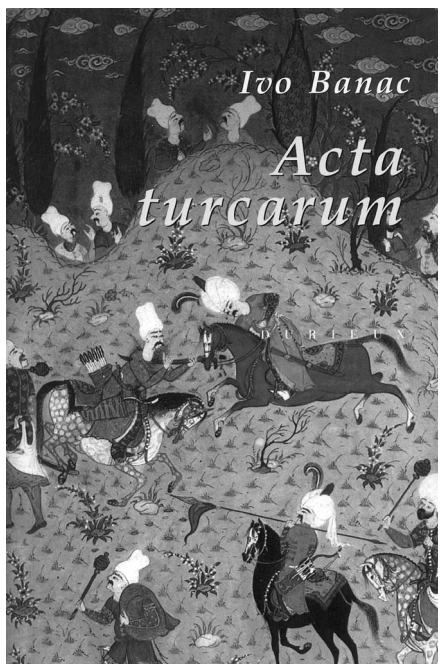

(koji mnogi zbog negativističkoga viđenja Istoka navode kao "crnu mrlju" u njegovu izvanrednu opusu) odnosno piščevom neobičnom nakanom da posjeti sve gradove koji se nalaze na istoj geografskoj dužini kao i rodni mu Petrograd. Brodski je u Istanbulu vidio ponajviše tragove despotskog i tiranskog vremena, povezujući to sa Sovjetskim Savezom i represijom koju su nad njim i drugim slobodnomislećim umjetnicima desetljećima provodili komunističke vođe. Kritizirajući mrzovoljnost Brodskog, u ovom zapisu Banac povezuje udaljene gradove İzmit i Split u neku imaginarnu kartu, i to preko Dioklecijana, ali i suvremenih podudarnosti poput one da se na mjestu antičkih termi u tom turskom gradu nalazi tvornica čarapa, jednako kao što se na mjestu naše Salone nalazi autocesta ili solinska cementara. Od svih tekstova u knjizi u ovome se autor najviše zadržava na suvremenosti, ocrtavajući kroz lik Dioklecijana, "orijentalnog *Dominusa*" i "ilirskog djeteta koje je gradilo novo nadnacionalno carstvo", današnje mentalitete i fenomene ovog podneblja.

Andrićeva *Prokleta avlija* i uopće odnosi unutar despotskih režima podtekst su zapisa *Turbe u zelenoj Bursi*, zapisa iz grada koji je najpoznatiji po grobovima šest sultana, među kojima i Džem (Cem) Sultana, despota iz sjene te sjajne pripovijetke. Sljedeći tekst govori o putovanju rijekom Maricom do Jèdrena, ili Hadrianopolisa, Drenopolja, Odrina, Edirnea..., koji je u osmanskoj povijesti imao vrlo važnu ulogu, i kao "sjedište carstva", ali i "početak svih ratnih pohoda", osobito onih na prostore Balkana. Autor tu naznačuje činjenicu koliko je "Otomansko carstvo balkanska, pa i evropska tvorba", u smislu organizacije ustanova, sustava vlasti i sl.

Bosna – vrata Istoka

Žuti cvijet kaćun koji raste u Turskoj i u Hercegovini poveznica je meni najzanimljivijeg eseja *Kaćun ili ruševine* u kojem se prepleću mnogi prostori, utjecaji i povijesne slučajnosti. Tekst je dijelom posvećen i, današnjim jezikom rečeno, položaju manjina u carstvu, i to kroz složenu prošlost grada Trabzona, drevnog Trapezunta, carstvo Komnena, i priču o pontskim Grcima, njihovu egzodusu i brisanju identiteta u vrijeme moderne Turske. U tom se gradu rodio

Iz ovih sedam tekstova očito je koliko je bogata i neistražena tema pred nama, koliko nedostaje knjiga koje bi nepretenciozno i objektivno, esejistički nadahnuto, a ne znanstveno suho, pripovijedale neke naizgled male priče o našim vezama i odnosima s istokom i Drugima

i filozof Bessarion preko kojega Banac pripovijeda priču o njegovu prijatelju fra Đuri Dragišiću iz Srebrenice koji je Dubrovčanima ostavio moći ruke sv. Ivana Krstitelja. U posljednjem se tekstu *Snijeg* nadahnutom Orhanom Pamukom, po riječima samog autora, uplelo najviše fikcije; i on doista funkcionira kao kraća priča, odnosno kao dobar siže, u kojemu se u detektivskoj maniri prepleću obrisi starog i skupog hotela "Park", zagonetnog posjeta jednog jugoslavenskoga građanina s lažnim kanadskim pasošem, špijuna i čudnih susreta (među ostalim i s Titom).

U cjelini *Actu turcarum* odlikuju lakoća povezivanja, erudicija i dubinski interes za temu odnosa između različitih kultura, odnosa koji uključuju, a ne brišu, sve kulturološke specifikume. Kao što je svakodnevno pišući o Bosni i javno ukazujući na pogubnost hrvatske osvajačke politike, nastojao izbjeći isključivost u interpretiranju povijesti ovih prostora, Banac se i u ovoj knjizi klonio svakog čvrstog historiografskog sintetiziranja, ukazujući prije svega na složenost nekog povijesnog vremena. Njega zanimaju veze, utjecaji i prepletanja, dakle *živo povijesno tkivo;* i on na primjerima iz male povijesti i na fenomenima putovanja i kretanja pokazuje upravo ono *jedinstvo* mediteranskog prostora, jedinstvo njegovih zapadnih i istočnih obala kako ga je ocrtao i Braudel. Uza to, Banac je osjetljiv i na ono što se danas događa, pa često izborom teme i diskursom aludira na naš odnos prema Bosni i orijentalistička viđenja Turaka i Istoka, pitajući se u uvodu knjige, "kako objasniti suvremenicima, posebno onim angažiranim u 'ratovima civilizacija', da su Dubrovčani početkom devetnaestog stoljeća, pritisnuti izazovima novog doba, Otomansko Carstvo nazivali 'naš stari ćaće'?"

Jedini veliki nedostatak ovih Bančevih zapisa s putovanja po Turskoj je što njihovo čitanje *kratko traje*. Naime, iz ovih sedam tekstova očito je koliko je bogata i neistražena tema pred nama, koliko nedostaje knjiga koje bi nepretenciozno i objektivno, esejistički nadahnuto, a ne znanstveno suho, pripovijedale neke naizgled male priče o našim vezama i odnosima s Istokom i Drugima. A Ivo Banac je, sudeći po *Acta turcarum*, sigurno autor koji bi o tome imao još mnogo dobroga za reći.

Podzemna trgovina ljudskim organima

Bill Gibron

Studiozno, povijesno točno Cheneyjeva opisuje kako je sve veća potražnja za dijelovima tijela – za medicinske fakultete, seminare kirurških vježbi, korporativna istraživanja i razvoj – dovela do podzemne subkulture i neetičnoga lanca korupcije čiji trag vodi od najvećih američkih laboratorija i bolnica do malih privatnih mrtvačnica u susjedstvu

Annie Cheney, *Body Brokers: Inside America's Underground Trade In Human Remains*, Broadway Books, 2006.

Svatko zna za tu urbanu legendu. Frajer pokupi vitku strankinju u baru, zatim je odvodi u restoran gdje je časti "ićem i pićem". Zatim se njih dvoje zapute prema hotelskoj sobi na "čašicu prije spavanja". Ujutro se muškarac budi u strašnim bolovima, njegovo je golo tijelo uronjeno u kadu punu leda. Ledena voda je crvenkasta, na zrcalu je ružem ispisana poruka. Ruka mu poleti prema boku dok spoznaje značenje tih riječi: "Uzeli smo tvoje bubrege. Zovi 911!". Takav scenarij možda zvuči sablažnjivo i nevjerojatno (čak je bio temeljna zamisao za film *Dirty Pretty Things*), no novinarka Annie Cheney naletjela je na nešto još zlokobnije... i to je vrlo, vrlo stvarno.

Ne, ona nije otkrila mrežu kradljivaca organa koji svoje žrtve mame seksom. Umjesto toga, tijekom jednoga istraživanja o mrtvačnicama i industriji kremacije, Cheneyjeva je otkrila podjednako neugodan skandal u vezi s uzimanjem i preprodajom ljudskih organa. Kao dio njezine fascinantne, premda vrlo nesavršene knjige o toj temi, ona razotkriva nekoliko ključnih aktera, takozvanih *body brokersa* – mešetara tijelima, te podastire činjenice o tome kako pokojnici, zbog siromaštva, za svoje bližnje često postaju pokretna imovina koja se može dobro unovčiti, a zatim i "biznis", za ljude koji su se zarekli da će ih otpraviti na drugi svijet.

Mešetari tijelima

Studiozno, povijesno točno Cheneyjeva opisuje kako je sve veća potražnja za dijelovima tijela – za medicinske fakultete, seminare kirurških vježbi, korporativna istraživanja i razvoj – dovela do podzemne subkulture i neetičnoga lanca korupcije čiji trag vodi od najvećih američkih laboratorija i bolnica do malih privatnih mrtvačnica u susjedstvu. Mogućnost brze i lake zarade te nemogućnost "žrtve" da se pobuni zbog onoga što joj se događa, mnoge moralne muškarce i žene navodi na bezbožničko, lešinarsko ponašanje.

Cheneyjeva se posebice usredotočuje na Augustina "Augiea" Petru, međunarodno poznatoga *body brokera*, čovjeka odgovornog za zbirku trupala i prodaju raznih dijelova tih tijela za sve moguće industrijske i edukacijske potrebe. Poput mafijaša koji trguju zamrznutim truplima, Petra ima mnogo poslušnih suradnika, a pripovijest posebno mjesto daje dvojici najistaknutijih. Vlasnik krematorija iz Kalifornije Michael Brown shvatio je da isporučivanje dijelova tijela Petri može biti vrlo unosno. S njima djeluje i Petrin suradnik i *body diener* (taj izraz za "pomoćnika u mrtvačnici" izveden je iz njemačke riječi za "slugu"), Allen Tyler, i njih trojica, seciranjem i kršenjem propisa, grade svoje carstvo. Naravno, kao i sa svime što je nakazno i pokvareno, njihova propast čini se sigurnom. No, stvari nisu uvijek onakve kakve bi trebale biti prema sudbinskoj predodređenosti.

S tako uzbudljivom temom, sve što Cheneyeva treba učiniti jest utvrditi činjenice i priča se praktički piše sama od sebe, zar ne? To je jedan od nezgodnih aspekata ove knjige. Kao što kaže stara izreka, od izvjestitelja možete dobiti novinara, ali od novinara ne možete uvijek dobiti izvjestitelja. Umjesto da te pripovijesti piše poput trilera, nakrca ih mučnim primjerima pokvarenosti i pohlepe, Cheneyjeva jednostavno ustanovljuje istinu i ide dalje. Naravno, i to je zanimljivo na svoj način. Morbidna znatiželja potiče naše zanimanje, a tu je i mnogo uznemirujućeg podteksta s liječnicima koji kosti nadomještaju plastičnim cijevima

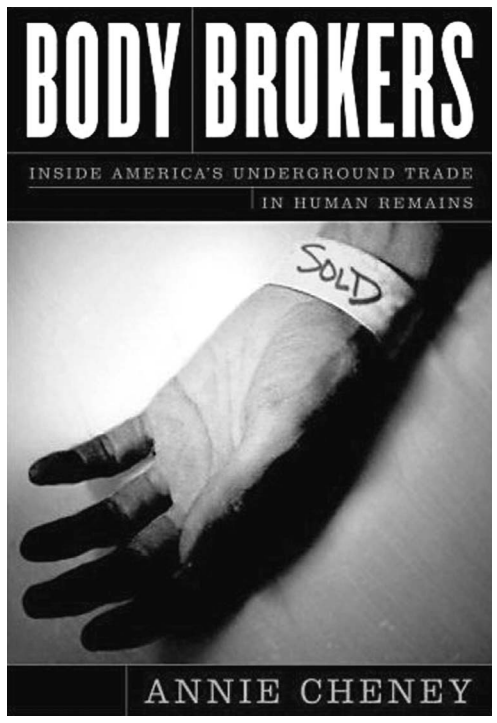

i zamrzivačima prepunima obezglavljenih trupala bez udova.

No, umjesto da sve to smjesti u kontekst koji bi pridonio tome da bude inteligentno, izazovno štivo, *Body Brokers* informacije tretira kao činjenice, podastirući nam ih u obliku jednostavnoga, suzdržanog teksta i ostavljajući nam da sami procijenimo njihovu važnost i valjanost. Cheneyjeva se nimalo ne trudi biti pripovjedačica. Umjesto toga, ona hini hladnokrvnost četvrte vlasti i opisivanje prepušta činjenicama. Knjiga je podijeljena na često nepovezana poglavlja (osim ako glavnu temu ne smatrate zadovoljavajućom poveznicom), tako da čitajući je moramo raditi podosta skokova. U jednom se trenutku nalazimo s Brownom i Tylerom dok se njihova carstva urušavaju, a već u sljedećem doznajemo na koji način kompanija Regeneration Technologies Inc. s Floride redefinira ulogu bolnica i korporacija u biznisu prodaje tijela.

Struktura je tu istinski problem. Cheneyjeva svoje zamisli dijeli prema ljudima, unoseći zbrku u kronologiju i nadomještajući jedno razdoblje drugim, kako bi dovršila jedan koncept prije nego što prijeđe na drugi. O Brownu je u jednome jedinom poglavlju ispredena cijela saga, od prvotnog interesa do višestrukih optužbi. Slično tomu, kada se bavi povijesnom perspektivom (koju upotpunjuju pljačkaši grobova i tajna kirurška društva) biva nam rečeno sve bitno prije nego što krenemo dalje. To *Body Brokers* čini vrlo neujednačenim djelom, nalik na vinjetu. Nije to kao da čitamo opći prikaz nezakonite trgovine truplima. Umjesto toga, pripovijest se doima nepovezana i raspršena.

Skandalozna tematika

Jedno slično djelo, *Blood and Money*, uspijeva obuhvatiti nekoliko različitih elemenata – ubojstvo pripadnice teksaških visokih krugova Joan Robinson, suđenje njezinu estetskom kirurgu Johnu Hillu koji je osuđen te život šminkerskoga odvjetnika Richarda "Racehorsea" Haynesa – i sve te elemente oblikuje u zanimljivu, zaokruženu cjelinu. Možda je želja za izbjegavanjem dramatizacije natjerala Cheneyjevu da knjigu uobliči tako kruto. Ma što bilo posrijedi, skandalozna tematika morala bi nas održati usredotočenima, zaokupiti pozornost. Na sreću, to funkcionira, posebice kada se autorica služi stvarnim primjerima oskvrnutih pokojnika kako bi istaknula mučne moralne i etičke probleme o kojima je riječ. Možda se najzanimljivija građa pojavljuje u drugom dijelu pripovijesti, kada dijelovi kostiju "ubrani" sa zaraženog trupla pronađu svoj put do tijela zdravih donatora koji ništa ne sumnjaju. Užasi do kojih to dovodi više pridonose uvjerljivosti knjige od popratnoga popisa kršenja propisa, bez kraja i konca.

Zapravo, da je Cheneyjeva iskopala gomilu podataka i jednostavno iznijela priče o obiteljima koje su slijedile trag svojih pokojnika do zamrzivača na tavanima mrtvačnica ili sanduka kojima rukuju radnici FedEx-a koji ništa ne slute, imali bismo savršeno opaku opominjuću pripovijest – mračno-komičnu i užasavajuće bezdušnu. Takva kakva jest, *Body Brokers* je profesionalna, premda površna početnica o problemu s kojim je suočena naša tehnološki napredna medicinska zajednica. S jedne strane, tu su vještina i znanost kako bi se spasili bezbrojni životi i unaprijedilo ljudsko zdravlje. S druge strane, nema dovoljno trupala kako bi se ti postupci usavršili. Ravnoteža između živih i mrtvih nešto je na što mešetari iz podzemlja računaju kada kreću u potragu za novim žrtvama. No, kao što ta knjiga dosljedno ističe, ti nesmiljeni rasparači utroba pribjeći će svim i bilo kojim sredstvima kako bi se zadovoljila potražnja – i u toj žalosnoj, bezdušnoj činjenici nema ničega lažnog.

Skandalozna tematika morala bi nas održati usredotočenima, zaokupiti pozornost. Na sreću, to funkcionira, posebice kada se autorica služi stvarnim primjerima oskvrnutih pokojnika kako bi istaknula mučne moralne i etičke probleme o kojima je riječ. Možda se najzanimljivija građa pojavljuje u drugom dijelu pripovijesti, kada dijelovi kostiju "ubrani" sa zaraženog trupla pronađu svoj put do tijela zdravih donatora koji ništa ne sumnjaju

S engleskoga preveo Tomislav Belanović.
Objavljeno u e-časopisu PopMatters
www.popmatters.com/books/reviews/b/body-brokers-2006.shtml

kritika

Melankolični delirij o sijamskim blizancima

Steven Shaviro

Veličanstven, metaforički ekstravagantan i logički lud roman o paru sijamskih blizanki u svijetu u kojemu je takva pojava uobičajena. Sijamski blizanci, a osobito pripovjedačica/e Nora i Blanche, metafore su za sebstvo općenito – koje nikada nije ujedinjeno, nego uvijek razdvojeno te je uvijek donekle fiktivno

Shelley Jackson, *Half Life*, HarperCollins, 2006.

Half Life Shelley Jackson sjajna je i zapanjujuća knjiga – prvi tiskani roman autorice hipertekstualnih fikcija *Patchwork Girl* i *My Body*, zbirke kratkih priča *The Melancholy of Anatomy* te kratke priče *Skin*, koja je tetovirana riječ po riječ na koži dobrovoljaca.

Half Life je prividno, ili otvoreno, roman o paru sijamskih blizanki, Nore i Blanche Olney, koje imaju odvojene glave, ali zajednički trup i udove. "Dvojni" (*twofers*), kako ih se naziva, uobičajeni su u svijetu romana (koji je u ostalim stvarima naturalistički opisan i teško ga je razlikovati od našega). Čini se da su "dvojni", koji se rađaju u velikom broju od sredine 20. stoljeća, posljedica mutacija uzrokovanih nuklearnim zračenjem. (Roman opisuje pustinju u Nevadi, gdje su nuklearni pokusi zaista često provođeni u pedesetim godinama i poslije – u ovoj priči američka je vlada organizirala eksplozije, uništavajući makete američkih kuća i gradova, kao izraze krivnje i grizodušja za Hirošimu i Nagasaki.)

Nestajanje ontoloških razlika

"Dvojni" ili sijamski blizanci dovoljno su prisutni i vidljivi da čine istaknutu zasebnu manjinsku skupinu, zahtijevajući građanska prava i javno objavljujući ponos svojim identitetima – osobito je San Francisco utočište za dvojne, baš kao što je u stvarnosti za gejeve i lezbijke.

Half Life pripovijeda (ili, točnije, zapisuje, jer o procesu pisanja teksta koji čitamo pripovijeda se unutar teksta) Nora, koja se osjeća otuđenom i od zajednice dvojnih i od društva koje čine "jednostruki" (to jest "normalni", s jednom glavom). Njezina blizanka Blanche spava od djetinjstva (ili od puberteta? – to je natuknuto, ali nije sasvim razjašnjeno), ostavljajući Noru da sama kontrolira njihovo zajedničko, spojeno tijelo. No, sada Blanche pokazuje znakove buđenja, i to kod Nore izaziva paniku. Ona će potražiti mračnu Unity Foundation, ilegalnu organizaciju koja očito nudi uslugu odsijecanja jedne od glava sijamskih blizanaca i time vraćanja tijela u svijet jednostrukih.

Priča prati dvostruku liniju u izmjenjujućim poglavljima: s jedne je strane Norina priča o nastojanju da se jednom zauvijek riješi Blanche; a s druge priča o Norinom i Blanchinom djetinjstvu, od opisa njihova začeća do traumatičnog trenutka kada je Blanche utihnula.

Ništa se ne događa onako kako očekujemo, no zaplet i nije glavna svrha romana. Dug je (437 gustih stranica) i rastegnut, a mene je to toliko zaokupio da sam, kad sam ga dovršio, samo želio da je još dulji. Unatoč šokantnoj postavci romana, vanjske strane života (i fizičkog i društveno-kulturnog) opisane su naturalistički. Ulice San Francisca i Londona te (koliko mogu procijeniti) pustinje Nevade redom su prepoznatljivo predočene, s osjećajnim detaljima. Međutim, to ne znači da *Half Life* na bilo koji način sliči bilo mainstream naturalističkoj fikciji bilo vrsti fantazije o "izgradnji svijeta" koja nastoji stvoriti alternativni svijet onoliko detaljno i dosljedno koliko je to moguće. Umjesto toga, Jackosonova stvara tekst u kojemu su ukinute ontološke razlike. Ovdje nema opozicije između stvarnog i fantastičnog, između aktualnosti i puke mogućnosti, između činjenice i fikcije ili – a to je najvažnije od svega – između jezika kao opisa nečeg izvanjezično stvarnog i jezika kao zgusnutog, refleksivnog medija koji izvodi i proizvodi sama sebe, umjesto da se odnosi nešto izvan sebe.

Drugim riječima, roman je "postmodernistički" u prilično doslovnom smislu (umjesto u proširenom smislu riječi "postmodernističko" koji inače prevladava), tj. niti odbacuje te modernističke razlike niti zauzima jednu od strana u sukobu, nego ih radije sve uključuje u sebe i izgovara nerazrješive višestrukosti jednim glasom – onime što Deleuze naziva "jednoglasjem" (*univocity*) bića. Pomičemo se, u jednom jedinom odlomku, od recimo opisa londonskih ulica ili stijena i rijetke vegetacije pustinje do opisa anatomije ili psihologije *dvojnih* – do čiste jezične igre, do otvorene, raskošne halucinacije: i ništa od toga nije istaknuto, izdvojeno prema ostalom, sve dijeli isti stupanj stvarnosti i prisutnosti u svijetu ili tijelu teksta.

"Nakaznost" i normalnost" jednako su arbitrarne

Half Life je ispunjen – kao što su, u stvari, bila i ranija djela Shelley Jackson – čudnovatim predmetima kao što su lutke i kuće za lutke, roboti/strojevi, protetički udovi (uključujući i glave!), "medicinske rijetkosti" i "nakaze prirode" (poput dvoglavih životinja i deformiranih fetusa izloženih u Hunterian Museumu pri Royal College of Surgeons u Londonu, vrlo detaljno opisanom u romanu). No, nema ništa zaista "perverznog" ili namjerno čudnog i šokantnog u svemu tome (poput filmova i dokumentaraca koji su "izložbe nakaza" koje su, čini se, gotovo bezvremenski popularne) – oklijevam čak nazivati ih autoričinim opsesijama. Zato što Jacksonova tako dojmljivo pokazuje da ti neobični predmeti nisu iznimke od neke unaprijed pretpostavljene "normalnosti", nego da su i sami konstitutivni u onome što slijepo prihvaćamo kao "normalno".

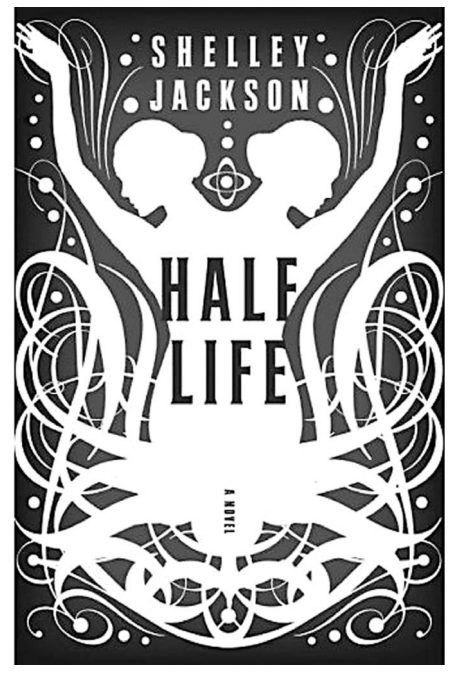

Jezovita neobičnost lutaka, robota i nakaza – te, u romanu *Half Life*, i samih dvojnih – proizlazi ne iz toga što su oni iznimni ili "nama" strani (kakogod se koristili kategorijom mi/nas), nego upravo iz toga što su "nam" tako intimno bliski i prepoznatljivi. Oni nas osvješćuju da je "normalno" jednostruko stanje (ili bivanje heteroseksualcem, muškarcem i bijelcem, ili čime god što je dominantno u društvu i smatra se, od onih koji se uklapaju u te kategorije, "normalnim") jednako kontingentno, jednako arbitrarno i "nesretan slučaj", jednako neesencijalno kao što su to "nakaze", ili bilo što drugo. Hijerarhija se raspada, ne samo u jeziku (za koji mi postdekonstrukcionisti znamo da je neuhvatljiv i nepouzdan) nego i u dubinama tijela, u "prirodi".

Dio "jednoglasja" (tj. višestrukosti izražene jednim glasom) romana je u tome što problematizira vlastite alegorije i metafore a da ta teorijska razmatranja ni približno ne postaju ključ za ostatak knjige – teorije su na istoj razini kao i ispripovijedani događaji, tijela i jezici o kojima se razmišlja. Dosta se govori o "tranzicijskim objektima" (psihoanalitički pojam preuzet od Winnicotta) koji posreduju u razmjeni između Sebstva i Drugoga, ili Sebe i Svijeta, i čija bi nas puka prisutnost trebala podsjetiti da Sebstvo/Drugi ili Sebstvo/Svijet nisu nepokolebljivo suprotstavljene kategorije, nego se preklapaju i imaju vrlo propusne granice.

Višestrukost je temeljna za sva sebstva

Half Life se također poigrava, vrlo dugo i opsežno, poststrukturalističkom teorija utemeljenom na Venn-dijagramima (to su one slike dviju kružnica koje se preklapaju, u kojima su prikazani logički odnosi između dvaju područja – ekskluzija, inkluzija, sjedinjenje, rastavljanje). Dijagrami predstavljaju vezu između dvaju pojedinaca (ili dviju glava) dvojnih, no opetovano nam se kaže da su takve višestrukosti – rastavljanja sebstva ili preklapanje sebstva i drugih – temeljne za sva sebstva: i za sebstva jednostrukih ljudi (s blizancima ili bez njih, s braćom i/ili sestrama ili bez njih), kao i za sebstva spojenih blizanaca.

Na taj način, sijamski blizanci iz *Half Lifea*, a osobito pripovjedačica/e Nora i Blanche metafore su za sebstvo ili subjektivnost općenito – koje nikada nije ujedinjeno nego uvijek razdvojeno te je uvijek donekle fiktivno, ali nikada zbog toga i definitivno odbačeno. "Rascjep prolazi kroz središte stvari, stvari koje ne postoje osim u svome blizanaštvu. Taj je rascjep ono što ponekad nazivamo *Ja*. Ono nije nimalo čvršće od reza između ili/ili." Rez, rascjep jedva da je tamo; ali to ipak *jest* materijalna prisutnost, iako minimalna. Taj rez ili rascjep nešto je što se događa u jeziku, kaže Jacskonova (ili Nora), u dvostrukosti, ili praznini, između stvarnih događaja i njihova prepričavanja. No, to je i nešto što se događa u tijelu, u naborima našeg mesa i utrobe, i u zaobilaženjima i zakašnjenjima kemijskih električnih signala koji putuju našim neuronima. (Predmet-kao-rascjep, smješten u jeziku, zvuči prilično lakanovski. No, taj je rascjep *također* nešto fizičko i dio utrobe, materijalna barijera i membrana, fizički doživljaj i ograničenje, a ne "nedostatak".) Još jedan način da se to kaže jest reći da su za Jacksonovu jezik i tijelo dvije strane iste stvari (dvije strane Moebiusove vrpce?).

Verbalni vatromet

Užitak čitanja romana *Half Life* proizlazi uglavnom iz njegova zaigranog i ekstravagantnog jezika – jezik koji ne može biti udaljeniji od naturalizma. U reklamom tekstu na stražnjem omotu knjige Jonathan Lethem (ispravno) hvali "nabokovljevski verbalni vatromet", no, u stvari, njezina me proza podsjetila jednako na Lewisa Carrolla koliko i na Nabokova. Tu je kerolovski dašak radosno lude logike koja se provlači kroz roman, uz vrlo modernističku/postmodernističku metaforičku ekstravaganciju. Knjiga je zaista prilično smiješna, stranicu za stranicom – čak i ako njezina tema uglavnom uključuje morbidnost, otuđenje i određenu nepobjedivu tugu.

Važno je stoga primijetiti da Jacksonin prozni stil nije samo autoreferencijalan, njezine metafore nisu samo metafore. Kao što ni Nora i Blanche, ili sijamski blizanci općenito, nisu samo metafore za subjektivnost i samopouzdanje jednostrukih. Jer *Half Life* odlučno *čini doslovnima* vlastite jezične i konceptualne ekstravagancije ("činiti doslovnim" nije baš sasvim pravi izraz, ali ne mogu se sjetiti boljeg). Njegove metafore, njegove likove i njegove situacije treba shvaćati kao apsolutno zadane, na isti način na koji rascjep u subjektivnosti treba shvatiti kao nešto upisano u tijelo, a ne samo u jezik. ("Ne samo" ponovo je izraz koji nije sasvim točan, zato što jezik također ima/jest tijelo.)

Ideje i misli romana toliko su snažne i dojmljive zato što istodobno rade i na afektivnoj razini. Riječ je o čudnom spoju (iako "spoj" opet nije sasvim prava riječ, jer implicira kombinaciju prethodno nezavisnih elemenata, imajući na umu da ovdje elementi ne postoje i ne mogu postojati nezavisno od svoje kombinacije) – mješavini veselja i melankolije koju sam već spomenuo; također o mješavini (s istom rezervom prema samoj riječi) razvijenog delirija i neke vrste rezerve ili odmaka, istodobnog sudjelovanja i krajnjeg odmicanja. *Half Life* je istodobno omamljujuće luđački nered osjeta *i cool* izlaganje pomno podešene književne pirotehnike. Afektivni učinak romana mogu opisati samo pojmovima tih zamršenih parova veselja/melankolije i delirija/hladnog odmaka.

Zbog svega toga, ne smatram ni najmanje razočaravajućim što se Jacksonova okrenula od novih medija poput "hiperteksta" (i tjelesnog upisa, kad smo već kod toga) prema starijem (ili navodno "konvencionalnijem") mediju romana. Ne shvaćam to ni na koji način "uzmakom", nego prije drugim načinom istraživanja istog razgranatog spoja mesa i jezika, ili želje i razočaranja, ili povezanosti i jedinstvenosti, koji je uvijek i bio tema Shelley Jackson. ■

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

k

Noga filologa

Nalaznik potkove

Neven Jovanović
http://filologanoga.blogspot.com

Kao svjedočanstvo o mladosti, točnije o odrastanju u Zagrebu pedesetih, i to u posebnom mikrokozmosu ovoga Zagreba – u bermudskom trokutu teatra, opere i sveučilišta, svijetu čiji je svojevrsni stožer i simbol Branko Gavella – *Na rubu potkove*, knjiga uspomena Nikole Batušića, fantastična je lektira

Nikola Batušić, *Na rubu potkove: uspomene*, Zagreb: Profil international, 2006. (Biblioteka Biografije i dnevnici)

Među mnogim stvarima koje Hrvatskoj nedostaju, jedna je kulturna i intelektualna povijest njezina dvadesetog stoljeća. Odvaži li se itko ikad na pothvat pisanja takve povijesti – o, nado mimo nade! – knjiga uspomena Nikole Batušića *Na rubu potkove* ponudit će mu dragocjen izvor i dokument – a možda ponajviše putokaz. Jer, dok čitate tu knjigu, padaju vam na pamet različite ideje i kojekakva pitanja.

Granice kozerije

Caveat lector: kao književno djelo, *Na rubu potkove* nije posve uspjelo. Pisac je, pretpostavljam, želio uhvatiti ton kozerije uživo, ćakulanja u društvu, ono skakanje s teme na temu, mimo koherencije i kronologije, zaokretanje katkad pod devedeset, katkad i pod sto osamdeset stupnjeva, nizanje anegdota i pričica kako pripovjedaču dođe u žaru izvedbe. Takva je kozerija, međutim, izrazito usmeni žanr – žanr kojega je Batušić, posve vjerojatno, majstor – ali i žanr koji je užasno teško prenijeti u pisanu formu. Preslikavanje tu ne pali; traži se prestilizacija. Ovako, Batušićeva vijuganja i digresije povremeno, umjesto da budu zabavni, postaju naporni. (Isto vrijedi i za *vrag ga znaj* otkud *spuknutu* ideju *aftora ili urednika* da tekst *prekrcaju kurzivšriftom;* takvo telefoniranje prestaje biti simpatično, i postaje jednostavno preciozno.)

Kao dokument, međutim – kao svjedočanstvo o mladosti, točnije o odrastanju, u Zagrebu pedesetih, i to u posebnom mikrokozmosu Zagreba pedesetih – mikrokozmosu teatra, opere i sveučilišta, malenom svijetu čiji je svojevrsni stožer i simbol Branko Gavella – u tim je razmjerima *Na rubu potkove* fantastična lektira.

Mikrokozam

Prvo što primjećujemo jest: Batušićev je mikrokozmos građanski. Dok je uokolo (pričali su nam u školi) hujao socijalizam u punom zamahu – vrli novi svijet visokih peći, radnih akcija, sletova i štafete, narodnih heroja koji su došli iz šume i mašinku zamijenili direktorskim naliv-perom – odrastanje "na potkovi" (misli se, dakako, na zagrebačku urbanističku "zelenu potkovu") događalo se u nekim čudom očuvanom mjehuriću predratnoga građanskog društva. Umjesto predvojničke obuke plesna škola, umjesto partijske knjižice bonton. Skupina ljudi – gotovo: tajno društvo – koji znaju: vezati kravatu, nositi frak, "pristojno izaći ili ući u sobu, pritom paziti na držanje tijela, položaj leđa u odnosu na one koji u prostoriji ostaju ili će se pred nama, po dolasku, u sobi već nalaziti..." Mikrokozmos o kojemu za nas piše Nikola Batušić praktički je *kontrakultura,* protusvijet vladajućemu.

Da se razumijemo: taj patuljasto-kontrakulturni građanski Zagreb pedesetih teško da je *grossbürgerlich* (a tko zna je li tako što ikad u Zagrebu i postojalo). To građansko društvo živi – mjereno današnjim mjerilima – itekako skromno, skučeno, štedljivo; ono živi, vjerojatno, od ostataka svoga nekadašnjeg blagostanja, a novi ga svijet tolerira tek slučajno, ili naprosto kao nužno zlo – zato što drugih stručnjaka (kirurga, odvjetnika, režisera) nema. Odnosno, *još* ih nema. No – i to je zanimljivo – dok je tako tolerirano, dok supostoji tako u svojevrsnom džepu usred socijalizma, to se građansko društvo nastavlja, ono se reproducira. Sudeći po Batušiću, događa se to ponajprije tako što društvo šalje svoju djecu u škole: plesne, glazbene, na sveučilište.

Ispostavlja se tako da je građanska *differentia specifica* Batušića i njegovog kruga – u opreci prema *onima drugima,* koji se u knjizi praktički i ne spominju (ne računamo li grotesknu epizodu s autorova odsluženja vojnog roka), a u uvjetima opće materijalne oskudice i krajnje čednosti – da ta specifična razlika leži, dakle, prvenstveno u *duhovnim, nematerijalnim* vrijednostima: od gorespomenutih tisuću pravila za ulaženje ili izlaženje, do poznavanja Goethea i Wagnera. Od kulture življenja do visoke kulture. I pritom sve te kulture, zbog neobičnog spleta okolnosti, *establishment* socijalističke Hrvatske i jesu (po svojim oblicima, po položaju u društvu) i nisu (po svojim vrijednostima i podrijetlu).

Sedni i čkomi

Na rubu potkove tako je reportaža iz nutrine visoke građanske kulture Zagreba pedesetih – ne s ruba, nego iz samoga centra. I, zbog toga, ova nas knjiga nužno navodi da se pitamo: kakva je ta visoka građanska kultura bila? Koje su bile njezine vrijednosti? Koje su joj bile slijepe pjege? I, usporedimo li je s kulturom današnjice – što smo od njih naslijedili, a što nam je došlo s druge strane?

Najviše primjećujemo – kao i uvijek kad razmišljamo o familijama – mane. S naše točke gledišta, kultura naših očeva (ili čak i naših djedova) kako je skicira Nikola Batušić pokazuje se vrlo autoritarnom i prilično grubom (usprkos svim satovima bontona). Žudeći za kazalištem i znanstvenim radom, mladi Batušić više-manje non-stop prima pljuske od uglednika svoje obitelji (Branko Gavella mu je djed, Slavko Batušić stric): "Bolše bi ti bilo da učiš njemačku gramatiku i čitaš Schillera nek da ovde [u kazalištu] gubiš vreme! Hodi se rajše kartati, ali nemreš, jer to je za inteligentne i pametne, a ti to nisi, šaha igraš slabo, a briđa nikad ne buš nafčili, ili si najdi kakvu pucu, ali niti za to nisi; a onda, kad je tak, bedak, sedni tam odstrag i čkomi!" (Gavella Batušićumaturantu kad se ušunjao na probu u zagrebačkom HNK). Profesori su strogi i neumoljivi ("Gospodo, vaše me primjedbe uopće ne zanimaju" – Zdenko Škreb prstom pokazuje na policu sa šest metara knjiga od kojih jedna sadržava odgovore koji studentu trebaju za ispit), a pobune su protiv autoriteta rijetke i obavezno *sotto voce (pianissimo* i *sostenuto,* važno je Batušiću naglasiti). Dobro, reći ćemo, ovo su nužne faze procesa inicijacije, strogost pedagoga koji žele djecu što bolje pripremiti za životne oluje; no od Batušića doznajemo da Gavella na isti način obraća i glumcima: "Čije su sjene, i kakvi su to vrsi, to moraš znati, guska jedna" – Gavella glumici 1953. na Dubrovačkim ljetnim igrama. A znakovit je i jedan od vrhunaca knjige – prizor u kojem se Krleža i Gavella, prvak književnika i prvak redatelja, 1960, na slavlju s glumačkim ansamblom nakon izvedbe *U logoru*, gorljivo nadmeću tko bolje poznaje austrougarske trubačke signale i pravila udaranja konjaničkom sabljom. I, napokon, svijet u koji Batušić stupa izrazito je muški. Sveučilišni profesori, redatelji, dirigenti, pisci – "geniji" – listom su muškarci; žene su ovdje prvenstveno statisti, u uredu ili u kuhinji (tek, tu i tamo – glumice sa statusom dive, makar i prestarjele).

De te fabula narratur

Zabadajući se u sve te mane, teško je odoljeti porivu da one tisuće pravila lijepog ponašanja, pažnje i obzira – zajedno s tisućama stranica Schillera i Goethea, sa svim Lohengrinima i Aidama – ne protumačimo kao kultiviranje *površnosti.* Ma koliko zavodljiva i fascinantna bila, građanska kultura ocrtana u ovim kozerijama pokazuje se, u biti, kao tanak sloj finoga laka iznad nečega... ne baš fascinantnog i ne baš zdravog.

Pobunit ćete se, i potpuno opravdano: ali ovo je svijet *Nikole Batušića,* ne svih i svakoga! Jednako kao svojim vremenom, autor je određen *svojim* sklonostima, svojim mogućnostima, svojom obitelji – sve faktorima jedinstvenim, neponovljivim, ne-karakterističnim. Pa opet – takvi su hendikepi ljudske spoznaje – svjedočanstvo o jednom životu neprestano čitamo i kao svjedočanstvo o jednom vremenu. Možda i zato što nemamo, ne poznajemo, dovoljno *alternativnih* pogleda na to razdoblje (otud moj vapaj za kulturnom povijesti XX. stoljeća). Možda i zato što je kulturna povijest Hrvatske dovoljno malena da je oblikuje šačica "velikih faca" – a one gotovo sve defiliraju stranicama Batušićeve knjige. A možda ponajviše zato što – razmišljajući mitski – u prošlosti opsesivno tražimo korijene bolesti koje muče *naše* vrijeme i kulturu (recimo, akademsku; recimo, kazališnu). Tako nam *Na rubu potkove* u konačnici donosi više od samog autora i slikâ kojih se on odlučio javno sjećati. Govoreći o prošlome, drugome, tuđem, o kulturi očeva i djedova, knjiga nam pod nos tura i nas same. Ako se ufamo gledati.

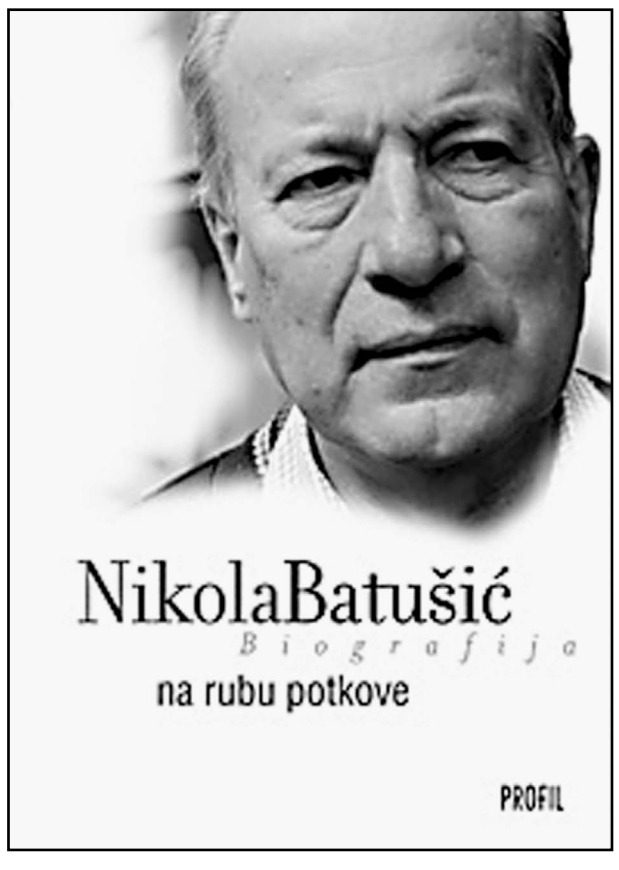

ZAGREB 20-24/09/06
25 FPS INTERNACIONALNI FESTIVAL
EKSPERIMENTALNOG FILMA I VIDEA
www.25fps.hr

k

Njemačka

Drezdenski dvorac u novom ruhu

Šezdesetjednu godinu nakon velikog bombardiranja Dresdena njegova Rezidencijalna palača ponovno je vratila stari sjaj, postavši riznicom najljepših i najvrijednijih kraljevskih umjetnina. U sveukupno deset kabineta smješteno je 3000 umjetničkih djela od zlata, srebra, dragog kamenja i slonove kosti. Jedna od najraskošnije ukrašenih prostorija u Europi koja sada konkurira Louvreu i Pradu otvorena je 1. rujna. Takozvani *Zeleni svod* sadrži jedinstvenu zbirku ilustriranog blaga iz feudalnoga doba, zbirku Augusta Jakog (1670.-1733.), u kojoj se nalaze ormarići od jantara, predmeti od bjelokosti, garniture od dragulja. Saski vojvoda i poljski kralj zbirku je prenio u obiteljsku palaču u Drezdenu i smjestio je u podrum koji je bio siguran od požara i imao funkciju trezora.

U Drugom svjetskom ratu Rezidencijalna palača i dijelovi slavnog *Zelenog svoda* bili su gotovo posve uništeni. Umjetnine su po završetku rata odnesene u Sovjetski Savez, a kompletna zbirka Dresdenu je vraćena tek 1958. godine. Restauracija palače trajala je četiri godine, a njemačka Savezna pokrajina Saska u njezinu je obnovu uložila 337 milijuna eura.

Njemačka

Bachovi notni zapisi

Znanstvenici lajpciškog Bachovog arhiva došli su do senzacionalnoga otkrića. Nakon višetjednog pregleda inventara Knjižnice vojvotkinje Anne Amalije u Weimaru otkrili su dosad nepoznate notne zapise Johanna Sebastiana Bacha (1685.-1750.). Riječ je o prijepisima namijenjenima izvedbi na orguljama koje su skladali Dietrich Buxtehude i Johann Adam Reincken, a Bach ih je zapisao oko 1700. godine.

"Iz ovog otkrića zaključujemo da je Bach bio učenik lineburškog orguljaša Georga Böhma", kazao je Peter Wollny iz Bachova arhiva. Dosad je bilo nejasno što je mladi Bach radio u Lüneburgu. Oba notna zapisa nastala su između 1697. i 1700. na papiru iz Böhmova vlasništva. Znanstvenici su zapise usporedili na temelju grafoloških vještačenja drugih Bachovih zapisa. Mladi Bach imao je vrlo karakterističan rukopis koja ne sliči nijednom drugom rukopisu iz onog vremena, iako su primijećene određene sličnosti s rukopisom njegova učitelja Böhma.

Na temelju složenosti prepisanih djela stručnjaci polaze od pretpostavke da je Bach već kao trinaestogodišnjak bio sjajan orguljaš. Pronađeni notni zapisi u Weimar su vjerojatno stigli zajedno s Bachovom prtljagom i u 19. su stoljeću pohranjeni u zbirci rukopisa u Knjižnici Anne Amalije. Kad je u rujnu 2006. u knjižnici izbio požar rukopisi si bili spremljeni u trezoru u podrumu zgrade i na taj način ostali neoštećeni. Od 1. rujna izloženi su u knjižnici, a od 21. rujna bit će preseljeni u Bachov arhiv u Lepizigu. U pripremi je monografija o značaju ovoga otkrića i objavljivanje njegova faksimila.

U restauratorskoj je radionici Knjižnici Anne Amalije prošle godine pronađena i jedna nepoznata Bachova arija.

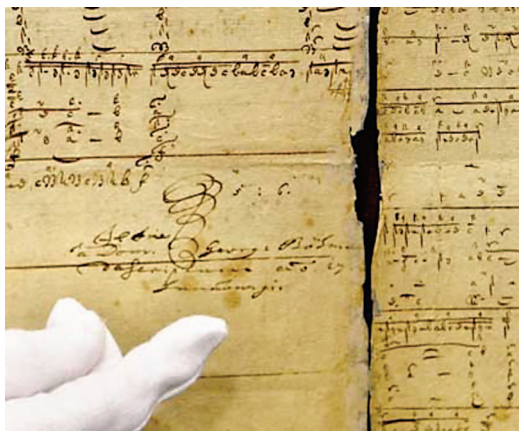

Gioia-Ana Ulrich

Njemačka

Grass odbio književnu nagradu

Za trud uložen u njemačko-poljsku pomirbu Günteru Grassu je u prosincu trebala biti uručena međunarodna književna nagrada Brücke koju dodjeljuje grad Görliz (Zgorzelec). No, nakon skandala oko priznanja da je bio pripadnik postrojbe SS-a, Grass je odbio primiti priznanje.

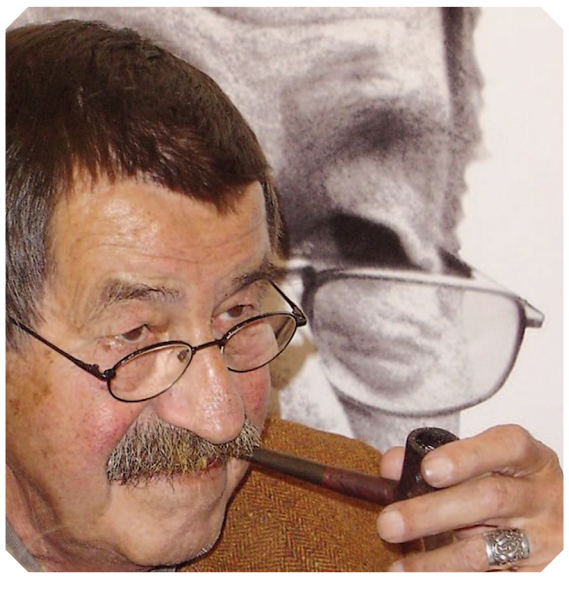

Političari Kršćansko-demokratske unije iz Görliza javno se protive da se nagrada dodijeli Grassu, no predsjednik Društva za dodjelu nagrade Willi Xylander i nakon Grassova odbijanja i dalje ustraje u namjeri da nobelovca nagovori da primi priznanje: "Grass je posljednjih desetljeća u velikoj mjeri utjecao na pomirbu Poljaka i Nijemaca. Nadam se da ću ga nagovoriti da se predomisli". Ujedno je najavio razgovor s piscem.

Žiri neće predložiti novog kandidata za nagradu, a ako ne bude uručena Grassu, ove godine neće biti dodijeljena. Posljednjih dana pristigao je veliki broj pisama potpore građana koji su mišljenja da priznanje treba dodijeliti Grassu.

Nagrada Brücke priznanje je Görlitza, grada na rijeci Nisi koji je bio podijeljen međunarodnom granicom zacrtanom 1945. na liniji Odra-Nisa, a namijenjena je osobama koje se zauzimaju za razumijevanje među narodima.

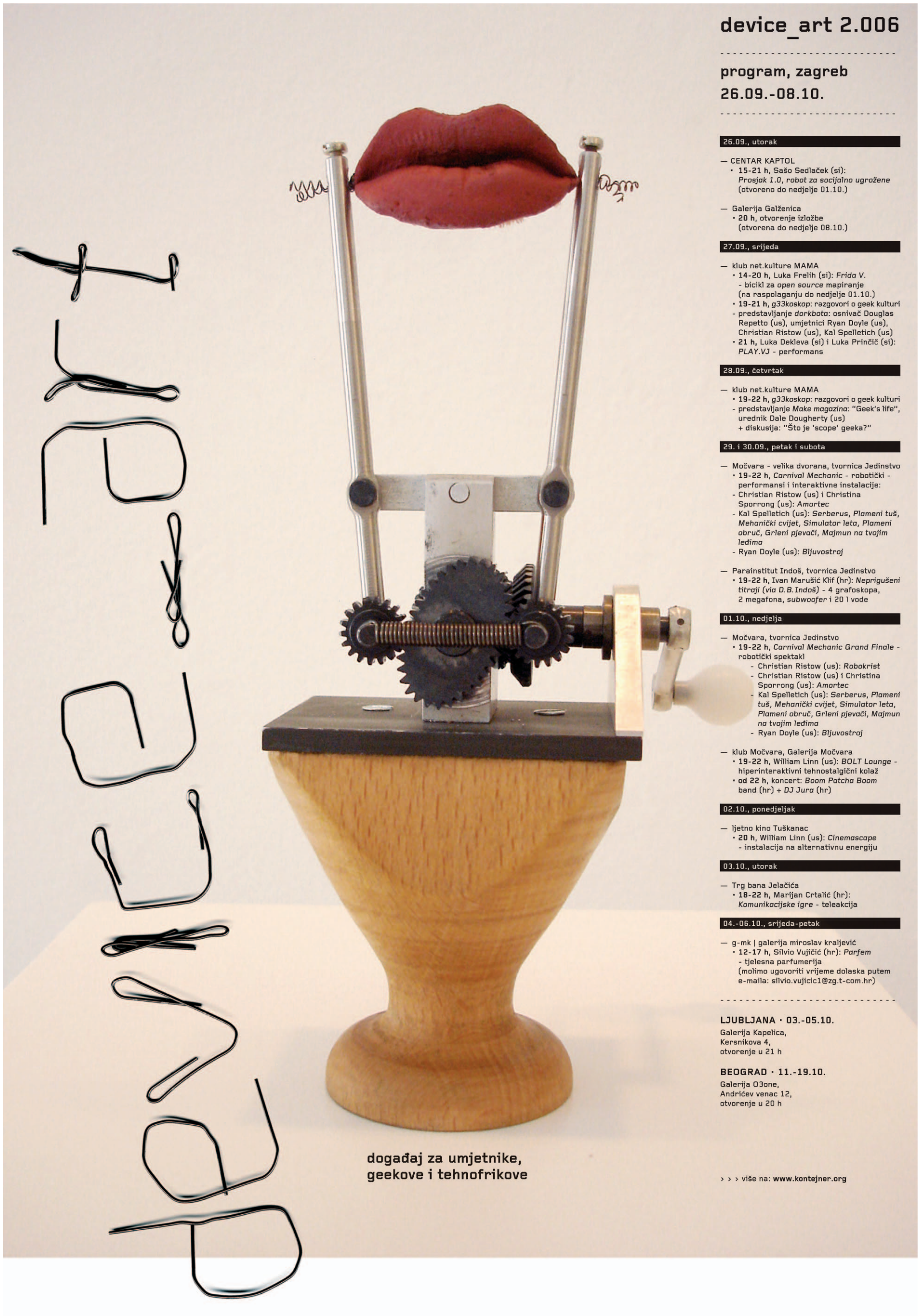
device_art 2.006
program, zagreb
26.09.-08.10.
26.09., utorak
— CENTAR KAPTOL
• 15-21 h, Sašo Sedlaček (si): *Prosjak 1.0, robot za socijalno ugrožene* (otvoreno do nedjelje 01.10.)
— Galerija Galženica
• 20 h, otvorenje izložbe (otvorena do nedjelje 08.10.)
27.09., srijeda
— klub net.kulture MAMA
• 14-20 h, Luka Frelih (si): *Frida V.* - bicikl za *open source* mapiranje (na raspolaganju do nedjelje 01.10.)
• 19-21 h, *g33koskop*: razgovori o geek kulturi
- predstavljanje *dorkbota*: osnivač Douglas Repetto (us), umjetnici Ryan Doyle (us), Christian Ristow (us), Kal Spelletich (us)
• 21 h, Luka Dekleva (si) i Luka Prinčič (si): *PLAY.VJ* - performans
28.09., četvrtak
— klub net.kulture MAMA
• 19-22 h, *g33koskop*: razgovori o geek kulturi
- predstavljanje *Make magazina*: "Geek's life", urednik Dale Dougherty (us)
+ diskusija: "Što je 'scope' geeka?"
29. i 30.09., petak i subota
— Močvara - velika dvorana, tvornica Jedinstvo
• 19-22 h, *Carnival Mechanic* - robotički - performansi i interaktivne instalacije:
- Christian Ristow (us) i Christina Sporrong (us): *Amortec*
- Kal Spelletich (us): *Serberus, Plameni tuš, Mehanički cvijet, Simulator leta, Plameni obruč, Grleni pjevači, Majmun na tvojim leđima*
- Ryan Doyle (us): *Bljuvostroj*
— Parainstitut Indoš, tvornica Jedinstvo
• 19-22 h, Ivan Marušić Klif (hr): *Neprigušeni titraji (via D.B.Indoš)* - 4 grafoskopa, 2 megafona, *subwoofer* i 20 l vode
01.10., nedjelja
— Močvara, tvornica Jedinstvo
• 19-22 h, *Carnival Mechanic Grand Finale* - robotički spektakl
- Christian Ristow (us): *Robokrist*
- Christian Ristow (us) i Christina Sporrong (us): *Amortec*
- Kal Spelletich (us): *Serberus, Plameni tuš, Mehanički cvijet, Simulator leta, Plameni obruč, Grleni pjevači, Majmun na tvojim leđima*
- Ryan Doyle (us): *Bljuvostroj*
— klub Močvara, Galerija Močvara
• 19-22 h, William Linn (us): *BOLT Lounge* - hiperinteraktivni tehnostalgični kolaž
• od 22 h, koncert: *Boom Patcha Boom* band (hr) + *DJ Jura* (hr)
02.10., ponedjeljak
— ljetno kino Tuškanac
• 20 h, William Linn (us): *Cinemascape* - instalacija na alternativnu energiju
03.10., utorak
— Trg bana Jelačića
• 18-22 h, Marijan Crtalić (hr): *Komunikacijske igre* - teleakcija
04.-06.10., srijeda-petak
— g-mk | galerija miroslav kraljević
• 12-17 h, Silvio Vujičić (hr): *Parfem* - tjelesna parfumerija (molimo ugovoriti vrijeme dolaska putem e-maila: silvio.vujicic1@zg.t-com.hr)
LJUBLJANA · 03.-05.10.
Galerija Kapelica, Kersnikova 4, otvorenje u 21 h
BEOGRAD · 11.-19.10.
Galerija O3one, Andrićev venac 12, otvorenje u 20 h
događaj za umjetnike, geekove i tehnofrikove
› › › više na: www.kontejner.org

cmyk